

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4Укр) – 8
Б 83

БОРИС БОРОВЕЦЬ

МИХАЙЛО ЯЦКОВСЬКИЙ у документах, віршах і листах

Рівне
Письменницька робітня
"ОПОВІДАЧ"
2010

Рецензенти:

Ярослав Поліщук, доктор філологічних наук, професор кафедри україніки Ягеллонського університету (Краків);

Йосип Федас, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ).

*Під загальною редакцією кандидата філологічних наук
С.І.Шевчука*

*Книга видано за кошти обласного бюджету, відповідно до
"Програми розвитку книговидавничої справи, сприяння
збільшенню випуску книжкової продукції місцевих авторів
у Рівненській області на 2006-2010 роки".*

Боровець Б.Т.
Б 83 **Михайло Яцковський у документах, віршах і листах /**
Б.Т.Боровець. – Рівне: Письменницька робітня "Оповідач",
2010. – 152 с. + іл.

ISBN 978-966-2524-01-7

У книзі досліджується життєвий і творчий шлях забутого українського літератора Михайла Яцковського, який у другій половині XIX століття зі своєї поліської глибинки обстоював окремішність українського народу і його мови перед київським малоросійством.

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4Укр) – 8

ISBN 978-966-2524-01-7 © Боровець Б.Т., 2010
© Письменницька робітня "Оповідач", 2010

ЗМІСТ

<i>Степан Шевчук. Утвердження земляка – етнічного поляка з українською душею</i>	4
Услід за старшим колегою	9
Що збереглося в переказах і нотатках мого попередника.....	12
Віхи життєвого шляху	16
Поляк з українською душею	30
“Нашпиговані провінціалізмами” вірші.....	37
Перетвори з польських авторів	57
Як треба читати те письмо	76
В обороні української мови.....	87
Іван Франко про Михайла Яцковського.....	96
Був, творив, діяв	113
Джерела.....	116
Коментарі	119
Додаток.....	135

**УТВЕРДЖЕННЯ ЗЕМЛЯКА – ЕТНІЧНОГО ПОЛЯКА
З УКРАЇНСЬКОЮ ДУШЕЮ
(ПЕРЕДСЛІВ'Я)**

У наш час, коли важливо укласти правдиву краєзнавчу історію кожного села, селища, міста, етнорегіону та України в цілому, вкрай необхідно здійснити пошукову аналітичну, синкретизуючу роботу з виявлення, очищення замулених тоталітарними ідеологіями джерел археології, палеографії, етнографії, історії, фольклористики, літературознавства, мовознавства, мистецтвознавства та інших гуманітарних наук. Тільки об'єктивний симбіоз знань про малу батьківщину дозволить реалізувати спонукальний рух за девізом українського генія Тараса Шевченка:

Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам.

З думою про символічний засів зерна, збір урожаю в галузі літературознавства, мистецтва, журналістики рясніє нинішнє узагальнююче представлення Бориса Боровця про земляка – поляка за походженням – Михайла Яцковського. Автор цієї книги по-своєму глибинно розорує борозну, щоб нарешті заврунилася життєдайними врожайми літературно-мистецька нива рідного поліського краю у приналежному для демократичної України ареалі. Тому Борис Боровець чуйний до минулого суголосся тих,

які протестували, боролися проти засилля Валуєвської цензури (1863 р.) щодо українського друкованого слова та існування рідної мови, горезвісних утисків українства Емським указом (1876 р.), підписаним імператором Олександром II. Це був трагічний час, коли на фоні російщення, за думкою Івана Франка, “може, ніколи не було так грізно поставлене питання – чи жити, чи згинуть нашій нації, як тоді” (Іван Франко. Молода Україна. – Ч. I. – Львів, 1910. – С. 8). Наш автор в ареалі поліського краю у минулому тривожний для України час висвітлює грані постаті земляка Михайла Гоноратовича Яцковського (псевдоніми – Михайло Тризна-Яцковський, Василько з Батурина, Кузьма Волинець, Михалко з-над Случа).

Пізнання невтомного за вдачею земляка через поліський край започаткував раніше відомий журналіст, краєзнавець, “учитель місцевих митців слова” Григорій Дем’янчук. Борис Боровець, належно та толерантно пошановуючи набутки свого попередника, поглибив його наукові студії, бо рівнянам уже були відомі публікації Григорія Семеновича розвідкою “Відповідь українця з-над Случа малоросу в Київ” (Газ. “Надслучанський вісник”, 1992. – 24 берез. та літературно-мистецький альманах “Погорина”, 2002. – Вип. IV. – С. 128-131). Щоб достовірніше з’ясувати біографічні факти, Борис Тимофійович прилучився до джерел, якими користувався його предтеча, водночас розширив їх діапазон, не опускаючи розкриття фольклорно-етнографічних, мовознавчих пам’яток (перекази, легенди, топоніми, омоніми тощо), щоб точніше відтворити життєві ситуації, обставини, в яких діяв Михайло Яцковський як свідок тогочасної доби. Нове дослідження Борис Боровець збагатив джерельною базою рукописів, періодичних видань та документів Львівської Національної бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, Державного архіву Рівненської області, обласного краєзнавчого музею. Тому впевнено скажемо, що узагальнені ним матеріали викликають довіру в читача, бо по-новому і достовірно розкривають значущі епізоди краєзнавства, літературознавства, а відтак і поліссезнавства.

Спадщина та діяльність Михайла Яцковського належно розглядається в контексті суспільно-політичного, культурного життя з розкриттям його кола спілкування з діячами науки, літератури, мистецтва, які, віряться, отримають належну оцінку в довідково-інформаційній літературі України.

Представлений у книзі матеріал переконує, що автор, як сам констатує, прагнув “докопатися” до того, що його (М. Яцковського. – С. III.), за походженням з польського родоvodu, сформувало як українського літератора. Загострюється увага й на тому, що в умовах поміщицької буденщини, коли тяжіли над ним майнові інтереси, спонукувало крайнина до високої мети сприйняття української національної ідеї, захисту права українців на свою мову та самобутні традиції.

Борису Тимофійовичу вдалося відтворити образ земляка з-над Случа, розкрити його невтомну діяльність для поліщуків, разом з тим поцінувати діячів науки, культури в контексті європейської значимості через поезію “На смерть Крашевського”, “Думи о Мазепі”, “До монументу Хмельницького” та ін. У книзі розкривається й та особливість односельця, який “у другій половині XIX ст. зі своєї поліської глибинки обстоював українськість перед київським малоросійством”. Варто нагадати, що це певне продовження окремих орієнтирів “української школи” в польській літературі, яка започатковувалася у першій половині XIX ст. Михайло Яцковський виступає перед нами залюбленим у рідний край, його мову. Світлі пам’ятні думки виліті ним у поетичних рядках “Споминок”. У них чується відгомін щасливого дитинства, буйної юності, коли окриленість навіть романтичне кохання. Тому і спів солов’я у діброві гармонує світлій тиші, де світиться порання зоря, кожною годиною усміхається життя. Якщо у представників “української школи” у польській літературі подібне там, де мешкають польські родини, то в М. Яцковського по-іншому, ідилія юності обривається втратою приятелів, батьків і дружини (цитуються за оригіналом):

Деж люде ті добрі, приятелі:
Що доля як шасна чи чварня,
Були міні щирі? Лягли у землі,
На світі уже пустигарня.
Деж батько і ньєнка м’ні так люб’язні,
Котрі мя учили слов віщих,
У Божих молитвах давно пак вони
В холодних вже сплять гробовищах.
Тут сліз м’ні з вочей покотився поток
По любій сердешній дружині,
Маріє, ти ньєко коханих діток,

Давно вже спочила в домовині!
Ой щож м'ні, мій Боже, зісталось – як я
В молитві к Тобі лиш полину.
Та наджусь, – що милих мені за життя
В прийдешньої жизни зустріну.

Свої жалі він виливає через втрату найдорожчих людей, але водночас живе широко надією, оптимістичною вірою, що ще “милих” “в прийдешньої жизни зустріну”.

Борис Боровець довіряє майбутньому читачеві і наголошує, що нема потреби після прочитання поданих віршів аналізувати їх ідейно-тематичну спрямованість, бо в них і без зайвого тлумачення очевидні роздуми про минувшину України, відлунює героїчне, відчувається вболівання за теперішнє і майбутнє краю. Тому оптимістично звучать узагальнюючі рядки звернення до нащадків у поезії “До монументу Хмельницького”:

...Предківської най слави оскресне в вас дух.
Хоч серце зболіє тай воко заплаче,
Уздівши могили в розлогах глухих,
Але спом'янеш із хвальбою, козаче.
Що кров Українська б'є в жилах твоїх.

Книга – присвята забутому краянину – етнічному полякові з українською душею – Михайлові Гоноратовичу Яцковському, який активно входив у літературно-мистецький процес другої половини XIX століття, відстоюючи право існування української мови мудрим словом і самобутнім звучанням регіональних говірок. Читачеві нагадуємо, що увівши прізвище земляка в контекст розгляду тогочасного культурологічного процесу, Борис Боровець сприяє глибшому пізнанню питання україно – польських взаємин в умовах Російської імперії. Здійснені переклади М.Яцковського переносять поезію відомих діячів Польщі Адама Міцкевича, Владислава Сирокомлі на український ґрунт, що сприяє патріотичному звучанню конкретною доказовістю літературної якості та багатства української мови у слов'янському видноколі єдиної Європи.

Водночас це був своєрідний протест краянина щодо припинення, заборони буття та життєвості існування української мови. Звернення привертало увагу тогочасної критики та утверджувало думку читацької громадськості в тому, що українсько-польське взаємозбагачення – це об'єктивний процес у колі слов'янських народів. Як своєрідний знавець української народної

думки щодо оцінки історичних діячів, часто суперечливої в польській критиці, М. Яцковський висловлював власне розуміння козаччини (“Умирающий козак”), історичних постатей Сагайдачного, Дорошенка, Хмельницького (“Наша мова”, “До монументу Хмельницького”), Івана Мазепи (“Думи о Мазепі”), питання слов'янської християнської єдності, трактування чеснот, що завжди сприяли й сприятимуть гуманізації суспільства.

Сподіваємося, що запропонована праця допоможе глибше доторкнутися і до сутності україно-польсько-російських взаємин через думки, діяння Михайла Яцковського, з подвижницькою доказовістю Б.Т.Боровця та його аргументованими науковими примітками для утвердження мудрого українського Слова, християнської Віри і Правди, як навчався леліяти їх земляк – етнічний поляк з українською душею.

Степан Шевчук,

професор, завідувач кафедри українознавства
Рівненського державного гуманітарного університету,
заслужений працівник культури України,
лауреат премії ім. Павла Чубинського.

Рівне, червень 2009 р.

УСЛІД ЗА СТАРШИМ КОЛЕГОЮ

Вперше про Михайла Яцковського як літератора я почув од відомого рівненського краєзнавця Григорія Дем'янчука¹ десь усередині вісімдесятих років минулого століття.

Знав до того з переказів, що село наше Яцьковичі² заснував пан Яцковський, переселивши сюди з півтора десятка, як говорили, непокірних сімей з сусіднього Хотиня нібито наприкінці дев'ятнадцятого століття. Але що отой пан Яцковський (саме без пом'якшення і назва села вимовлялася колись його мешканцями. Це вже пізніше на папері стали йменувати його із -ць-) писав ще й вірші, перекладав польських авторів (сам Іван Франко³ про ці переклади відгукувався), обстоював українську мову в часи валуєвщини⁴ – то ця розповідь поважного дослідника старовини стала для мене відкриттям, заінтригувала.

А були то вже роки, названі перебудовними, коли після заборон та різних табу все більше й більше спрагло пізнавали ми свою минувшину. І виринали із забуття події і постаті, що їх можна було поставити урівень з тими, про які читали раніше хіба у книгах та які здавалися такими велично-недосяжними, бо, думалося за браком інформації, – щось небуденне могло творитися лише десь там, у великих культурних центрах, на землі дивній, а не у нашому поліському закутку. Скажімо, з яким зачудуванням відкрилася у малолітстві новина, почута від когось, що сюжет для повісті “Олеся” узятий Олександром Купріним⁵ за якихось двадцять-тридцять кілометрів від твого села. Але те було написано автором заїжджим, хрестоматійним. А тут, серед оцих забутих Богом і людьми лісів і боліт, виявляється, теж пульсувала жива

чистоджерельна думка, мешкали люди просвітлені, одержимі високою ідеєю. І чути ще в інститутській юності й пізніше зневажливе “поліщук”, що звучало нерідко з вуст тих, кому судилося (за їх, запитати б, заслуги?) народитися в інших краях чи місті, як синонім людини недалекої, неосвіченої, набирало нового змісту, наповнювалося новими барвами, спонукало до викличного: “А таки поліщук, і тим горджуся!”

Ми домовилися з Григорієм Семеновичем, що він узагальнить розшукане ним у архівах і підготує матеріал для районної газети – хай земляки почитають, відкриють і для себе забуту сторінку свого краю. Але збігло ще років і років, поки така публікація з'явилася.

А ще по тому домовилися, що він приїде до мене і ми помандруємо-походимо разом довколишніми селами, пов'язаними з іменем Яцковського, пошукаємо його захололих від давнини слідів, а, як пощастить, то, може, й могилку забуту напитаємо на котромусь із сільських цвинтарів.

Не судилося. За щоденними клопатами, іншими темами, не менш цікавими для дослідника (за цей час Григорій Дем'янчук повернув із забуття цілу низку талановитих літераторів Великої Волині⁶ першої половини двадцятого століття), збігали літа, аж тут сумна звістка – за робочим столом, під час вчитування чергового літературно-краєзнавчого дослідження зупинилося серце Вчителя (як його називали усі, хто знав, спілкувався з ним, кого він виводив у люди).

Отож пішов я тими селами та сховищами архівів і бібліотек сам, маючи за орієнтири віхи, проставлені моїм старшим колегою. І на тому шляху, здається, й мені відкрилося про Михайла Яцковського багато чого нового.

Зібраний матеріал, гадаю, уклався б у наукове дослідження, але я не науковець, а тому не обмежуватиму себе відповідними умовностями. Хоча джерела, звідки почерпнув той чи інший фактаж, зазначатиму в надії, що ще в когось виникне потреба й собі піти тими шляхами, якими пішов я услід за незабутнім Григорієм Дем'янчуком. То хай теж має певні орієнтири.

Дозволятиму собі також розлоге цитування документів, листів, уводитиму в нарис твори Михайла Яцковського (до того ж з оригінальною авторською орфографією) аж до різних їх варіантів задля того, щоб якнайповніше проникнутися атмосферою, в якій

він жив і писав, а відтак і “докопатися” до того, що сформувало його як українського літератора в умовах звичайної поміщицької буденщини. Це робить дослідження, як висловився один поважний рецензент, малостравним для масового читача. Цілком погоджуючись з ним, усе ж маю надію, що воно буде прочитане тими, хто цікавиться історією розвитку та становлення української мови і літератури, зокрема на теренах волинського Полісся.

Щоб увести читача в контекст епохи, в яку жив і творив забутий український літератор, поза основним текстом подаю також коментарі щодо окремих подій і постатей, які згадуються. Гадаю, на такому фоні рельєфніше проступатиме ця непересічна людина, зриміше можна буде уявити світоглядні позиції літератора та обсяг знань, якими він володів. Незважаючи на те, що ряд понять, а особливо прізвищ, як мовиться, в усіх “на слуху”, все ж вважав за доцільне нагадати і про них. Цьому ж слугуватиме і винесена в Додаток праця Івана Огієнка⁷ “Історія українського правопису”.

ЩО ЗБЕРЕГЛОСЯ В ПЕРЕКАЗАХ І ПОТАТКАХ МОГО ПОПЕРЕДНИКА

Отож спочатку про те, що збереглося у пам'яті земляків. У найбільш сконцентрованому вигляді воно зафіксоване яцьковичанкою Оленою Боровець (у доволі численних селах Боровців – куди не поткнися) на сторінках районної газети “Надслучанський вісник”⁸:

“В сусідніх Холопах жила сім'я пана Яцковського. Говорять, що був він з добрим серцем, мав дві дочки – Холопу і Хотину. Не випадково, що й сусідні села Хотинь і Холопи були названі так на честь панських дочок. Коли Хотинь і Холопи розрослися, то пан Яцковський виселив із цих сіл 17 хазяїв з сім'ями в бори й ліси, де зараз знаходиться село Яцьковичі. Це сталося в 1840 році. Господарства були поділені рівними шнурами землі. Ще й тепер дехто називає ці шнури іменами перших поселенців: Мельниковський, Домуньовський, Клемезовський, Боровцовський, Габрельовський і т.д.

Кожен хазяїн мав 47 десятин⁹ (шнур) землі, тяглася вона від теперішньої центральної вулиці села і аж до теперішнього урочища Піч. Однаково всім попадало і поля, і лісу. Пан дав право кожному хазяїну розпоряджатися своєю землею, як тому хочеться: продати, розділити між дітьми, передарувати.

Від центру села, тобто від місця, де зараз знаходиться медпункт, дорога тяглася аж до урочищ Залав'є і Смолярня. По обидві сторони дороги були ліс, поля, болота. Вже пізніше, коли переселені сім'ї почали розростатися, виростили і женились сини, виходили заміж дочки, то будували вони вже хати обабіч цієї дороги. Так утворилася вулиця, яка зараз тягнеться від магазину і на схід.

Теперішня вулиця Зарічна теж має свою історію. За річкою була слобода, тобто теж невелике село, яке називалося Рудня – Поташня¹⁰. В старовину тут копали руду, переплавляли її на залізо. Поряд були ще великі печі, в яких випалювали цеглу. Бо цей край багатий на глей, пісок, глину. Відходи ж від виробництва – поташ – висипали обабіч річки. І зараз ця місцевість усипана жужем та попелом.

Слободу заселяли поляки (мазури)¹¹, кажуть, що заселені вони тут ще з часів Богдана Хмельницького¹².

Вздовж річки росли здоровенні дуби-красені. На горбочку, де зараз знаходиться пошта, було кладовище. А трошки нижче розташувався костел, але це був не той костел, що в передвоєнний час був побудований у селі там, де зараз клуб стоїть.

Господарювали перші мешканці села самостійно, кожен працював на своїй землі, хоч була вона і неродючою. Тому пан не збирав податку з господарів, а встановлював порядок, щоб із кожної господи на нього відпрацьовували. То ліс різати-рубати йшли, то дорогу висипати і встелити колодками, щоб можна було пану переїхати з Холоп у Яцьковичі” [1,3].

Перекази – і є перекази. Відомо, що беззастережно вірити їм не варто. Щось там правдиве, а щось домислене, перемислене (такий “добрий пан був”...). Отож поглянемо, що ж відшукалося Григорієві Дем’янчуку в джерелах надійніших, аніж людська пам’ять.

“На нашу думку, для характеристики національних почуттів поліського субетносу в останній чверті ХІХ ст. важливе значення мають життя і діяльність нині нікому невідомого поліського письменника Михайла ГоРОНатовича (з якоїсь причини у цій та іншій публікаціях Г. Дем’янчука про М. Яцковського допущено неточність. Насправді він ГоНОРатович. – Б.Б.) Яцковського (наприкінці життя підписувався як Михайло Тризна-Яцковський), твори якого (вірші, статті), листування збереглися у фонді В. Барвінського¹³ рукописного відділу Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Він – корінний поліщук, народився у с. Холопи (тепер Прислучі) Березнівського району на Рівненщині. У 1846 році його мати Марія Яцковська розділилася із сестрою Цецілією Омецинською. Марія стала володіти частиною села Холопи. Роздільним актом їй було виділено з іншого маєтку (с. Хотинь) 15 селянських родин, які Марія поселила на окремі ділянки землі й

утворила село Яцьковичі. В історико-краєзнавчій праці Т. Стецького¹⁴ “З бору і степу” (Краків, 1888, с. 325), краєзнавчому словнику О. Цинкаловського¹⁵ “Стара Волинь і Волинське Полісся” М. Яцковський згадується як дрібний поміщик, власник невеликого фільварку, що підтверджується й архівними документами. У 1855 р. мати виділила своєму синові, колезькому реєстратору¹⁶, 1176 десятин землі.

У 40-их роках він навчався в Рівненській гімназії. Уже тоді в учнівському, переважно польському, спольщеному та зросійщеному середовищі вирізнявся як свідомий українець, що проявлялось у зацікавленості історією рідного народу, вживанні української мови, одяганні під час свят національного українського вбрання. Його вплив на тогочасну рівненську молодь, як пізніше зазначав у своїх спогадах вихованець гімназії поляк Мечислав Щепковський, був “позитивним” [2,3].

Затим Г. Дем’янчук переходить до аналізу літературної діяльності М. Г. Яцковського, свій погляд на яку, звичайно ж, нижче подам і я. Пані Мирослава Дядюк із Відділу рукописів бібліотеки ім. В. Стефаніка люб’язно посприяла мені отримати ксерокопії його творів та листів. Але перед тим усе ж спробую на основі розшуканих архівних матеріалів доповнити ледь окреслений Г. Дем’янчуком життєпис Михайла Яцковського в контексті подій, що відбувалися в краї у 19 столітті.

Перед тим зазначу лише, що у О.Цинкаловського згадка про М. Яцковського має такий вигляд: “Холопська Вільна, село, Рівенський пов., Селищенська вол., 35 км. від Рівного. В кінці 19 ст. до пом. М. Яцковського належало там 7,302 дес., в тому 5,643 дес. лісу”[3,496].

Дві зауваги до цього запису. Перша. Село “Холопська Вільна” – це, очевидно, спроба перекладу з польської слова “вулька”, бо насправді і в народі, і в документах село називалося Холопська Вулька, сьогодні – Колодязне. Друга. “35 км. від Рівного”... Тут уже очевидна неточність. У наші дні відстань від Колодязного до Рівного кілометрів вісімдесят, отож тоді вона, хай і шлях пролягав, можливо, навпростець, не могла бути настільки меншою.

Не знайшов я у О. Цинкаловського довідки про родове село Яцковського – Яцьковичі (хоч інші довоколишні села ним згадуються). Зважаючи на неточність, допущену автором в попередньому випадку, не відкидаю варіанту, що запис “Яковичі, село,

Рівенський пов., Селищанська вол., 19 км. до ст. Сарни. В кінці XIX ст. було там 20 домів і 93 жителів” може якраз його і стосуватися[4,562]. Правда, до Сарн хоч і не 19 кілометрів, але навпрошки не так уже й далеко. Та й в означених межах поблизу Сарн сіл зі схожою назвою немає. А от про Поташню, яку фактично поглинули посталі поруч Яцьковичі, згадується: “Поташня, слоб., Рівненський пов., Седлищанська волость, – 20 домів і 89 жителів [5,264].

ВІХИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

Найперш, звичайно, узявся прослідкувати хронологію життєвого шляху свого земляка. В Державному архіві Рівненської області натрапляю на документ, датований 18 червня 1841 року:

Панові Попечителю Київського Учбового Округу

На (далі нерозбірливо, скоріш за все – “виконання”. – *Б.Б.*) таємного розпорядження Вашої Світлості від 16 травня за №46 маю честь надати при цьому Вашій Світлості по запропонованій формі список про учнів, які закінчили курс при Рівненській гімназії...” [6,5].

У цьому списку значиться і “Яцковський Михаил”. Однак, коли щодо інших усі графи заповнені, то по М. Яцковському (як і ще декількох) “вік, віросповідання і нація, з якої походить”, “стан або звання батьків”, “спосіб існування і місце перебування. Губернія, повіт, село”, “скільки років знаходиться в гімназії” – залишаються порожніми.

Добре, хоч одна конкретна дата є – рік закінчення гімназії. Але скільки ж то було йому тоді літ?

Із записів про інших випускників видно, що один закінчував гімназію в 17, інший – у 23 роки...

Як стверджує сучасний дослідник історії міста Рівне Ярослав Поліщук¹⁷, “... учнем гімназії міг стати далеко не кожен. Це був заклад для привілейованих. Через високу плату за навчання та

станові обмеження тут могли здобувати освіту лише діти (хлопчики) поміщиків, купців, рідше – чиновників та священників. До гімназії віддавали у 10-літньому віці, причому обов'язковою передумовою була початкова освіта, знання з якої екзамінувалися при вступі. Повний курс навчання займав 12-13 років. Вихованцям треба було набиратися терпіння, адже тільки завершення повного курсу гімназії давало можливість вступу до університетів та успішної службової кар'єри" [7,110].

Принагідно згадаємо, що "гімназію спочатку було відкрито в Луцьку в грудні 1832 року. 1834 року, у зв'язку з незручністю гімназійних приміщень, навчальний заклад тимчасово перевели до Клевани (нині селище міського типу Рівненського району Рівненської області). 1839 року гімназію перевели до Рівного в спеціально збудоване для неї приміщення" [8].

Отже, треба думати, своє гімназійне навчання Михайло Яцковський розпочав ще у Луцьку, коли в 1841 році його закінчив?

Точніше рік народження майбутнього літератора дозволяють визначити два інших документи, знайдені у тому ж архіві.

Перший з них. У протоколі кандидата в мирові посередники по Рівненському повіту, складеному 16 грудня 1893 року, що міститься у "Справі по клопотанню мешканців Слободи Броніславки Куряти Василя і інших про визнання за ними чиншових прав на землю в маєтку Валевського-Понінського (1903-1909 роки)" зазначено, що свідчення дав "Михайло Гоноратович Яцковський, 71 року, мешканець с. "Вулька – Холопська" на прохання управителя згаданим маєтком [9,206].

Отже, виконаємо елементарну арифметичну дію і отримаємо 1822 рік.

Другий документ. Свідоцтво (сьогодні сказали б довідка), видане 4 серпня 1895 року рівненським міським лікарем "поміщику Михайлу Гоноратовичу Яцковському, 72 років" про те, що він внаслідок хвороби так ослаб, "що протягом травня і 1-ої половини червня місяця не міг цілком розпоряджатися своїми розумовими здібностями і мав тимчасово притуплений зір майже до втрати його..." [10,74].

Знову вдаємося до арифметики. 1895 мінус 72 дає 1823 рік. Розбіжність між першою і другою датами – у місяцях.

А от дати його смерті встановити хоча б з подібним наближенням поки що не вдалося. Із зацитованої вище довідки бачимо, що в 1895 році Михайло Яцковський ще, як говорять, топтав ряст. Топтав він його і в 1904 році. Навіть активно втручався в суспільні процеси, що збурювали тогочасне життя на селі. Ось як змальовує ті події професор історії слов'ян Сорбони, що в Парижі, Даніель Бовуа¹⁸ у монографії "Битва за землю в Україні 1864 1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах":

"... 17 квітня 1904 р. чиншовики¹⁹ сіл Броніславка, Березняки і Янівка Рівненського повіту на Волині (на землях Міхала Яцковського, Броніслава Понінського – Валевського та Євгенії Бланшманш) прийшли на допомогу 20 родинам, яких пани хотіли виселити. Ці родини жили у віддалених лісових селах, здобуваючи засоби прожитку незаконною вирубкою лісу в панських угіддях, який продавали торговцям – євреям, а також таємно женучи горілку. Оскільки солідарність сусідів була надто небезпечною для поліції, троє поміщиків звернулися до військових, тим часом як 7 квітня поліція вже показала своє безсилля, зазнавши "найбільш непристойних образ": пристава ледь не забили камінням, а його помічники, побиті киями, повтікали, боячись, що їх обіллють окропом. Віце – губернатор писав, що всі села волості збаламучені, бо "їхнє населення складається або з людей, які не відносяться до жодного стану, або ж належать до міщан, які не хочуть підпорядковуватись сільській управі" Він усіляко підкреслює їх моральний занепад: щоб краще відмежуватись від цих небажаних людей, з них робили розбійників, наклавши 30 разів штрафи. Коли ж 3 грудня 1903 року було зроблено спробу описати їхнє майно, вони побити дрючками волосного старшину, зірвали з нього бляху і сокирою вдарили в плече помічника, волаючи, що "суд продався поміщикам і для привернення уваги імператора треба вбити когось із виконавців вироку".

Оскільки подібні сутички траплялися від часу визнання Сенатом у 1895 і 1898 роках недійсними чиншових володінь у цих маєтках, то 127-й Путивльський батальйон під командуванням капітана Акинфова вранці 26 квітня оточив село Березняки, заводя бунту Миколу Лисецького було заарештовано, його родину виселено. "Скориставшись присутністю війська, поміщик Яцковський послав групу робітників з тачками, які за кілька годин

зруйнували будівлі у садибі Лисецького і відвезли всі матеріали в масток”. Батька й старшого сина ув'язнили за незаконне варіння горілки...” [11,130].

Прикметно, що чимало відомостей про Михайла Яцковського вдалося почерпнути якраз із документів, які містяться в судових справах, пов'язаних з далекими від творчих поривів подіями: борговими суперечками, земельними угодами та конфліктами. Мабуть, тому що ці судові справи ретельно велися у відповідних відомствах, а потім потрапили в архіви на збереження.

Із згадуваної вже справи про клопотання мешканців слободи Броніславка щодо визнання чиншових прав на землю можна зробити, зокрема, висновок, що в 1909 році М. Яцковський уже помер, або став недієздатним як свідок, бо не залучався до розгляду конфлікту, що тягнувся довгі роки [12].

Одне можна з певністю стверджувати: в 1912 році масток у Вульці-Холопській – родинному його селі, уже не належав Михайлові Яцковському чи його спадкоємцям. Це засвідчує “Постанова Новоградволинського-Рівненського повітового із чиншових справ Присутствія” від 12 серпня 1912 року, де говориться: “Мешканець уроч. Смагли при селі Вульці-Холопській Людвипольської волості Рівненського повіту міщанин Іван Петров Жигадло прошенієм, поданим в Повітове Присутствіє 21 червня 1912 року, порушив клопотання про облаштування його земельного побуту по закону 9 червня 1886 року в мастку бувшому Яцковського, а нині Бережецького...” І далі: “Ця ділянка Жигадлом взята в оренду у колишнього поміщика Яцковського по контракту і за закінченням терміну оренди по цьому контракту був укладений новий 18 липня 1904 року, копію якого надав до справи” [13,61-62].

Впадає в очі, що продаж набутих у спадок землі та маєтків іншим власникам для Яцковського був не такою вже й незвичною справою.

У 1872 році він продав землю в Слободі Подрало колезькому асесору²⁰ Володимиру Яковичу Якубовському, що дісталася йому від “матері поміщиці Марії Яковлевої Гризни-Яцковської за окремим її записом, учиненим у Волинській палаті Цивільного Суду 6 червня 1856 року” [14,7].

На це просив згоди у Схоронної Казни, що містилася у Санкт-Петербурзі, бо мав борг перед нею по займу [15,3].

Але Яцковський продав не 180 десятин, на які отримав дозвіл, а 520, за що у червні із Санкт-Петербурга прийшов циркуляр у Рівненський повітовий суд “про негайне стягнення і доставлення у уплату банківського боргу за кожну продану десятину” [16,27].

М. Яцковський з цим не погодився, доводячи, що він продав В. Якубовському 520 десятин угідь і 21 десятину невідь, які належали до його маєтку “деревни” Яцковичі (в тодішніх документах один, як сказали б сьогодні, населений пункт значився “деревня”, інший – “село”. Яцковичі були “деревня”, а Холопи – “село”. Деякі дослідники стверджують, що слово “деревня” походить не від “дерево”, а від “дерти, видирати землю з лісу, розорювати цілину”. Селяни освоювали нові землі і створювали там поселення, які стали називати “деревнями”. Село ж належало землевласнику, там знаходилася його садиба, була церква. До XVIII-XIX ст. різниця між “селом” і “деревней” майже стерлась і стала полягати лише в наявності церкви. – Б.Б.) і Слободі Подрало. В тому числі із “деревни” Яцковичі продано було 104 десятини 2242 сажени. Іншу кількість – із Слободи Подрало. А заборона накладена тільки на маєтку с. Холоп і д. Яцкович “за борг Схоронній Казні по займу його, Яцковського, в сумі 14989 р. 10 коп. Заборони ж на Слободу Подрало за цей борг накладено не було” [17,28].

Щоб продати ці землі, він мав повернути борг 7000 рублів з процентами ще й протоієрею м.Дубровиці Осипу Теодоровичу. А зробив це, продавши маєток Мале Вербче (село знаходиться у нинішньому Сарненському районі. – Б.Б.), який був у нього в заставі за борг, належний йому від поміщиків Томіліних. Заставні права на цей маєток перейшли до М.Яцковського від його батька Гонората Яцковського [18,23].

А останньому ці заставні права дісталися на основі “заставного контракту 1 листопада 1804 року, укладеного між поміщиком Степанського маєтку графом Станіславом Григорієвим Ворцелем і Фомою Яцковським..., що перший віддав наступному у заставне володіння в сумі 8000 червінців...с. Мале Вербче” [19,22].

Отож тут прослідковується уже родова гілка: Фома – Гонорат – Михайло Яцковські.

Винен був М. Яцковський 1500 руб. і поміщиці Геронімі Вигурі з Острозького повіту, та 7500 руб. поміщиці Алексі Врочинській (місце проживання не згадується), у яких теж бралася згода на продаж землі В.Якубовському [20,7].

Обидві вони – Гоноратівни. Як згодом розшукаю в документах, – його сестри. Чи не був цей борг відступним сестрам за спадок, який дістався Михайлу від матері? Цілком можливо.

Зауважу, що придбана земля не принесла щастя й достатку родині Володимира Якубовського. Невдовзі він помирає і рішенням Рівненської Дворянської опіки від 19 липня 1885 року та від 7 серпня 1886 року його дочку, дружину колезького секретаря, що проживала “в Радзивілові на Таможні” Надію Володимирівну Паршенську призначено опікункою і попечителькою неповнолітніх дворян Олександра, Валентини і Августи Якубовських. У 1889 році Паршенська довірила представляти інтереси сиріт в судових суперечках з чиншовиками своєму брату Євгену Володимировичу Якубовському [21,25].

Це – за архівними документами. А далі – події за розповідями старожилів і власними споминами.

Підрісши, закохалася Августа в сільського парубка-наймита, зв'язок такий, звісно ж, був не до душі родині і, щоб перервати його, відправили вони Августу в Америку. А тут наспіли роки смуту, селянських заворушень. Пригадалися усі образи на місцевих поміщиків: і земельна судова тяганина, і військові усмирення селян, і дрібні побутові суперечки. Сталося: око за око, зуб за зуб. Маєток Якубовських розграбували, брали хто що міг. А якось налетіли на село вершники. Один – у шкірянці, комісар. Прив'язали Євгена до коня і повели-потягли в сусідню Балашівку. У штаб, допитувати. Додому він уже не повернувся, розповідали очевидці, що пригребли його у канаві на окраїні кладовища...

Коли буваю в Балашівці й проходжу-проїжджаю повз те старе занедбане кладовище, щоразу думаю: де він лежить, отой Євген Якубовський, чи не в тій чи тій заглибинці?

Дізналися про наглу смерть свого брата молодші Якубовські, вийшли на берег ставка, що біля їхнього обійстя був, поприв'язували на шії каміння і – у воду. Поховали потопельників тут же, на пагорбі.

Пам'ятаю ту могилу, з дерев'яною прогнилою загорожею й таким же хрестом. Нині там – людські городи, а посередині острівок неораної землі.

Але плин історії на цьому, звісно ж, не перервався, хто залишився – мусив жити. Уже “за Польщі” відгукнулася з Америки Августа, розшукала наймита (не того, завдяки коханню до якого, фактично, залишилася живою, а що колись прислуговував у їхньому маєтку), і надіслала йому всі права на володіння землею Якубовських.. А був той наймит, назвемо його Василем, неосвіченим, без хазяйської жилки. Привалило щастя, а що з ним діяти... Одному за пляшку оковитої уступить шмат земельки, іншому – ще за щось. Щоб вести “бухгалтерію”, найняв він метикуватого хлопчину з Бистрич. Недовго утримався в нього той хлопчина – пішов своєю дорогою. Щоб стати згодом, у роки нової війни, генерал-хорунжим, засновником і командиром УПА “Поліська Січ” Тарасом Бульбою-Боровцем.

За “других рабів”²¹ землю ту забрали в колгосп. І приходив на колгоспні збори підхмелений дід Василь, і виголошував отаку промову: “Хай живе савецка власть! А ви, черті полосатіє, землю оддайте!”.

Часом у магазинчику, що стояв на Кемпі – клаптику землі, яка омивалася з обох боків річечками, що витікали з того ставу, в якому потопилися від розпачу Якубовські, а пообіч підносилися пагорби з попелу й жужелиці- залишків од колишньої “залізної фабрики” Якова Любенецького – діда Михайла Яцковського, перебирав той Василь міру, і клали ми, дівтора, його на сани й везли льодом аж у інший кінець села до дочки – приймайте подарунок! Бо до його землянки, в якій доживав свого віку, було ще далі. Такі от повороти долі...

Як уже мовилося, успадковані й по материнській, і по батьківській лінії землі Михайло Яцковський збував й іншим поміщикам. Чи то хазяйнувати на них не мав уже сили, чи, як напише в одному зі своїх романів Андрій Кондратюк²² про згаданого пана Валевського, що в недалекому Моквині уже напередодні другої

світової теж розпродував свої володіння, відчуття в нього було недалекої розрухи – хто зна. Але ось ще один цікавий документ, який додасть декілька штрихів до характеристики побутування героя цього дослідження. А називається він “Копія акту, внесеного в кріпосну Луцького Нотаріального Архіву книгу по Рівненському повіту за тисяча вісімсот дев'яносто сьомий рік. Стор. 43-а, № двадцятий” [22,214-215].

“Тисяча вісімсот дев'яносто сьомого року жовтня восьмого дня з'явилися до Івана Осиповича Ільницького, Луцького нотаріуса, в контору його, що знаходиться у другій частині, по Шосейній вулиці, в будинку під № сьомим, відомі йому особисто і до здійснення актів законну правоздатність мають: дворянин Михайло Гоноратович Яцковський і Барон Михайло Павлович фон-Ашеберг, які живуть тимчасово в місті Луцьку, в готелі “Гранд-отель”, в супроводі особисто йому відомих свідків: міщанина Каспера Вікентійовича Шляського, відставного унтер-офіцера Михайла Францовича Гарауна і запасного унтер-офіцера Феодосія Васильовича Стасовського, що живуть у місті Луцьку, у власних будинках, і надали йому, нотаріусу, для здійснення купчої кріпості проект її такого змісту: Дворянин Михайло Гоноратович Яцковський продав я Барону Михайлу Павловичу фон-Ашебергу власно мені належний нерухомий маєток, що знаходиться у Волинській губернії, Рівненському повіті, при селі Хотинь і деревні Рудні-Поташні, який дістався мені по спадковості після смерті тітки моєї дворянки Цецилії Якової Омецинської, в правах такої спадковості затверджений я визначенням Луцького Окружного Суду, який відбувся одинадцятого травня тисяча вісімсот вісімдесят другого року, і введений у володіння тим маєтком двадцять третього липня того ж року судовим Приставом Луцького Окружного Суду по Рівненському повіту Чайковським, яке спадкоємниці ж Омецинській дісталось по роздільному акту від двадцять четвертого жовтня тисяча вісімсот сорок шостого року, в якому маєтку нараховується землі, як нам сторонам відомо і як видно із посвідчення Полтавського Земельного Банку від цього жовтня за № одинадцять тисяч п'ятсот тридцять третім, в якому банку частина того маєтку перебуває в закладі – по закладному свідоцтву п'ять тисяч двісті вісімдесят п'ять десятин, п'ятсот шістдесят три квадратних сажнів”.

Далі дізнаємося, що із цієї кількості землі вираховано: “на викуп чиншовикам сімсот сімдесят п'ять десятин тисяча вісімсот тридцять сім квадратних сажнів” і тієї, що “продано десять десятин сто вісімдесят квадратних сажнів”.

Як підсумок, за цією купчею в продаж надходить “чотири тисячі чотиреста дев'яносто дев'ять десятин, дев'ятсот шістдесят шість квадратних сажнів різнорідної землі, що розміщена в межах Березинського маєтку, село Борової, Селищського маєтку, Вулько-Холопського маєтку і селянських земель, при чому внутрі і по окраїнах знаходяться село Хотинь, деревня Рудня-Поташня, селянські наділи і землі різних власників”.

Разом із землею продано все: ліси, води, житлові і господарські будівлі, водяний млин, який оцінений “за десятилітньою сумою доходів, що він приносить, в десять тисяч рублів”. “А взяв я, Яцковський, з нього, Барона фон-Ашеберга, за той проданий йому маєток, грошей вісімдесят тисяч рублів сріблом”

Як видно із тексту зацитованого документу, проданий барону маєток дістався Михайлові у спадок від тітки Цецилії Омецинської. А та в свою чергу, отримала його у спадок від свого батька. Як це сталося – ще один документ:

“Тисяча вісімсот сорок шостого року, грудня, вісімнадцятого дня, Тимчасове Відділення Рівненського Земського Суду отримало Указ Рівненського Повітового Суду від 18 листопада за № 1977, яким повітовий суд по вислухання прохань поміщиць Марії Якова дочки Яцковської і повіреного рідної її сестри поміщиці Статської радниці Цецилії Омецинської Житомирського Повітового Предводителя Дворянства Титулярного радника і Кавалера Валентія Антонова сина Омецинського 25 жовтня подане, при якому представляючи роздільний акт по всьому із спільного маєтку покійного її батька Якова Любенецького в цьому Указі состоящего при полюбовному поділі дісталось поміщиці Яцковській половина села Холоп, що утворює першу ділянку і містить по розподілу з переведеними із поселення Хотинь ревільських²³ 215 душ, а інвентарських²⁴ 231 душа чоловічої статі селян і землі з нарізкою від того ж поселення Хотина всього 411 уволок²⁵ 27 моргів і 136 ¼ прентів, а рідній сестрі Цецилії Омецинській дісталось поселення Хотинь з руднею Поташнею, в котрій ділянці за даним розділом мається ревільських 199, а наявних інвентарних 231 душа чоловічої статі селян і землі 411 уволок, 27 моргів (далі нерозбірливо, скоріш за

все 136 ¼ прентів. – Б.Б.) по цьому ж акту і рухоме батькове майно оцінене за суму 2000 руб. сріблом порівну між діючими сторонами поділене, просять полюбовний акт про поділ маєтку записати в явочну Повітового Суду книгу, оригінал з видачею копії його з належним посвідченням у справжності повернути і разом з цим послати Повітовому Земському суду, щоб згідно з полюбовним роздільним актом ввів у володіння поміщицю Яцковську в половину села Холоп і поміщицю Цецилію Омецинську в село Хотинь і Рудню Поташню” [23,30].

І ще декілька слів про згадувану вище “залізну фабрику”, відходи виробництва якої ще до середини минулого століття, допоки не розрівняли під дорогу жужелицю та не вивезли на колгоспні поля під льон попід, впадали в очі кожному, хто під’їжджав до Яцькович. Від неї, власне, й пішла назва Рудня-Поташня, щоб згодом зникнути з офіційного вживання. Хіба старші мешканці сусідніх сіл, збираючись у Яцьковичі, можуть кинути: “Йду в Поташню”, а її поселян називають інколи поташенцями.

“1896 року лютого 13 дня ми нижчепідписані селяни села Хотиня Селищської волості, Рівненського повіту Костянтин Гурин, Никифор Семенович і Ілля Гурин: 1-й із нас 78, 2-й 79 і 3-й 84 літ від роду даємо дане свідчення поміщику Хотинського маєтку Михайлу Гоноратовичу Яцковському в наступному: Ми достеменно знаємо, що (нерозбірливо. – Б.Б.) п. Яцковського, колишній поміщик того ж маєтку Яків Любенецький, маючи залізну фабрику при селі Рудні-Поташні в тому ж маєтку, її через вичерпання залізної руди знищив і міщани рудокопи, що проживали там: Якуб Матіашев син Курьята з сином Валентієм і малолітніми тоді внуками Фомою і Ігнатом, а також Павло Куріята з сином Іосифом і внуком Антоном переселились на проживання в село Кленове Мижирицького маєтку, Матіаш же Куріята батько названого Якуба Куріяти помер в Рудні-Поташні, а поміщик Любенецький невдовзі по знищенню цієї фабрики помер і наскільки пам’ятаємо тому назад буде уже з лишнім п’ятдесят років перед святами Світлого Воскресіння, що вищеназвані Куріята 3-го року після смерті п. Любенецького переїхали з села Кленове в урочище Вороновку Хотинського маєтку і там стали господарські споруди, створивши слободу тієї ж назви; до прибуття ж їх в урочище

Вороновка не було ніяких поселень. Одночасно з вищепойменованими Куріятами із Рудні-Поташні переселились в село Кленове Франц Куріята і брати його Мартин Куріята, звідки переселились в урочище Козярник Хотинського маєтку в два роки після смерті поміщика Любенецького і з часу возведення там ними господарських споруд стали називать це урочище слободою Козярником, після їх поселення прибували з різних сторін і селились там і інші мазури. На яких умовах вищепойменовані особи були прийняті на ґрунти цих урочищ поміщиком уже не Любенецьким, а зятем його Омецинським і за яку плату ми не знаємо, чули тільки, що платять чинш в невідомому нам тожє розмірі, в чому і розписуємося селяни Костянтин Гурин, Никифор Семенович і Ілля Гурин” [24,68-69].

Але найдавнішу згадку про Любенецьких знайшов я у Тадеуша Стецького. Зміст її, наскільки мені вдалося зрозуміти, застосовуючи популярний за радянських часів метод “читаю і перекладаю із словником”, такий:

“Дальша доля Холоп була спільною з Губковом; тільки від Любомирського, дорого продана, переходить та маєтність в 1754 р. до Миколая Любенецького, ловчого новоградського, правнук якого п. Міхал Яцковський до сьогодні її посідає.

Рікою тільки од Холоп відділене лежить село Хотинь, сумне в пісках, розлоге поліське поселення; чия історія спільна з Губковом і Холопами. Заселене через Марину Даниловичову біля 1626 р., поділяє вже потім усю долю семашківського спадку. В 1754 р. ловчий Миколай Любенецький, коли складав пошанівок з Новим Роком князю підстолю Любомирському, отримав од нього передноворічні пункти на володіння Хотином. Підстолий аж надто знаний був своєю схильністю до марнотратних вчинків, бо його аж власні діти під опіку потім взяти мусили – недорого таким чином напевне і село нашому ловчому дістатись мусило. Правом спадку заволоділа потім тією маєтністю внука ловчого Цецилія з Любенецьких Омецинська, вдова Якоба, маршалка губернського волинського. Бездітна, частину життя провела у Варшаві, добре знана в колі добродійних дам того міста. В році (минулім?) тільки померла у... Франції, а маєток по ній успадкував сестриниць п. Яцковський, дідич сусідніх Холоп. Chot в мові старослов’янській означає коханка, може, таким чином назва того села пов’язується з якоюсь любовною легендою, зниклою напевне в мороці історії” [25,309].

Кілька вагомих віх до родоводу Михайла Яцковського вдалося почерпнути з “Метричних книг про народження, шлюб, смерть Римо-Католицької приходської церкви м. Березно”. У книзі за 1843 рік натрапляю на запис:

“Літа Господнього тисяча вісімсот сорок третього місяця квітня тринадцятого дня в с. Хотинь помер Яков Любенецький, хоронжий Ровенського повіту від старості. Дворянки²⁶ Броніслави із Цешковських, що залишилася вдовою, законний чоловік, що мав від роду літ вісімдесят шість, цього ж Березенського костелу прихожанин, Залишив по собі дві дочки: Маріанну і Цецилію. Котрого тіло Його Високопреподобіє ксьондз Станіслав Ловецький, Прелат, Декан луцької кафедри, настоятель Березненського (тут і далі кожне написання назви містечка подаю за оригіналом. – Б.Б.) костелу тисяча вісімсот сорок третього року місяця травня першого дня в фамільному гробу на публічному приходському кладовищі похоронив” [26,71].

Жовтнем 1848 року датовано інший запис:

“Тисяча вісімсот сорок восьмого року жовтня сімнадцятого дня в містечку Березному упокоївся поміщик Дворянин Гонорат Яцковський від сухот, був прилучений до святого таїнства. Що залишилася вдовою Маріанни уродженої Любенецької Яцковської чоловік, який мав від роду шістдесят п’ять літ; цієї Березенської церкви прихожанин; залишив після себе одного сина Михайла і дочок Героніму, Маріанну, Алексу. Тіло його преподобний Антон Бенчковський Декан і настоятель приходу Корецького місяця і дня двадцять сьомого цього року на цивільному приходському Березненському кладовищі похоронив [27,19].

Ще один запис від липня 1850 року:

“Тисяча вісімсот п’ятдесятого року липня третього дня в містечку Березному упокоїлась поміщиця благородна Броніслава Любенецька, уроджена Цешковська. Більш від старості ніж від хвороби, була прилучена св. таїн. Померлого поміщика благородного Якова Любенецького дружина, що мала від роду біля сімдесяти восьми літ; цієї ж Березненської церкви прихожанка; що

залишила після себе дочок Маріанну і Цецилію. Тіло її ректор і настоятель Межирицького костелу (нерозбірливо. – Б.Б.) Невиловський місяця і дня дев’ятнадцятого цього року в гроб предків її вніс і там похоронив” [28,23].

Нарешті, ще два записи, які засвідчують не сумні, а радісні події в родині Яцковських.

Перший. “Тисяча вісімсот сімдесят сьомого року лютого третього дня в Березненській Римо-Католицькій приходській церкві охрещена дитина дворянин Альфред Гонорат²⁷... Дворян Волинської губернії Рівненського повіту Михайла (нерозбірливо. – Б.Б.) і Марії Луцини уродженої Потоцької Яцковських законного подружжя син, що народився тисяча вісімсот сімдесят сьомого року січня, тринадцятого дня в с. Холопах Березненського приходу” [29,4].

Другий. “Тисяча вісімсот сімдесят дев’ятого року березня сьомого дня в Березненській Римо-Католицькій приходській церкві охрещена дитина трьох (нерозбірливо. – Б.Б.) Марія Генріка, Цецилія... Дворян Волинської губернії Михайла і Марії з Потоцьких Яцковських законного подружжя дочка, що народилася тисяча вісімсот сімдесят дев’ятого року, січня двадцятого дня в с. Холопах Березненської парафії” [30,7].

Тут напрошується кілька зауваг. Коли взяти за рік народження Михайла Гоноратовича Яцковського 1822-23, як ішлося про це вище, то діти в нього з’явилися чомусь в доволі таки зрілому віці – в 55-57 років. І якщо з сином його Альфредом зустрічаємося згодом (2 грудня 1899 року) як повіреним батька при розгляді спірних земельних питань [31,26], то дочка Марія Генріка Цецилія в наступних документах жодного разу не згадується і її подальша доля після народження залишається нам невідомою. Зрештою, як невідома подальша доля і Альфреда. (На карті нашої місцевості польського періоду за три кілометри від Яцькович у напрямку згадуваної Подраловки значиться поселення Альфредівка. Однак чи має його назва якийсь стосунок до сина Яцковського невідомо. А чому б і ні, якщо воно знаходилося на його землях?). Невідома нам доля і самого Яцковського, про що вже йшлося. На жаль, остання метрична книга березнівської римо-католицької церкви, що

зберігається в архіві, датована 1879 роком. Можна тільки припускати, що похований Михайло Яцковський в Березному “на публічному міському кладовищі”, як і його предки.

На сьогодні в Березному пам'ятають два старі польські кладовища. Одне з них в шістдесятих роках минулого століття перетворене на міський парк відпочинку і тільки де-де поруйновані бетонні плити у заростях акації нагадують, що тут люди знайшли собі вічний спочинок, коли б не безпам'ятство нащадків. Спочиває десь поміж ними і батько першого польського космонавта радянських часів Мирослава Гермашевського. Й коли родина його відвідувала колись містечко, то, не знайшовши могили батька, щоб покласти квіти у знак пам'яті, розкидала їх по усьому парку.

Старіше поховання знаходилося на окраїні сьогоднішнього міського кладовища. Ще до другої половини минулого століття були тут фамільні склепи, в один з яких проникли підлітки і, як розповідають, побачили наче вчора упокоєних, що під дією свіжого повітря розсипалися в прах. Що сталося з їх останками (засипали там же, вивезли кудись?), те відомо лише учасникам тих подій. Розпитати б. Але хто зголоситься?

ПОЛЯК З УКРАЇНСЬКОЮ ДУШЕЮ

З усіх зацитованих записів метричних книг напрошується однозначний висновок: Михайло Яцковський за національністю – поляк. Це опосередковано стверджується і в згадуваній уже справі про продаж землі В. Якубовському:

“Беручи до уваги, що височайше затвердженим восьмого березня 1864 р. Положенням надана (нерозбірливо. – Б.Б.) тим, що купують в західних губерніях нерухомі маєтки від власників польського походження, закладені в кредитні установи, переказати борг, належний тим установам, на придбані ними маєтки” [32,22].

Отож визначення “українець” у статті Григорія Дем’янчука “Відповідь українця з-над Случа малоросу в Київ” може бути витрактуване ніяк не в етнічному вимірі.

Й тоді виникає закономірне питання: то де ж запалився українськістю польський дворянин Михайло Гоноратович Яцковський, щоб так ревно обстоювати право місцевого населення на свою мову та свою писемність перед різними малоросійськими²⁸ перекинчиками і пропагувати їх серед суспільності? В гімназії? Але ж ось що стверджує згадуваний уже дослідник історії Рівного Ярослав Поліщук:

“Навчання в гімназії, та й сам побут учнів становили неабиякі труднощі для дітей. На час навчання вони мешкали на казенних квартирах, далеко від рідної сім’ї, під опікою суворих і нерідко жорстоких наглядачів. Ось як, до прикладу, складався звичайний день гімназиста. О п’ятій ранку він починався умиванням, молитвою та сніданком. Від шостої протягом півтори

години тривав час занять – підготовки до шкільних лекцій. Потім учні, вишикувавшись по двоє, ішли до класів і відбували заняття. Уроки проводилися до обіду та (після півторагодинної перерви) після нього. Після повернення зі школи від шостої до восьмої вечора учні під наглядом старших готувалися до наступного дня навчання. Дзвінок, який лунав у коридорі казенних квартир о восьмій, сповіщав про завершення занять. Залишалось по вечеряти і помолитися на сон. Щоправда, у літній період дозволялася після вечері ще півгодинна прогулянка у дворі чи саду. А приставлені до гімназистів службовці суворо стежили за неухильним виконанням цього розпорядку, що й без того так сковував природні дитячі інтереси вихованців.

Навчання також в основі своїй було казенно-нудним. А основним методичним прийомом було зазубрювання певної інформації. Особливо нелегко давалися учням мови (латина, німецька, старослов'янська та інші), точні науки. Система нагінок, лайок, покарань, у тому числі й фізичних, явно не сприяла розвитку здібностей дітей: навчання сприймалося як похмура, нудна, обридла казенщина, а не прискромне, радісне пізнання. Саме через те гімназисти з такою прихильністю і любов'ю приймали педагогів, які були особистостями творчими, порушували цю нудну одноманітність. А така поведінка ставала просто небезпечною у тих умовах і загрожувала їх перебуванню в гімназії. Учителі Рівненської гімназії, згадував один із них, “виконували свої обов'язки рутинно, механічно” [33,110-111].

Нагадаємо, що Григорій Дем'янчук [34,3], у свою чергу, пише: “Уже тоді в учнівському, переважно польському, спольщеному та зросійщеному середовищі (Яцковський. – Б.Б.) вирізнявся як свідомий українець, що проявлялось у зацікавленості історією рідного народу, вживанні української мови, одяганні під час свят національного вбрання. Його вплив на тогочасну рівненську молодь, як пізніше зазначав у своїх спогадах вихованець гімназії поляк Мечислав Щепковський, був “позитивним” [35,153-158].

Але як же тоді бути із згадуваним уже питальником на Михайла Яцковського, заповненим керівництвом гімназії для попечителя Київського навчального округу? Ось він:

“Чи не притягався хто з родичів за участь в політичному відношенні – не притягався.

Яке враження справляють на учня різні предмети і обставини, глибоке чи швидкоминуче – глибоке.

До яких наук чи мистецтв має особливу схильність і в яких виявив особливі успіхи – до історії і німецької мови і в них виявив особливі успіхи.

Яку мову використовує в розмові і чи старається у вдосконаленні себе в російській мові – частіше польську, старається також про вдосконалення себе в російській мові.

Розважливий чи легковажний за розумом – розважливий.

Чи не помічені схильності до просторіччя, самоуправства і хитрощів – не має.

Жвавого чи хитрого характеру, потаємного чи відвертого – характеру тихого і відвертого.

Чи має брак або надмір самолюбства – благородно самолюбний.

Нерішучий чи навпаки сміливий і заповзятливий – ні нерішучості, ні сміливості особливої не помітно.

Прихильний до релігії чи, навпаки, схильний до вольнодумства – до релігії прихильний.

Чи виявляє прихильність до Росії і російського, або навпаки виявляє неприхильність – виявляє прихильність до Росії і російського.

Якої поведінки і які має моральні схильності, хороші чи шкідливі, крім названих – відмінної, має такі ж моральні якості, як і попередній (а в попереднього записано: хороші. – Б.Б.).

Чи не займався діяльністю репетитора і як її виконував – не був.

Загальний висновок директора про благонадійність чи неблагонадійність учня в політичному відношенні – благонадійний і може бути безпечно прийнятий в Університет св. Володимира” [36,47].

Як бачимо, за цією характеристикою Михайло Яцковський постає не зовсім таким, яким змалював його М. Щепковський, а за ним і Г. Дем'янчук. І тут є нагода поміркувати: а може, він був таким і таким? У гімназії змушений був дотримуватися усталених офіційних вимог, які змальовані вище нашим сучасником

Ярославом Поліщуком, а в побуті поводився як юнак, що всотав у себе з малолітства звичаї, культуру, мову народу, поміж якого жив? От і сформувалася роздвоєна особистість: з одного боку поміщик, в очах безземельних селян – “глитай”, готовий за свою власність накликати на них військо, руйнувати їхні оселі, а з іншого – літератор-інтелектуал, хоча й самоук, що виступав за утвердження української мови, на її захист.

У ці свої міркування я змушений був унести суттєві уточнення щойно ознайомився з оригіналом спогадів Мечислава Щепковського, розшукавши їх у Рівненському краєзнавчому музеї.

Щонайперше, із переказаного вище Г. Дем’януком мною було зроблено помилковий висновок, що М. Щепковський навчався в гімназії одночасно з М. Яцковським. Насправді ж у тій частині споминів М. Щепковського, де згадується наш земляк, ідеться про сімдесяті, а не тридцяті-початок сорокових років (Пригадаймо, що М. Яцковський закінчив гімназію в 1841 році):

“Тільки дещо залишилося в моїй пам’яті більш-менш від другої половини літ сімдесятих ХІХ століття...” [37,153-158].

А звідси помилковою є думка нібито Щепковський стверджував, що наш земляк вирізнявся серед гімназистів як “свідомий українець”. Насправді у “Спогадах” говориться про нього уже не як про гімназиста, а як про власника “невеликого фільварку” і “деякий вплив” його на “певну групу молоді зі сфери земляцької, а навіть “однодвірців”²⁹, тобто шляхти загонової з околиць, здається, Людвиполя, Коловерті і Харалуга”.

Отож слово самому Щепковському (мій варіант перекладу узгоджений з варіантом, який запропонувала рівненська письменниця Лідія Рибенко, що активно перекладає польських краєзнавців на українську):

“Окрім впливу на молодь ідеалів так званих “позитивістів” варшавських, на певну групу молоді з кола поміщиків, а навіть “однодвірців”, тобто шляхти загонової (військової – Від перекладача) з околиць, здається, Людвиполя, Коловерті і Харалуга, деякий вплив мав власник невеликого фільварку Міхал Яцковський.

Породичавшись через сестру з численною родиною Вигурів, він мав хороші стосунки з молоддю, а рідко бачений у той час

практичний демократизм спонукав його до встановлення близьких стосунків із загоновою шляхтою, серед якої багатих був хіба невеликий відсоток.

Яцковський замолоду дописував у малоросійській (нині названо українським) місячнику “Основа”³⁰, заснований Костомаровим³¹, Шевченком³², Маркевичем³³ і іншими у Києві. Підписував свої поетичні твори псевдонімом Михалко з-над Случі. Ідеї того місячника, а разом Братства Кирила і Мефодія³⁴ щодо федерації слов’янських народів, основою якої мала бути федерація польсько-малоросійська, збереглися у Яцковського і після закриття “Основи”, заслання Шевченка до Оренбурга, а Костомарова вглиб Росії, і січневого повстання. Яцковський доводив, що самі поляки ніколи не зможуть досягти незалежності, тимчасом як 12 мільйонів поляків в поєднанні із 18 мільйонами малоросів (так він подавав чисельність обох народів) створять дуже поважну силу, котра може заважити на дієву мету, особливо якщо буде пропагована ідея Всеслов’янської федерації. На наші зауваження про відступництво від цих ідеалів проф. Антоновича³⁵ і Садик-Паші-Чайковського³⁶, про втрату для справи народної майбутніх поколінь заможного роду Рильських, відповідав посиланням на рід Подгорецьких, котрі дітей своїх возили хрестити до Львова і т.д. До винародовлення впливи його не спричинилися, бо, зрештою, він і сам себе вважав за якогось покруча від змішання націй рутенської та полонської, але бували під його впливом фотографії учнів у свитках українських, а їх сестер чи кузинок з групи ентузіасток – у сорочках з вишиванками малоросійськими. Зрештою, на потребу зближення і порозуміння згоджувалися всі, різниця полягала тільки в умовах дальшої співпраці: чи за зразком порозуміння Яна Кароля Ходкевича з Петром Конашевичем-Сагайдачним³⁷, чи на зразок пізніших пактів з Іваном Виговським³⁸.

Все ж таки, дивлячись тепер з віддалі часу на суспільні умови, не можна вважати вплив Яцковського на молодь за вплив згубний. Ідею боротьби за незалежність, яка вже завмирала під впливом, може, неправильно трактованих наказів творців цієї ідеї стосовно органічної праці, праці фундаментальної, він оживив і змусив шукати засоби її реалізації” [38,153-158].

Попри й такий погляд на спогади Щепковського та з урахуванням доступних на сьогодні джерел відповіді на питання,

звідки ж набрався українськості М.Яцковський, я так і не знаходжу, окрім тієї, яку вже висловив раніше. Але безперечним є те, що гімназійні роки для нього не пройшли марно, навіть з урахуванням тих гнітючих порядків, що панували в навчальному закладі і про які говорилося вище. Та й Ярослав Поліщук стверджує:

“А все ж серед педагогів завжди траплялися добрі, благородні, порядні люди, і саме їх потім з великою вдячністю згадували вихованці. Таким виявився учитель логіки та російської словесності Павло Науменко. Він працював у гімназії одразу після переведення її у Рівне (з 1839 року) і навіть виконував обов’язки інспектора. Пізніше Науменко здобув авторитет відомого українського педагога” [39,112].

Були, очевидно, й інші педагоги, які справили позитивний вплив на формування світогляду юнака..

На жаль, відшукати свідчення про те, чи здобував М. Яцковський освіту ще десь інде, не вдалося, хоча, як пам’ятаємо, й був рекомендований до Київського університету. Але якби таки навчався після Рівного там, то мав би у Києві зв’язки чи знайомства у літературно-мистецьких колах, однак прослідкувати їх поки що не вдалося.

Один – єдиний раз поєдналися в ньому поміщик-“глитай” і літератор – інтелектуал, коли в земельному конфлікті Михайло Яцковський спробував свою правоту аргументувати своєрідними філологічними міркуваннями.

Із апеляційної скарги М. Яцковського, поміщика маєтку Слобода Вороновка у Волинське губернське в селянських справах Присутствіє, 26 вересня 1894 року:

“Рівненське Повітове у селянських справах Присутствіє постановою своєю від 22-го серпня 1894 року визнало викуп земель Слободи Вороновки і роздало тамтешнім мешканцям викупні акти, залишивши у себе план. Всі ці документи оголошені мені, в чому я і розписався, але цією постановою даного Присутствія я залишився незадоволеним через наступні причини: слово чинш – чиншовик за місцевим наріччям означало хлібороба, котрий сам обробляє землю і всі оброчники³⁸, що живуть у поміщицьких маєтках, не знаючи російської мови, притримувалися цього слова і не хотіли платити оброків, якщо так не було записано в квитанціях, бо слово оброк³⁹ має в малоросійській мові

інше значення, та й саме ж височайше Положення, йменує всіх людей, що живуть на ґрунті без контрактів, чиншовиками робить розрізнення між вічними чиншовиками, поселеними до 1840 року і які мають право на викуп земель, і тими, що поселилися пізніше і мають тільки право проживати п’ять років на ґрунті після відмови їм у викупі земель” [40,44].

Цікавий нам Михайло Яцковський, звісно ж, не земельними та борговими оборудками, про які йшлося вище, хоча для краєзнавця і вони мають вагу – з яких іще джерел пізнаєш історію краю? – а тим, як, поглинутий усім цим та дрібними господарськими справами, він зі своєї (нашої) поліської глибинки, де в очеретах та верболозах чорти навкулачки б’ються (якщо точніше, то – билися, сьогодні тут ні очеретів, ні верболозів, а, здебільш, сипучі піски), долучив і свій голос до голосів тих, хто в умовах валуєвщини виступив на захист права народу на свою мову, свою писемність. І тим самим наблизився до них, може, не за глибиною і розмахом таланту, а за прагненням працювати задля розвою народу, серед якого народився поляком, але зріс і звиквав українцем. Хіба мало подібних прикладів маємо? Згадаймо хоча б тодішню молоду київську українсько-польську інтелігенцію, яку деякі публіцисти називали зневажливо “хлопоманами”⁴⁰ [41].

Маємо й свіжіші факти, коли митці тієї ж польської національності ідентифікували себе українцями. Скажімо, автор знаменитого “Чорного квадрата” Казимир Малевич⁴¹, батьки якого були поляками, вважається російським художником, а сам він у своїх щоденниках називає себе українцем. І не просто називає, а його картини проникнуті українськими мотивами, українськістю.

“НАШПИГОВАНІ ПРОВІНЦІАЛІЗМАМИ” ВІРШІ

В ті незабутні часи, коли я мав утіху спілкуватися з Григорієм Дем'янчуком про свого земляка, почув від нього й таку річ: Михайло Яцковський уклав і видав у Рівному в 1901 році книгу “Вірші і переклади”. І що цю книгу Г. Дем'янчук начебто бачив у, як мені запало в пам'ять, обласному архіві. Однак пізніші мої пошуки там цієї книги були безрезультатними. Не знайшов її і в Рівненському краєзнавчому музеї... Може, в тій розповіді йшлося про якесь інше сховище старовини? Тепер уже не перепитаєш.

А цікаво було б поглянути, як видавці відтворили на папері його вірші, “нашпиговані”, як він сам писав у листі, “провінціальними словами” та ще й з ним самим витвореною орфографією.

До осягнення “правописі” і “укладниці” рукописних же його творів, що зберігаються, як уже зазначалося, у Львівській бібліотеці ім. В. Стефаніка, я підступав протягом тривалого часу. Доводилося розшифровувати чи не кожен рядок, а то й літеру: письмо ж “від руки” та ще й за принципом “чую-пишу”, з говірковими вкрапленнями. Здавалось, автор малознайомий і з основами віршування – рядок ламаний, без звичної ритмо-мелодики, римування теж кульгає... Але варто було в якийсь момент відійти від сьогочасних усталених правописних норм, змістити наголоси в словах із звичного нам на сьогодні місця так, як цього вимагає мелодика вірша і як їх проставив сам автор (у тих місцях, де він це зробив, наголоси я залишив), то чи не кожен на перший позір сумнівний рядок, кожен вірш зблискував таким різнобарв'ям, такою неповторністю, яких давно не випадало зустрічати. І які,

внаслідок безглузкого шліфування, дистилювання нашої мови, здається, втрачені вже безповоротно. І впевнюєшся, наскільки був правий М. Яцковський, застерігаючи від подібного хоча б у цьому ось листі:

14/26 червень 1870 Вулька Холопська
Вельможний Пане Добродію.

Хоч не маю приємності бути особисто знайомим з Паном Добродієм, але повідомлений через ксьондза Яна Сохацького, що попередня моя праця – переклад “Кондрата Валенрода” (так у автора – Б.Б.) повинна була бути надрукованою в періодичному російсько-українському виданні під назвою “Правда”⁴², що виходить під редакцією Пана⁴³, осмілюсь надіслати до цього ж журналу нинішню мою скорочену працю – переклад першої книги “Пана Тадія” Міцкевича⁴⁴, видання, що було пропущено тутешньою цензурою. Можливо, що мій слабкий талант не міг докладно передати силу виразів твору такого знаменитого майстра, хотів би тільки довести, пізнавши докладно всі чотири висловки мови наших предків, що вона (мова) така багата, що при достеменному її опрацюванні з часом зможе стати нарівні з іншими слов'янськими мовами. Велику в цьому плані послугу зробив нам Микола Закревський⁴⁵ виданням своєї праці під назвою “^Старосвітський Бандуриста”, де є обширний збір пісень, прислів'їв і словник, що вміщає 11000 слів, які не можна знайти ні в рос., ні в старослов. мовах., бо вони властиві лише укр. мові; із 102 томів різних стародавніх і сучасних праць, написаних на цій мові, в поданому мною перекладі я користувався з цієї праці; і щоб мене не запідозрили в тому, що я придумував нові слова, я виписав деякі укр. слова, які не вживаються в Галичині, в нотатках. Зараз моїм обов'язком є пояснити орфографію, якою я послуговувався в поданому перекладі. За моїм переконанням, найправильніше буде писати так, як вимовляється, але в цьому правилі припускаю завжди два винятки. 1-й: якщо в будь-якому випадку при відмінюванні іменників змінюється якийсь голосний, то для дотримання грам. правила потрібно зберегти кореневу (радикальну) букву, а там, де вона змінюється, поставити орфографічний знак – н-д – *вѣл – вола, кі^нь- коня*. 2-й: слова, що відрізняються вимовою в різних наріччях, також відрізнити літерами, або принаймні орфографіч. знаками; н-д – в Задніпровському наріччі говорять – *дозволь, постой, сход*, в Подільсько-Київському – *дозвіль, постій*,

схід, в Поліському (котрим розмовляють в північних частинах Волинської губернії, Київської, Чернігівської, південних повітах Мінської і Гродненської, а також за Бугом) говорять *дозвуть, постуй, схуд*; в такому разі потрібно зберегти радикальну літеру *o* і над нею поставити орфографічний знак. Або, наприклад, в двох перших наріччях говорять *ступенів, королів, кошелів*, отже в цьому разі зберігається радикальна літера *e*, коли пишеться *ступенев, кошелев, королев*. Писати ж *ъ* замість *i* не вважаю за доречне, бо ніхто не вимовляє *льіто, тьінь, смьіх*, тільки *літо, тінь, сміх*, зрештою, навіщо додатково писати непотрібні літери в тих словах, котрі в усіх чотирьох наріччях укр. мови – Задніпровським. Поліським. Подільсько-Київським та Галицьким вимовляються однаково способом. Такої орфографії дотримувався Котляревський⁴⁶ у своїй “Енеїді” і я її вважаю за правильну. Далі вважаю своїм обов’язком пояснити вживання літер. Для ясності мови і точності слів укр. мові потрібні деякі слов’янські букви, що не вживаються в російській мові; н-д *у* повинно вживатися там, де *в* звичайне переходить в *у*, але тільки для правильності вірша або ж для милозвучності (гладкості) слів у мові, або уникнення негармонійності в багатоскладових словах як *у*, що потрібно у словах, що починаються від префікса – *від (од)*, яке в різних наріччях вимовляється по-різному, н-д – *одписка, отправка* – вимовляється за Дніпром; на Поділлі – *відправка, відписка*; на Поліссі – *вудписка, вудправка*; і можна назвати багато ін. прикладів. Там, де треба вимовляти *со* як *ві*, я поставив над ним значок і зберіг його в деяких виразах як радикальну літеру, що змінюється на *ві*. Твердий знак, як непотрібний, випустив, згідно до того, як писали Закревський, Рудченко⁴⁷ та багато ін., часом тільки ставиться він для відокремленої вимови голосного: н-д – *здоровья*. Літера *ъ* непотрібна в укр. мові, бо всі тутешні літератори прийняли *э* за *йо*, а *e* вимовляють зазвичай твердо, а *й* м’яко, однак без *ы* цілком обійтися не можна, по-перше, для розрізнення у випадку іменників однини ж. р. *міри, хати, лопати*, а у випадку множини *міры, хаты, лопаты*, та в одн. *в мірі, в хаті, на лопаті*.

Ви скажете, що достатньо поставити риску над складом, на який падає наголос. 2-й випадок іменника *лопата*. В Поліському варіанті слова *лопати* – знак [^] поставлю над *o*, *и* і *ы*, означає, що ці голосні як м’яке *i* вимовляти потрібно, і тут є привід, що в деяких винятках укр. мови *и* на початку слів, а також після

приголосних *к, ч, х* твердо, а в інших м’яко вимовляються. І нарешті вважаю своїм обов’язком пояснити щодо граматичних форм, вжитих мною. В найвищому ступені я вживаю префікс *над* як це є у звичаї на Волині і Поліссі, замість префікса *най*, слова *самий*, що вживається за Дніпром; перша форма – яко польська, друга – яко російська, за моїм переконанням, не властива укр. мові. Вища ступінь в прислівниках повинна закінчуватись на *й* для відрізнення від таких же прикм., н-д – *луччей, ширшей* для різниці від *лучче, ширше* і т. д. як це вживається на Волині. Слова, які в Галицькому і Поліському наріччі закінчуються на *ъэ*, н-д – *здоровъэ, щастъэ*, в Київ. губернії закінчуються на *ья* – *здоровья, щастья*, в іншому ж випадку однини вимовляються *здоровья, щастья*, А перший випадок множини так само вимовляється, тільки акцент переноситься на інший склад. Цю форму, вживану Кулішем⁴⁸ та ін. авторами, я і прийняв. Я переконаний, що літ. мова ніколи не повинна опиратись лише на одному наріччі, а взяти з кожного оригінальні слова і форми, які не схожі на інші наріччя. Таким чином, рос. мова поволі відокремилася від укр. мови і старослов’янської, наріччям яких вона була, і здобула собі самотнє становище.

П’ятий рік минає, як я не був у Галичині і тому не знаю, яка за цей час вийшла найкраща граматики укр. мови. Та, котру міг на той час дістати, більш відповідає перекрученій рос. мові в газеті “Слово”⁴⁹, ніж чистій укр., якою розмовляють на Поділлі, над Чорним морем і в околицях над Дніпром. Більш наближеною до неї є “Граматики” Павловського⁵⁰, але та опирається на Харківському провінціалізм і містить в собі багато помилок, оскільки авторів були невідомі інші діалекти укр. м.

Зараз мій швагер Врочинський, переїжджаючи через Львів, вручить Пану Добродієві цей рукопис. Прошу ласкаво надіслати мені відповідь на цей лист в конверті до Леопольда Врочинського поштою “до запитання” до Кракова, найдалі за три тижні, а лист дійде до свого призначення. В листі цьому прошу Пана Добродія, щоби був такий ласкавий повідомити мені, чи моя скромна праця може бути видрукована окремо, чи може в журналі, редагованому П. Д-ем. І в першому, і в другому разі буду задоволеним, що хоч трохи зможу спричинитися до підтримання укр. літ. і в такому разі знайду видавця (книгаря, бібліотекаря? – Б.Б.), якого в наступному листі вкажу Панові Добродієві, і, якщо він зареєструє це, то прошу

надіслати йому кілька екземплярів окремо виданого мого твору, або періодичного видання, в якому буде він надрукований, якщо П.Д-й зауважить, що “Кондрат Валенрод”, яко коротший, може бути надрукованим в періодичному часописі, а “Пан Тадій” в окремому виданні, то подальші 5 книг “Пана Тадія” надішлю, а надіслану зараз працю прошу залишити в себе. Якщо же П.Д-й зауважить, що котрийсь з цих рукописів не заслуговує на те, щоб бути виданим, то прошу відіслати його на кошт Врочинського до Кракова. Якщо П.Д-й вирішив, що орфографія, яку я вжив, не є властивою, то прошу її виправити чи змінити, бо в цьому разі вердикт може винести товариство, створене з вчених людей, з якими Пан може порадитись, а я є лише окрема людина

Залишаюсь із щирою повагою найпокірнішим Пана слугою.

Михайло Тризна-Яцковський

Кузьма Волинець.

На першій сторінці оригіналу листа зроблена приписка:
Володимирові Шашкевичові⁵¹ найнижчі поклони [42].

Опрацьовуючи ж самі вірші Михайла Яцковського, щоб запропонувати їх до ознайомлення читачеві, я не намагався підігнати їх під сучасні правописні канони, а залишав, наскільки це було можливим, такими, якими вийшли вони з-під пера автора, з написанням фонем так, як він радив у своїх філологічних замітках. А ще сучасний читач має згадати те, про що йшлося трохи вище щодо наголосів: ставити їх не там, де цього вимагають сьогоднішні мовні норми, а де проставив їх сам автор чи де цього потребує ритміка вірша.

НА СМЕРТЬ КРАШЕВСЬКОГО⁵²

Хто ж бачив край славний на божий весь мир
Гарázдим спокбєм щаслівий,
Чудна там природа. Із скéлистих гір
Теч’ї ся шпурляють бурхліві;
А сóнце в їх лóні як із височіни
В водах тих лазурних засьєє;
Здається перлі що, бриліянти й рубіни
В блакітніх їх хвілях купає.

А лéготень záпах несé з квітов’я,
В тiні що доли́н розквітає;
Чуть го́лос в Швейцáрії гáйках солов’я;
Приро́да к житті воскресає.
Але весня́нім тим прочу́ном пригóбжим
Життя́ не поверне́ться си́ла,
То́му що познача́нна ви́роком бо́жим
У чужéнній краі́ні моги́ла.
Ще б мо́же продóвживсь шеді́в його́ вік:
Но людська́ скорóтала злóба,
У му́рах Же́неви вже гáснув старі́к
Слав’я́нського ро́ду оздо́ба.
А бо́лісти се́рце втерпі́ть не мо́гло-
Скажі́ть, за яки́вську вже ка́ру,
Знайти́ домови́ну осéдь вже прі́йшло
В далéкій чужі́ні Кобза́рю.
Вмира́в мов незна́мий той польський бо́я́н,
Що сла́ву придбав го́лосну́
В чужі́й землі́: но лиш жмі́нька проча́н
Славно́го про́веде в труну́.
І тісно́ для ду́ха, що в лі́пший рва́всь сві́т;
А там хоро́ство здри́ть хтiв бо́же.
О дру́гі серде́шні, в гáй зелен несі́ть
Сказав він, те смертне́е ложе.
Здри́ть впо́даль вже ве́летня во́ко орля́че
Кісься́ хоч вже сме́рти стримі́ло,
Рідні́, побратимі́в чи ще не побаче,
Тих всі́х, за ким се́рце тужи́ло.
Пи́т вже ко́навши в оста́нній годині́
За сiві́рким ві́тром слiдíв:
Чи па́хощ не ніс він з степiв Украти́ни
І з польськiх темря́ви гаíв.
Все лю́бе далеко́: но в ду́ха прозо́рі
Дивíвсь де краíна премі́ла,
Дарма́ – Бо лиш мрі́ли Альпійськiї го́ри,
І Лемана́ хві́ля шумі́ла.
Краше́вський ми́нувсь, що прі́ятний був нам
Но зго́ди Слав’я́н вже утво́ри
Його́ е́сть ціхо́ю, безсме́ртности хра́м

Пред ним очинівся просторій.
 А з лавру вінки уплетуться швиденько
 І слава гунé срід потімства.
 Там ждуть їх Некрасов⁵³, Мицкévич, Шевчénко,
 Апóстоли в нас побратімства.
 Чи ж вéлетень сла́вний коли́ срід земськóго
 Гáразд міг знайти хоч раз міра,
 Він на́клепу жéртва є зáвжди людськóго,
 І ремсту безщáсна охвіра.
 Чи ж в збувечній долі сосвітній, юрмá
 Тих змін, так лучáлась як нині.
 У Кра́кові хвeст – в Магдебурзі турмá⁵⁴
 Ї са́мóтня смерть на чужині.
 Но у Кра́кові нинькі у йнчі вже тóни
 Посмерт́ю сла́ву розносять:
 Бо sóрок святи́нь в похорóнні вже дзвóни
 Над грóбом віщúна голося́ть.
 А як ся той гóмін у прóкіль роздáв
 Всі гóлоси прáвди гриміли,
 У чаклунській клятóрні Ян Гúска страждáв⁵⁵,
 Чувсь плач край Уля́ни могíли⁵⁶.
 Здалéка з Воли́нськíх йде пóсловка нив,
 Як в ráдах шляхéцького сúду
 Одíн лиш Крашéвській там прав боронíв
 Вкраїньського прóстого лю́ду.
 Надбáв на знарúгу той сла́вний письмáк
 Та й лю́дям оскіривсь лука́вим,
 Старáвшись щоб зéмлю узя́в ту козák,
 Що пóтом облив він кривáвим.
 За те ж від нарóду ти днесь получíв
 Заслúжанний гóнор чимáлий..
 Де храм Станисла́ва, там прах твій спочíв⁵⁷,
 Ви оба за прáвду страждáли.
 Сíх мáрняя сла́ва мечém що рубáли,
 Но вíчная тим нагорóда,
 Що ближнíх любвою на віки при́дбали
 Сердэшну подяку наро́да.

В кінці вірша автор зазначає: оседь – сьогодні – польське слово.

НАША МОВА

Нáша мóва не полóва,
 Вíчня вóна й єдíна,
 Тею мóвою говорíла нéнька Укра́йна.
 Чи де стéпи, чи дíбрóви, чи де буйний Кóблос
 Віє у полі, тéї мóви
 Всю́ди чу́ти гóлос.
 По Дніпрóві удавн́ині йшли́ чайкі́ в нас жвáві.
 В них то діти Укра́їни добивáлись сла́ви,
 Щож íх дúшу веселíло, сéрце зогрívало:
 Як для рíдно́й Укра́їни пісню́ ся спívало.
 Тáя пісня за хорóбрим íх велá гетмáном,
 Щоб Христъя́нство боронíти, бíввшись з
 Мусульмáном.
 А Султан пак чи ж могúтний не тремтíв в Стамбу́лі,
 Як хорóбрі козачéньки пóспів свíй гукну́ли.
 Над могíлою нáших хвáбрíх тírса повíváє,
 Їде стéпом чумачéнько, сýмну пісьнь спíváє,
 Рáдби пóспівом тим смúтним оскресíть з темн́ини,
 Щоб на край свíй подивíлись діти Укра́їни.
 Не оскресnúть нáші хвáбрí, но дítвору дрíбну
 Скупчíть лírник й заспíváє спívанку ту рíдню.
 Як же пíйде гóлос мíлий тай з порóга хáти,
 Немовля́тко заколі́ше як козáцька мáти,
 Мóже пісьню́ тую́ в дúшу прíйме він щирéнько,
 Вийде з ньóго Сагайда́чний або Дорошéнько⁵⁸.
 Подивíсь лишень, там блíзько срід вірнóї стúми,
 Постáвали над могíлою спívати щоб дúми,
 Зібралóся парубóцтво і дівчáта гáрні:
 Щоб спívати при любóщах ті пісьн́і зугáрні,
 Що зрívали нáше сéрце й дúшу в неспóкою,
 За предкíвщину любóю вéсти нас до бою:
 А грíмкé те й гúчне слово до небес поліне,
 Не журíтесь, козачéньки, ще ваш край не згíне:
 Бо він зна́йде самовítість, сла́ву і свобóду
 Коло йнчóго якóгось сла́вного наро́ду.

СПОМИНКА

Колись над минулим задумавшись
В день літній засів над теч'єю,
Тай радіщі всенькі й недоля життя
Пред пам'яттю стали моєю,
Минулись щасливі дитинські літа
І молодість буйна постала,
Мов швидка бовна, що нияк незверта
В безодню минулого впала.
Як мило любимень у лузі міні цвів,
Співав соловейко у діброві,
К приятелям йшовши, як мило я вів;
Або із коханкою розмови.
Деж міла, що м'ні у любій тиші
Світіла зоря мов пораньня,
Потішила серце і в ясній душі
Будила колись поривання,
Ой як же м'ні любо життє усміхалось,
Щаслива в нім кожна година,
Но смерть те зірвала – іначе все сталося:
Бо вкрила милу домовіна.
Деж люде ті добрі, де приятелі:
Що доля як щастна чи чварня,
Були міні щірі? Лягли у землі,
На світі уже пустигарня.
Деж батько і ненька м'ні так любязні,
Котрі мя учили слов віщих,
У божих молитвах, давно пак вони
В холодніх вже сплять гробовищах.
Тут сліз м'ні з вочей покотівся поток
По любій сердешній дружині,
Маріє, ти ненько коханих діток,
Давно вже спочила в домовіні!
Ой щож м'ні, мій Боже, зісталось – Як я
В молитві к тобі лиш полину.
Та наджусь,- що милих міні за життя
В прийдешньої життя зустріну.

ДУМИ О МАЗЕПІ⁵⁹

Коли перед віком в полях Головчина⁶⁰
Покрилася славою наша Україна,
Здавалось скінчилась неволя;
Хтось думавсь у боях що ми ще не знебулись:
А бачилось ліпша вже коїлась доля
І дні Хмельниченька преславні вернулись.
Пиха то, омана і в гетую пору
Гетман наш Мазепа зняв голову у гору.
Здавалось, що щасття достіг.
Мана то була лиш пред Богом і міром,
Тай у темнині пред слави жовніром,
В ясноті Михайло став Архистратіг;
А гротом небеснім пред ним запалав;
Тай голосом страшним слова ті сказав:
Я вісланець божого, каже, гніву,
В страшенную ремсту годину:
А в руки жалібну як дав корогву,
Сказав – О Мазепо, рятуй Україну.
Бо ремсту Всевишнього страшні хмарі
Давно вже над вами драглили,
Споминь, що з рук ваших прійшли пожари,
Що братню країну палили.
Чи ж ви як християнські йшли лицарі
За віруж велá вас відвага;
Ні – кров пак невинну лили як тигрі;
Або розбишачька ватага.
Як землі Слав'янської йде широчинь
У ремсті пекельнім кипіли
Рукой бузувірської у зломок йшли святинь,
Дітей і жінок не щадили.
А за різанину закату криваву
В пору Хмельниченька вояцьку.
Чи ж ви заталанили хлюбу і славу?
Ой славу – але гайдамацьку.
Но скорий Бог ремстний безвинну кров мстить,
Розстаньтесь з його милосердьем,

Ой ви, бузувіри, тепер затремтіть
 Пред страшним його пересердьдем:
 Бо здить він закятних діл ваших сліді,
 Скарати йде вашу гордіню;
 Побачите села, міста, городі
 І замки звернуті в руїну.
 Дарма йшов з братами хоробрий гетман,
 Сили ворогів щоб зломити,
 Всі згінули, смерти пійшли у дуван
 Хоробрі Української діти.
 А кости предків у могилах тремтіли
 На спозир чуткі віроломства,
 Вони б другий раз вмёрли, щоби не гляділи
 На подлюю зраду потомства.
 На Сівірск Бату́рин⁶¹ пав чо́рний туман,
 Дали їх на помсту криваву
 Вже Ніс і Жура́вка⁶², віддав Галага́н⁶³
 Всю на різани́ну Пілта́ву.
 Нема вже хоробрих – лягли у труну́
 Як зёрня в землі що зотліло,
 Щоби́ іще кращу потомкам пашню́,
 У віках вже прийдешніх зродило.
 Так ду́мав Мазе́па в Бенде́рських стіна́х⁶⁴,
 Як тільки в колишне простерти
 Міг памнят – Аж чо́рний явився мона́х.
 Гетма́не, я, ка́же, – дух смерти.
 Не плач же і се́рця не муч у журбі,
 На бо́жю во́лю здава́йся,
 Жалі́й за гріхі́ я проща́ю тобі
 На вічне життьє причащайся.
 Чи був се Юрко́⁶⁵, що йому́ Бог простів
 Уже вічні пекельні́ муки?
 Чи був то Тука́льській⁶⁶, котрий спові́стив
 Гетма́ну з життьє́м час розлу́ки?
 Моли́вся Мазе́па і ру́ки просте́р
 Ік не́бу – то час був єди́ний,
 Жалю́ за гріхі́ і так су́мно умер
 Оста́нній Гетма́н Украї́ни.

ДО МОНУМЕНТУ ХМІЛЬНИЦЬКОГО

У Києві на міській явилась площині
 Якась неспогадана чудна проява,
 Чи ж суду страшного сурмо́й в Україні
 Наш веле́тень скре́снув і давня сла́ва?
 І лицар, що двісті літ в гробі спочів
 Вже я́нголом ре́мсту очу́няний встав,
 Тай сме́ло у пра́вую ру́ку схо́пів
 Ту ша́блю, що в вра́жій крові поло́ска́в.
 А во́чі орло́ві так дивля́тся чва́рно,
 Як в час, ко́ли віру спаса́вши Христе́ьяньську,
 На Хо́тинських⁶⁷ ша́нцях відва́жно зуга́рно
 Жере́тію лицар гро́мив Мусульма́ньську.
 А кінь вороне́нький там мчав із ко́пита,
 В нього́ під нога́ми лежи́ть шкеребе́рть
 Лиха́ Тата́рва із но́жом вже поби́та,
 І Турок за́кятний знайшов що там сме́рть.
 Чому́ж зажури́лась са́мпоста́ть та тмя́на,
 Коли на схід сонця надись погляда:
 І наче слезо́зина йде з во́ка Гетма́на
 Чому́ж во́на впала́, ни́хто не згада́.
 Син вірний Слав'я́ньській запла́кав він ре́вне,
 Жаль в се́рце пирну́в, із к отчи́зні любві́
 Бо ни́нше за́катне при́йдешне не пе́вне,
 А По́льща й Укра́йна в слеза́х і крові
 Як в бо́жій коли́шній поганськíй до́мівці
 Той же́врів вогонь, що ніко́ли не втух,
 Так здри́вши сей о́браз браті́ Украї́нці
 Предкі́вської́ най сла́ви оскре́сне в вас дух.
 Хоч се́рце зболі́є тай во́ко запла́че,
 Уздри́вши моги́ли в розло́гах глу́хих,
 Але спо́м'янеш із хвальбо́ю, коза́че.
 Що кров Украї́нська б'є в жи́лах твої́х.

КУЗЬМА ВОЛИНЕЦЬ [43]

УМИРАЮЩІЙ КОЗАК

Віє вітьор з-за могили;
 Чисте поле трупом вкрили.
 Де курганок зелененькій,
 Там козак ліг молоденькій.
 Кров теч'єю з ран пливе,
 Гірка думка серце рве,
 Ой прийдеться головоньці,
 У чужій лягти стороньці.
 Не прибуде рідня ненька
 На могилу затужити;
 Стане хмара лиш чорненька
 Надо мною сльози лити.
 Тут не прийде брат-сестриця,
 Щоб землі хоч на курганець
 Жміньку сипнуть – Голосниця
 Лиш завіє – сіроманець. –
 Будь же здоров, рідній краю,
 Осудила доля м'ні
 Умирать на чужині,
 Но тебе на серці маю.
 Так простяг вже руки мляві,
 Для України вмере він слави.
 По над степом вітьор віє,
 А козацьке серце мліє.
 Сумно очи в гору зносить;
 У буйного щиро просить;
 Як завіє в ріднім полі,
 Щоб дав вість о сумній долі.

ДУМКА ЗА МОРЕМ, А СМЕРТЬ ЗА ПЛЕЧИМА

П'ють, гуляють, бенкетують і шумиха ллється,
 Ой скажітеж, добрі люде, що це вам здається.
 Бо де тилькі на світ божій зглянете очима;
 Всюди думка є за морем: а смерть за плечима.
 Хоч князі великі дуки роблють все для слави;
 І воюють і змагають ворогів лукавих:
 Але люта смерть їм стане у життя походи,
 Сміло скаже – Умирайте, жити вже вам годі.
 Єсть таківські, що і скарби многі збирають,
 Сльози вдові, сиротинські квартами ковтають.
 Але смерть не уважає на ті всі розкоши,
 Втне косою, не зважавши на скарби і гроши.
 А там їде пан в ридвані, дуже пак гордує,
 З бідних хирніх і бездольніх до сміху глузує.
 Але смерть не уважає на марнощи тиї
 Втне косою, стягне добре і по паньської шиї.
 Архирей, велик владика, їде у каріті,
 Люд з поклоном всі у дзвони охмаються бити,
 Но пак смерть не уважає на ті всі поклони,
 Втне косою, давши добрі йому перегони.
 Сяє краля красотою в літ своїх заранья,
 Всіх чарує і у серці будить поривання.
 Але смерть немолосердна – Вмерла дівка гожа,
 Що у літ своїх заранні розцвіла як рожа.
 Щож я маю бідний діять? Я до Миколая
 Чудотворця все молюся, щоби смерть лихая
 Хоч рочок міні на світі ще дала пожити,
 Бо багатство не велике, дрібнії пак діти.
 І до Бога я за гріх мій щиренько молюся
 Думка завжди пільля мене – смерті не боюся [44].

Вочевидь, немає потреби після прочитання віршів аналізувати їх ідейно-тематичну спрямованість. Вона прозора для того, хто дослухався поради й собі підібрав ключик, яким відмикаються мовно-стилістичні особливості письма автора. Назву лише, що це: тогочасний погляд у минувшину України, її величні і не дуже

сторінки, роздуми про героїчні, відторгнуті багато ким постаті в її історії, вболівання за майбутнє свого краю. Від чого

Хоч серце зболіє тай воко заплаче,
Уздівши могили в розлогах глухих,
Але спом'янеш із хвальбою, козаче,
Що кров українська б'є в жилах твоїх.

Інколи цей погляд дещо відрізняється від нашого сьогоднішнього, трактовка подій і вчинків теж своєрідна, але тим і цікавий нам автор не лише як літератор, а й як людина, яка посміла в тогочасній суспільній обстановці поставити, скажімо, в центр свого твору таку постать, як підданий анафемі Мазепа чи йому подібну. Та ще й обстоювати своє право писати і друкувати все те українською “окромішньою правописью”.

Як доповнення до сказаного, ще один лист М. Яцковського до В. Барвінського:

Пане редахторе

Ще 1844 і 1845 року подавав я до Редакції тогдішніх Русинських⁶⁸ Газет мої віршувні утвори Упирова жінка – Умирающий козак – Скочище – Проща – На могилах України і такі инчі. Завсіди було моєю гадкою, що для вишметности нашої мови потрібна нам окромішня Правопись і Укладниця (Граматика)

Ниньки подаю і прошу надруковати декотрі мої вірші притаманного утвору. Жодної нагороди не бажаю, тільки щоби Галицька публіка приняла ласкаво плоди мого пера. Опріч того, що представляю, есть у мене власні Співомовки і переклади віршей Одама Міцкевича Гражина, Кондрат Валенрод, Пан Тадій і немало все дрібніщі його утвори. Одзиваюсь до патріотичних чуттів учоних громад – Товариства Шевченка⁶⁹, Народніх Читалень а так же і Газет, котрі приймають на себе труд писати і друковать Книжки і Газети у рідній нашій мові.

Кузьма Волинець/Михайло Яцковскій
12 Червня 1894 року [45].

Маємо можливість заглянути у творчу робітню Михайла Яцковського ще й он з якого боку: у фондї В Барвінського зберігаються по декілька варіантів одного й того ж вірша, уважне прочитання яких дозволяє прослідкувати процес шліфування, удосконалення “утвору”.

ОДА ДО ПРАВДИ

При світа початку, як обшир безодні
Тремтів перед силою волі Господньої
Став лад – Каламу́та ошáдок ізнік.
І Янголи у небі співали веселі
Творця могуту: як у крихту скудєлі
Він тхнув своїм духом і скрес чоловік.
Бо божа святая істо́та єдина
Бажала, щоб світлої правди святїня
В цей збúвечний мир загреміла гуню́ю,
Котраб не занішкла від віка до віка,
А житло у серці взявши чоловіка,
Лиска́ла там віри й любви пак зорою.
Щож бачу ! Земля ув основах здригнула,
Війни блискавиця із громом ревнула;
А правди зірніцю покрила имла́;
Жерє́тія ремсту в крові мокротєчи
Купавшись: неначе йдучи в предтєчи
Антихристу лю́дям меч в руки дала.
Мизїнко народів, ти ненько Слав'яньська,
Тебе окропи́ла пак кров христїянська
І нєньчине серце ірвуть дрижаки́:
Бо різались діти тобі всі премілі,
Скрївавилось поле і страшні могили
Стирчать, як дорóжні срід степу клякі́.
Слав'янщина плаче, жаль нєньки небоги,
Заносять ік морю Дніпрові пороги,
Аж в скелі Карпацькі гуню́ю йде він.
Над гробом козацьким сив орел шугалєє,
А мати у могили холодной питає,
Скажи, домовіно, де меншій мій син.
О рідня нєнько, не плач, не журися,
На звалини тилькі країв подивися;
Стирчать де кургани й шари городищ;
І злигоднів страшних згадавши години,
Зирне де спочили сини України,
У розлогах Пїлтави, Жванці́, Слободищ⁷⁰.

Браті, схаменітесь, забудьте ту зваду;
Зберімся у спільну народною раду
І нас ганьбувать занеха́йте,
А дайте нам голос в народньому вічі,
Най ремсту спомінки минуть предковічі
І братнім нас серцем з'єднайте.
Під Хотином, Віднем тай Паркана́ми⁷¹
Праба́тьки там ваші з нашімі предками
Невіру хоробро гromіли.
Хто вадить і сварить нас з вами – Най кости
Хоробріх розділить в могилі.
Ой прійде, настане колись той час лúčний,
У собі окромішні – з собою нерозлучні
Зйдутця Слав'янські народи;
Бо слу́шної правди те голос удіє
І я́нгольським крилом нас всенькіх покриє
Єднóти, братерської згоди,
Але недоступний к Слав'янської ради,
Котрий колотнечи розширить і зради,
Меч каверзи взявши до рук;
Нехай бузувіра з семійки Слав'янської
Народ відторонить к Орді пак Азіянської.
То не́брат – хижак, зведенюк,
А як себелюбства вже склизне кормига,
Ти, правдо, проміньнем мов Архистратига,
Серця всі тендітно зворуш.
Нехай заповіт цей вістимий тобою,
Єдноти сердешной і згоди з любовою
В мільйонах Слав'янських вогнобится душ.

КУЗЬМА ВОЛИНЕЦЬ [46]

ДО ПРАВДИ

При світа початку, як обшир безодній
Тремтів перед силою волі господній,
Ставсь лад – Каламута оцадок изник,
І я́нголи в небі співали веселі
Як духом всемудрим у крихту скуделі
Дихнув Сотворитель – Создавсь чоловік.

Бо истиня тая справдешня, єдина
Бажала щоб правди предвічній частина,
Всю збувечню юдоль несла ся луною;
І світло розсяявши там з предковіка,
Житло своє в серці знайшла чоловіка,
Лиснувши в світ віри, любви пак зорою.

Що ж бачу – Земля ув основах здригнула:
Тай хвіжа пекельна громами ревнула,
А правди зірницю стулила имла.
Жеретія ремсту в крові мокротечи
Купавшись, неначе йдучи у предтечі
Анцихристу – людям міч в руки дала.

Мизино народів – ти земле Слав'янська,
Тебе обкупала знать кров Християнська;
А неньчине серце ирвуть дрижаки:
Бо різались діти тобою вкохані;
Скрівавилось поле, а сумні кургани
Стирчать срід степів, мов граничні клякі.

Слав'янщина плаче – Жаль неньки небоги
Різносять ик морю Дніпрові пороги;
Аж в скелі Карпацькі луною йде він.
Над гробом козацьким сив орел шугає:
А мати братів середульших питає
Мов Каїна Бог – де найменший мій син.

О рідня нянько! Не плач, не журися:
На звалини тилькі країв подивися
Де мріють курганів шари й городищ,
І злигоднів страшних згадавши години
Зирни де спочили сини України,
В розлогах Півтави, Лубнів⁷², Слободищ.

Чиж зависті ремсту веде вас омана;
Коб той, що літ триста від стріл Басурмана
Вас так захистив, днесь ізглумлян був люд;
Тай чучверів в нужді срід власного краю,
Да рідної мови, тай предків звичаю
Неначе прочанець цурався б отнудь...

Деж ділась ти правдо святая України?
Чи сном непрочунним ти спиш в домовині,
Де вражії слуги на стражі стоять;
Крилом щоб Архангола мов Михаїла
Коб ти спомином в рай не злетіла,
Тай забуття страшну зірвала печать.

А голос твій в небо лунавши просторе,
Пред троном би божим не виплакав горе,
Що стражде славетний народ отсей скрізь:
Бо жеврять в Варшаві водців пожарина;
Батурина стелеться трупом руїна;
Господь най зрахує ціну тіх всіх сліз!

Як гемоньська край глумовала гумія,
В узрічьях Урала ненач Еремія⁷³
Кобзар наш над долей України ридав;
І з сльози гіркої неначе б з росини
Що живить в дуброві пахущі квітини,
Поезії голос ся звзав;
Пісьней розкотилась луна;
І здалось сампостаті предків великі
Новим сим Орхвеем як тінь Евридики⁷⁴,
З могил воскресилися дна.

Нехай же ся пісьня чуденно заграє,
Бувальщини вісткой; прочан позбирає
У рідній засіб нас усіх:
Хоч лицарську славу вже час залешити:
Но рідною няньку можём воскресити
В серцях лиш тендітних своїх.

І так побратими нехай Україна
Від Дону до Сану, одна мов родина
З'єднотиться гадкой. Не знидить ніхто,
Народу, що терпівши глуму доволі
Не втратив єдноти, загальної волі;
Чтив по́словки предків свято́...

Наближиться може той божий час случній,
В себе самостайні – в гурті нерозлучні
Зберуться Слав'яньські народи.
А правда над ими крилом завитає;
Тай сонцем небесним їх всеньких осіє
Єдноти, братерської згоди.

Но виметний буде з громади загальній,
Братів хто звичаї добра їх моральні
Зглумить хтів би силою рук.
Нехай бузувіра із сем'ї Слав'яньській
Край одтороняє к Орді пак Азіяньській,
То нєбрат, хижак, зведенюк.

А як себелюбства вже склизне кормига;
Ти, правдо, проміннем мов Архистратига
Серця всі тендітно зворуш.
Нехай заповіт сей тобою вістимий
Єдноти сердешній, любви побратимій,
В мільйонах Слав'яньських очутиться душ.

ПЕРЕТВОРИ З ПОЛЬСЬКИХ АВТОРІВ

Як зазначалося вище, пробував Михайло Яцковський перекладати з польської.

Високоповажний

Пане Редахторе

Дуже міні приятно було дізнатися, що Ви не нехтуєте моєю працею, котру би я рад посвятити на підпору нашої народної Літератури. Де забракує дотепи, прийміть хоч щиру волю.

Осесь посилаю вірші, не поміщані в Русалці⁷⁵, бо тогді те періодичне письмо знищожилось. Після посилатиму Оповідання з Поліських Народніх Пословин... Пана Тадея перетворяно вже 9 Книжок, як скінчу, пришлю Вашому Ученому Товариству. У перетворі Валенрода треба буде багацько перейначити, те наступить не хутко.

З шанобою для Вас

Ваш Схильчивий Слуга

Яцковський

1/13 Мая

187 (4?) 5 року [48].

“...Треба буде багацько перейначити...”, “Багацько перейачував”, прагнучи його вдосконалити, він не тільки своє, а й те, що перекладав з інших.. Скажімо, натрапляємо в різних теках фонду В.Барвінського на два варіанти “Вилі” та “Соловейка” Адама Міцкевича й бачимо, як шукав щонайточнішого слова, рядка, щоб передати думку автора оригіналу.

(Міцкевич)

ВИЛІЯ (Перетвір з польської)

Всіх бистренів наших родимка Вилія.
По дні мчить прозорім, як срібна сувія,
Хороша Литвинка в ній воду черпає;
Чистійшеє серце, гарнійший вид має.
Вилія у Ковна зелénій долині
Тече між гайками чирвонеї калини,
Краснійші як квіти стоять чорнобривці
З диву на вколішках при гарной дівці.
Вилія долини лешила вже квітку,
Бо Німна шукає свого пак любого.
Незлюбить Литвинка на родині житку,
Вона покохала молодця чужого.
В холодну грудь Німан Вилію хватає,
Несе ю між гори тай дикі пустині;
Милую дружину к собі пригортає,
Тай згинули разом в морській глибині.
Литвинко, не вбачить тя рідня долина,
Вмандруеш з проходжим, земля де чужая,
Зчев'ядієш мов би у степі билина,
З журбою у серці, сама лиш одна.
Вилія і Німан шпурнулись у море;
І серце і воду пинить вже дарма:
А в самотній башті дівиця п'є горе,
Тай сплакала очи, що сліз вже нема.

Цікаво, що до вірша М. Яцковський подає коротенький коментар:

“Слово Перевід бере свій почин від слова перевести, що значить матеріально і морально когось згубити, затім у значанні слова (нерозбірливо, очевидно, перекладати. – Б.Б.) поміщати його не подобає” [49].

ВИЛІЯ (Переклад з Польського)

Вилія рік ньєнка срід Квіття луга
 Мчить в синьому лоні : мов срібна стяга.
 Хороша Литвинка в їй воду черпає;
 Чистійшеє серце, гарнійшій вид має.
 Вилія у Ковна заленій долині
 Тече між гайками червоній калини,
 А кращі як квіти лелії і рожи;
 На вколішках хлопці при дівоньці гождій.

Вилія долини лєшила вже квіти:
 Бо Німна шукає свого любого:
 Ой тужно Литвинці на родині жити,
 Вона полюбила молодця чужого.
 В холодну грудь Німан Вилію хватає,
 Шпурнувшись скрізь скалей і дикіх пустинь;
 Милую дружину к собі пригортає,
 Тай згинули разом срід моря глибинь.

Литвинко, не вбачить тя рідня долина
 Помчишся з проходжим – земля де чужая
 Там зв'янеш як в безводнім степі билина
 З журбою у серці сама лиш одна.
 Вилія тай Німан вже канули в море,
 І серце і воду пинити дарма,
 А в самотній башті дівиця п'є горе,
 Тай сплала очі, що сліз вже нема.

Кузьма Волинець

10-го Червня
 1876 року [50].

Міцкевич
СОЛОВЕЙКО

Ой якій твій голос милий
 Срід зеленого розмаю,
 Соловейку лехкокрилий,
 Чом я долі тай не маю?
 Ти моторно підлітаєш
 На легесеньких крилках;
 В калиновеньких гайках
 Пісню радошну співаєш.

Мила самка круженяє
 Із тобою без розлуки,
 А журби, любовній муки
 Серденько твоє не знає.
 Рано пісню їй співаєш,
 Зійде місяць із-за хмари
 Ти при милій спочиваєш;
 Пташечко щаслива в парі.

А миніж то сиротині
 Серце мліє, сохне грудь,
 Дні, минутини всі нині
 В сльозах тай журбі живуть.
 Нехай ллються і ріками
 Білі сльози із повік,
 Бо миленька за горами,
 Ми розсталися на вік.

Тилькі ти, мій соловейку,
 Полини під небеси,
 Поздоров мою миленьку;
 Пісню їй заголоси.
 Може, вчувши пільля хати
 Голосочок дзвінкий твій,
 Йме мене вже споминати,
 Жалько в серці стане їй.

І як з рожи чи лелійки
 Отрясуться роска скрізь:
 Так із личка чорнобривки
 Скотиться струмочок сліз.

В калиновому гайочку
Заспівай в вечірній час:
Може бути, їй з жальочку
Тьохне серденько хоч раз.

Но коли вона зрадлива,
Тай другого любить вже,
Соловейку, пташко сива,
Заспівай м'ні раз іще [51].

СОЛОВЕЙКО

Закотилась зірка рання
Перед сонцем на часок,
Соловейка щебетання
Чути любий голосок.

Важку тугу в серці маю.
В черзі сумного життя,
Пташко сива, як згадаю,
Доля завидна твоя. –

Місяць зійде, як з зорою,
На кубелце ти пурхнеш,
Рад крильцями стрепенеш –
Мила завжди є з тобою!

А міні ж то сиротині
Серце мліє, сохне груди;
Дні, минути тай години
В тузі і журбі пливуть.

Осоруживсь світ за горем,
Гіркі сльози йдуть з повік;
Моя мила десь за морем,
Ми розсталися навек.

Тільки ти, мій соловейку
Полети під небеси;
Поздоров мою миленьку;
Пісню їй заголоси.

Може, вчувши пільля хати,
Голосочок милий твій
Йме мене хоч споминати;
Жалко в серці стане їй.

А як з рожі чи лелійки
Ріски отрясуться скрізь
Так із личка чорнобривки
Скотиться струмочок сліз. –

Заспівай, злети порою
В калиновенькій гайок.
Може бути, їй за мною
Тьохне серце хоч разок.

Но коли зрадлива мила,
Крилця стулиш і в ночі,
Що молодця загубила.
Сумно їй защебечи [52].

Рукописну збірку поетичних перекладів з польської 1875-1886 років Михайло Яцковський відкриває “Переднім словом”, яке надзвичайно цікаве для пізнання його поглядів на розвиток і утвердження української мови як окремішньої від польської чи великоруської, а так само й для розуміння його творчої лабораторії.

Збірка поетичних перекладів з польського 1875-1886
 (“...з польського” – так у оригіналі. – Б.Б.)

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

1885 року пан Іван Франко у листі своїм до газети “Край”⁷⁶ про похлиню, яку сподіяв Адам Міцкевич на Русько-Українське письменство, спом’янув і про мій переклад двох книжок поеми “Пан Тадій”, займав міні деякі малозаслужані похвали; а тільки дав міні докір, що я нашпигував той переклад провінціональними словами: то єсть, не шукав чуженних вираженій, а зкористував з наших областних слів. Правду сказавши, я рад такій критиці дотепного письменника і почитую її для себе хлюбою. Надперш, вона доказує, що я знаю мою рідню мову, і старався збагнути її, не потакуючи письменникам, котрі пізнавши одну її говірку, почитують вже себе вишметніми літератами, можучи її судити непохибно о всім тім, відносячи до Русько-Української мови.

Нема у світі такої мови, де би книжна словість опиралась тільки на одній областній говірці; але там є вибір самих еклетичних слів і вираженій, придобних для книжної словісті, котрі до

ладу привести і скласти ув одну гармонічну цілину є діло дотепного і працьовитого мовознавця (хвилолога).

Як витворимо для нашої мови самовитую і путную укладницю (Граматику), добре застосованну і придобну для неї правопись, котра би була знаком порозуміння поміж усіми народніми говірками, і так іще не досягнемо всього, що потрібно для вишметності нашої мови. Опріч усього вищесказанного треба іще придумати для нашої укладниці придобні технічні слова і очистити мову нашу від напливу польських і великоруських слів, замінивши їх народніми. Як же усього вищесказанного не зробимо: то мова наша буде тільки областною великоруською говіркою: або мішаницею польських і великоруських слів. Як те написав хвилолог Греч⁷⁷. Дуже було би жально, якби ми, мавши такі багаті хвилологічні джерела у народніх піснях, казках, приказках, загадках і народніх пословках, не скористували з сього і zostавили мову нашу у теперішній сустанції, не пригадавши її одвітніх укладничих хорм і книжньої словісти: то вона ніколи не дійшла би до вишметності. У моїх перекладах і утворах вибрав я правопись подобну до Церковно-Слав'янської. – Голосини *e, o, y, u, ы* коли мають над собою значок (^) читаються як *i*. Коли над *ě* стоять дві цятки (..), то воно читається як *io*. Титло зо значком (^) під сподом означає тільки твердіщій виговор голосини *e*, а саме по собі не читається: але у возвратніх дієсловах титло зложане з *ѣ* читається як *тьця*. *ѣ* вимовляється як *ц*, але коли над ним стоїть значок (..), то вимовляється як *с*. *ѣ* вимовляється як *ю* коли над ним нема виголоски, а як *є* виголоска, то виговорюється як *ѣ*. *Кг* вимовляється як Латинське *g*. *Є* виговорюється як Слав'янське *ѣ*. Голосина *ѣ* коли над нею стоїть знак (..) виговорюється стоявши при *o* як *ою*, а позад *e* як *ею*, а коли над нею стоїть знак (^) читається як *ой* або *ей*. Голосина *со* без знаку виговорюється як *о*, зо значком (^) як *ві*, а зо значком (-) вимовляється як *во*.

У приписці Михайло Яцковський вважає за потрібне пояснити деякі слова, які вживає у “Передньому слові”, що можуть бути незрозумілими тодішньому “галицькому читальнику”. А що вже говорити про сьогоднішнього! Але як же незвично – гарно вони звучать:

похлиня (вліяніє),
вишметній (совершенний, doskonaly),
словість (слог, styl),
сустанція (состояніє, stan).

А тепер і самі переклади (Вірші “Вилія” і “Соловейко” з цієї збірки подані вище)

СІЛЬСЬКІЙ ЛІРНИК Переклад з Сирокомлі⁷⁸.

Сів лірник сільській на поробі край хати,
Убогій одежой; но мислей богатий,
А в рúки узяти нявсь ліру;
У гóлові ж вáжка порáда ся рáс;
Брязкáє; то гóйка; а знать ся складáс
Він пісню сердэшну і щиру.
А спóзир орлячий підніс він з потіхой,
Над пóлем зелéним, над сільською стрихой,
Потім зніс к гаю́ він і річці:
А вnúчок малéнькій, жвавéнькій, єдиний,
Схопивши у рúки скіпки́ дві лучіни,
Неначеб' іграв на скрипці.
Старий подивівся, всміхнувся і мовча
Хтів в ліс би турну́ти дитя́тко те вóвче,
Покінь, з того буде лиш стрáта.
Шпурні сю забáвку, бо ліру знівiчиш,
Леші ту вже скáлку: бо рúку скалічиш.
Ой ліра то снасть є проклята,
Душá як до не́ї прильгнé вже раз стрóю:
То згубля́нний бóдеш, лешішся спокóю:
А літ молодих твоїх шкóда.
Лешішся спокóю і сну за сім грáньнем,
Вонó тобі дóшу розпáле бажáньнем,
Бо в світі деж є охолóда?
Даю тóбі хрестик, ти ним забавля́йся
І вільно лишéнь по дворі проходжайся,
Співáвши лиш Катавассію:
А мóже не дóвгі минúть томú літа,
Зростéш як на хлю́бу і слáву у світа,
Полúчиш у селі Парахвію-
Чи плач є, чи радiсть на те ксьондз не дбáс,
Чи пóхорон, шлю́б пак він кни́жку читáс,
Те серця його не торкне.

Чи гáрний є зрóжай в полях хліборóба,
 Чи глад, морови́ця, докóла жалóба
 Берé він своé хавтурнé.
 Чи бáвся в жовніра- Візьми кий сукáтий
 Ганя́йсь навдокóла ти клу́ні чи ха́ти;
 Я ша́блю зроблю́ із лучи́ва:
 Як пійдеш у військó і будеш жовніром,
 То гáрно зася́єш кашкéтом й мундіром
 Рюма́к вороний твiй чи сiвий;
 А шпóри стальóві й лискúчий кончáр;
 Як вус свiй закрутиш і з вока йме жар
 Лищáть – Тя полóблять дiвчáта;
 Чи в домі господi – де тилькi забави,
 Ти загойдарю́єш і грiмко і жваво;
 Всi у зáздросах стануть хлоп'я́та.
 Щож з лiри за зиск є, загинеш в цвiлi
 З убогою пiснею в убогiм селi
 З тiй пра́ци сна́га не богáта:
 Бо хлiбом не тiшиться сая земля;
 Рiдкi тут зажинки, танцi й весiлля;
 Малá тут музикам заплáта.-
 Ой дiду, ой дiду, відкáже внучя',
 Даруй, що молóдшiй тебé научá;
 Покинь ту сели́ну убóгу;
 Йди там, де лю́де домують богáтi,
 Там на́годься пóслуху й гойнiщо́й запла́ти
 І к другiм пока́жуть дорóгу:
 Як ви́росту я і у рúки йму лiру,
 Пiйду в дивовiжу по цiлому мiру,
 Побáчиш горáзд м'ни що́ буде-
 Ой ти бузувiриш, тут стáрець відзвéться,
 Хай лiпш тобi з лiрою й пiснями минеться,
 Як в дверi товкуйсь богачiв.
 Бо бiдний вечерю справля як в свiтлицi,
 То серце зичливе і раде музици.
 А лiрника всéнькi там щiро прiймають
 І чáрку надпéршу йому наливають,
 Та й честь йому є в околицi.
 На úштах богáтих не має душ брáтних,

Ти пéвне там бóдеш остáнний з остáтних:
 Чи рéвни пiснi грай, чи гимн пак свяченний,
 Зiтхáньний не збудиш, бо дух iх студéнный.
 На úшти вино́ як шумнé з пугаря',
 Минúть там лаккéї сто раз Кобзаря,
 Обéрнуть усе в смiховину;
 І схóчуть Кобзар щóб вустá покаляв,
 Тай пiсьню розпúстну для них заспiвáв,
 Червинци́ сипнúть йому жмiньню.
 Тут стáрець лагiдно внучáтко поглáска,
 Сказáвши, тихiнько хай бóжая ласка
 До тебе Кобзáре прили́не:
 Коли́сь, як я лiру подáм тобi в рúки,
 Щóб з неi не вийшли розпúстнi дзвукi,
 Святитиму в бóжiй святiнi,
 То пiсьню завсiди спiвáй ти честiву,
 Як з нею пробóув я лiт тiльки.
 Хлопчiна послúхав, що дiд став балáкать,
 Простéр вiченята і тихо став плакать
 Й погна́вся ганя́ти мутiльки.

ТИ́НЬ МАТЕРИ

Вже мiсяць засься́яв і темна имлá
 На зéмлю сонни́ву упáла,
 Нелiтних дiтóчок громадкa малá,
 Пiльля́ цвинтаря́ ся зiбрáла.
 Щож iх привéло там? Нихтó не узнá:
 Чи мiла спомiнка дити́ньства:
 Чи мáтери пáмнять так всiм люб'язнá,
 Чи сльóзи гиркi сиротíньства.
 Сердéшно блага́ють iз нéба краiн
 Вернí же нам нéньку, о Бóже:
 Або глянь на сльóзи гиркi сиротiн,
 Хай ласка тво́я нас спомóже.
 Засься́ло щось в хмáрах, знать бóжая во́ля
 Сльóзу сиротíньську почúла
 І під оболóком оттам серéд поля

Сампóстать якась мов майну́ла.
 Діткі, не журі́тесь, з небéс верхів'я
 Молі́тву несú я ік Бóгу,
 Щоб дав вам потóлю срі́д стéжки житья,
 На добру навівши дорóгу:
 Щоб ба́тько старій ваш вік до́вгій прожив,
 Стері́г від гріху́ віроло́мства,
 Предкíвщини хлю́бу щоб з вас учині́в,
 Хвалу́ пак справде́шню потóмства.
 Бо мир сей срі́д я́сних сві́тів міліо́на
 Ненáче ма́чіна зникáс,
 А бóжого спóвнить при́каз той за́кона,
 Хто Бóга і ближні́х коха́є.
 Для ме́не одна́я уже тільки є путь-
 Коха́ні дітки прощава́йте,
 В моли́тві пред Бóгом менé лиш отну́дь
 Бла́гавши коли́сь спомина́йте.
 Добро́ щоб у мі́ра земно́го простóрі
 Було́, хай ніхто́ те не ду́ма-
 Тінь я́сна в блакі́ту тут склі́зла простóрі
 І нічня покри́ла ю стúма.
 А го́лос чу́ть дзві́нкий – ніт ща́стья нигде́,
 Одна́ лиш к гора́зду доро́га,
 Житья́ хто цнотли́ве і тіхе веде
 Воно́ путь зверста́є до Бóга.
 Дарма́ сиротя́та льлють слё́зи гиркі́ї
 Течье́ю що йдуть із пові́к,
 Зтемні́лось і я́сна по́стать Марі́ї
 Пред ні́ми закри́лась на ві́к.
 При́каз той не склі́зне у бовна́х забу́тья
 І до́кіль скрі́з ма́рний сей сві́т
 Іті́ме, то ко́жне послу́шне дитя́
 Сповна́тíme той запові́т.
 Чи в хві́жах житья́, чи в гора́зду тиші́,
 Чи в бо́лях марне́чного мі́ра
 Зіста́не він в і́хній хри́стяньські́й душі́
 Як цнóти свята́я охві́ра. [53]

УПИР (Переклад з Мицкевича)

Сéрце змертві́ло, а гру́дь льодові́та,
 Во́чі й вуста́ він поста́вив в праве́ць
 У сві́ті живу́ я, но вже не для сві́та.
 Хтож чоло́вік той – мере́ць!
 Житзь знов верта́є з не́й дух вже наді́й,
 Ся́йва спомі́нок промі́нь засія́є,
 Мертвий верну́вся у край вже рідні́й
 Й милі́й обли́ччя шука́є
 Ді́хала гру́дь ще: но вже льодові́та,
 Во́чі й вуста́ вже стягну́лись у шни́р.
 В сві́ті хоч блу́де: но вже не для сві́та
 Хтож чоло́вік сей – Упі́р!
 Ті́ край цві́нтаря що домувáли
 Зна́ють, що впи́р той щорі́к очуня́є,
 Тай у заду́шки моги́лу відвале́
 І між люде́й походжа́є;
 Но на неді́лю як дзвоня́ть четве́рту
 Ве́рнеться ні́чью, утративши си́лу ;
 Ма́вши гру́дь в кро́вьві страшенно розде́рту,
 Знов спочива́ть щоб в моги́лі.
 О неприка́янці ві́стки вже ні́т;
 Жив той ще, що йому́ по́хорон вдія́в,
 Ка́жуть, що вмер він у про́весні́ лі́т
 Й сам собі́ сме́рть заподі́яв.
 Певно, днесь те́рпить бага́цько він кар,
 Сумно́ бач йо́йкав і по́ломням б́ухав,
 Ні́ньки старе́нькій які́сь палама́р
 Вба́чив його́, тай підслухав.
 Ка́же, упі́р що як вийшов вже з я́ми,
 Во́чі второ́чив в вече́рнюю зо́ру,
 Ру́ки лома́вши, блідні́ми вуста́ми
 Ска́ргу такі́вську сказа́в у сю по́ру
 Ду́ше прокля́тий, що срі́д домові́ни
 В жви́рьі сирóму житья́тэ зажевря́єш
 Лиску прокля́пній зага́с ти і нині́
 На́щож м'ні́ зно́ву сі́яєш?

Страшний тра й правий рішенець прийнять
 Любу уздрить, щоб ся знов розлучити,
 А як я страждав, я терпів так унять
 І як скінчив так скінчити.
 Щоби тя вбачить, то тра поміж зграю
 Вийти із схову, де кривсь в забуття'
 Як повітають мя люде – не дбаю,
 Всеньке бач те я зазнав за життяя..
 Як ти дивілась я як лиходій
 Мусив не здрить тя, хоч чув і слова;
 Мусив що дня ще гірчийш і скрутній
 Знішкнути наче труна гробова.
 Смішку вели молоді дружаки,
 Звали химерством всіх чутів відряду,
 Лобом хитає старшій деякій:
 Чи дасть настірливу раду.
 Рівно я слухав радців й сміхунів.
 Сам би хоч може і я так справлявся,
 Зайву зугару притьмом би гудів,
 З довгих жалів пак сміявся.
 Инчий казав, що тобі я знаругу
 Й родові вдіяв твому осоругу.
 Но він вічливість призав у пригоді
 І удавав, що не тямє тай годі..
 А я пак пішний його що збагнув
 Хоч вибачать тай мовчати умію,
 Раптом щось рек , а як він відвітнув,
 То удавав теж що не розумію,
 Той пак, що гріх не простів м'ні...
 (нерозбірливо. – Б.Б.)
 Ледь що знаругу придержить в вустах,
 Вид неприязний усміхом оскірить,
 В ним милосердьде брехливе в вочах
 Ой не простів я ніколи такому
 Скаргой бач з роду я вуст не каляв,
 Ни ганьбування не висказав йому,
 Як м'ні оскірян він сміх показав.
 Діку сампостать не знаю як буде
 Світу чужому вкажу як з темніни:

То заклинаннями згудять мя люде,
 Инчі втічуть з дивовіни.
 Жалість сей, нужду, смішні тай пихи
 Вкаже, йме инчий очима кривити
 К мійлій йдучи прож людеї ватагі
 То чудовать, то дражнити,
 Щоб не було, йду давнім ходором
 Спогодь верзиш милосердному сміх:
 Тільки ти люба лишень з упиром
 В літях витайсь мов давніх;
 Зглянь, промовляй і даруй ту провіну
 Смів що до тебе вернутись хоч раз,
 Маревом дивним змішають на годину
 Щастний оседній гаразд.
 К світу і сонцю вочицям прибікшим
 Може не страшна башка є мерця,
 Й мови із йойком могільним принішклим
 Може захочеш дослухать кінця
 Й мисли же блудять по мрії давнінах
 Гнати, що давня настрєнчує доля:
 Як гильлячки ті перекотиполя
 Пнуться, що у сумних терему руїнах...

ВЕЧІРНЯ РОЗМОВА (3 Мицкевича)

З тобою говорю я, що у небі царюєш,
 І в духа мого домівці гостюєш,
 Як північ в темнину загорне усе,
 А каяньне й жаль мя за серце вже ссе,
 З тобою розмовляв би, а слов м'ні бракує;
 Хоч мисль моя слуха, гадки твої ті,
 Близькій єсь: владьча хоч твоя удаль панує,
 Ти цар в моім серці, на небі й хресті.
 І мисль моя добра, мов сонця промінь,
 До тебе, мов до джерела повертає,
 І в повертці серце м'ні озолочає,
 Того лиска лиск взятий гонцем вже м'ні він
 І доброю волею ти сам ся богатиш,

Та і за єї безконечно м'ні платиш;
 Хай як ти на небі, я в світі дитина
 Твоя, так засвіте лищить де темнина,
 Бо підля думка неначе ягтан
 Вже точе тя кров із незгоянних ран.
 А воля лиха, то мов оцот в ганчірі,
 Що вклав тя в уста вже днесь гнів мій просхирий(?),
 Аж поки тя злість та не мкне в домовину,
 Ти терпиш, як проданий раб господину
 Як ти на хресті, най так раб твій й дитина
 Хай стражде й коха, аж прийде домовина,
 Коли мя щасливим світові звать діти
 Душі пред їх скрив я хвижніє пожари
 В байдужливу гординю имлої мов одітий,
 Я нутричний грім у золотнявій вкрив хмари,
 Лиш тихо ночею на лóно твоє
 Зливаю я бурю, що в слóзах тає.

Кузьма Волинець.

ХВАРИС / лехкій їздун ув Орабії
 Переклад з Мицкевича

Як вéсел човно́к, що з землі втік знагло́м
 І ши́ей лебе́дней вшир'я водя́нїї
 Вже поре, й як любим обняв їх веслом,
 Шугляе у бéзкрай, де вітьор буйн віе:
 Так з скелі Ораб стрі́б, гарцьнувши з коне́м
 Й порóти став жві́рчу сухю́ю пусті́нню;
 Пирну́в як Дельхві́н, щоб скрилѧ́т демене́м
 Пливті́ у тім мо́рі, пешчу́г рвать глиби́ну.
 Як воком зирнеш, вже Ораб що раз вижч
 Помкнувся, у верх по над жві́р'я валáми;
 Ле́дь спозі́ром вкмі́тиш, як він що раз вижч
 Підня́вся, над пі́лу степно́го клиба́ми:
 Як па́жмур бурхлі́в, вороні́й мчить мій кінь,
 Біл знак на чолі́ мов зі́рниця сі́яє;
 Чорн волос із грі́ви йде з ві́тром в пові́нь,
 З під білих копит блискави́ци шпу́рляє;

Летить із вихрами мій кінь білоногий,
 Ліси всі і гóри, тай степі́ пріч з дороги.
 Зелéна пальми́на к ньому́ промовля́є,
 А вабивши шумом і тінню́ листви,
 Тенді́тні обійми к Орабу́ зверта́є.
 Не чує, не слуха той син степовий,
 На швидкі́м коневі́ в пустиню́ погнався:
 А леготень, зру́шивши гай степовий,
 З пі́хи той злиденно́й неначеб смія́вся.
 Скали степово́ї границі́ кляки
 Вже на Беду́іна свій дикий пруть вид:
 А відгомонивши дудні́нья копит,
 Чварі́ бундю́чні розказа́ли такі:
 Деж преш у пусті́нню, їздуне́ скаже́нний,
 Там сонця́ промі́ни огня́вії гріють;
 І не охолоди́ть тя пальм лист зелений,
 Ні білим те́ж лóном намі́ти прикріють;
 Ні спеклих вуст з жаги не скропить роса;
 Один там над всі́ми намі́т – небеса.
 Бо тилькі́ там скелі́ з предві́ку ночують,
 Там зóри лиш ясні́ по небі́ кочують.
 Дарéмня гризьба́ і чварі́ ті всі́ бучні́,
 Жену́сь я два рази хучі́й,
 Зирну́в, а скалі́ кам'яні́ бундю́чні
 Вже дальш від мене́ і дальні́й.
 І з сорому́ в довгу́ злягши́сь прилицю́
 Укрили́сь за степу́ пусто́го границю́.
 З не́яситним тут я зустрів́сь коршакóм,
 Гадав він, що в по́лон дасть взя́тись Беду́їн,
 Пустився́ за мною́ кріла́ми в здо́гін;
 Мій вид оперезав чорня́вим вінком.
 Я чу́ю крякну́в він тут у навські́й за пах,
 Їздун і рюма́к вже здурі́ли,
 Їздун у піска́х би знайти́ хоті́в шлях,
 Шука́є рюма́к там кови́лі.
 Їздуне́, рюма́че, даремні́й ваш труд,
 Бо той не верта́є за́де що тут.
 По сі́х, бач, степáх дме́ борві́й,
 І слі́д замі́тає він свій,

Не коням сі в пашу луги,
Годують в'ни змії ватагі;
Не ест' онь людські домівкі,
Домують лиш там коршаки.
Спинивсь тай м'ні з глузом кихти пер у в'очі.
Шугнув, а на себе зглянули ми трихвочи (?)
Хто ж з ляку утік, то неясит коршак
Як в кару наставив йому я сайдак.
А за коршаком як зглянути я хтів,
Вже вісив він в хмарах, неначе цятина,
То птах, то метелик, то як порошина,
Аж склиз він з вочей і в піднебіся скрив,
Летить із вітрами мій кінь білоногий,
Скали, коршаки, утікайте з дороги.
Із заходу чорная хмара котилась,
І гнала по оздусі крилом сильнім,
Вона так по небі з вітрами гонилась,
Як я по степах з воронім.
Над головою моєю звіснула,
Борвієм і гр'омом до мене ревнула,
Скаж'енний, деж мчиш без знаку,
Зболіли груди онь чавитиме жага,
І пилом покрити башку.
З небес не освіжить там влага.
В сухій оболоні теч'їна,
Не міреть там в г'олос сріблястий,
З небес хоч спаде і росина,
Вкраде єї вітьор шуглястий.
Се чваря даремня, женусь в далині,
А чорная хмара нялася сланяти,
Аж склизла на віки у скелях пустині,
А вочі як раз ще звернув я з ганьбою.
То хмару за безкрай лешив за собою.
І бачив з виду я якій їй кінець,
Чирвоним від злості зробився вид хмари,
І жовч закипіла в їй с'ерці з зугари,
Аж склизла с'рід ст'єпу, неначе мерець,
Жене із вітрами мій кінь білоногий,
Хмари – коршаки всі втікайте з дороги.

А ниньки я вочі в підсоняшний мир
Сміливо звернув за собою,
У світі, на небі, с'рід ясных теж зір
Гінців не було вже за мною.
Природа тут спить, як в могили
Для слов вже людських непонята,
Міць всякої др'іма живосили,
Мов неполохліві зверята,
Которих стада не втікають,
Як вид чоловіка зглядають.
Не перший я, Боже, в піщур сіх твані,
За шанцями страшні засьсяли шарі,
Чи блудять, чи стали в чатах упирі,
Як сніг білі коні, на них їздуні.
Прибіг, я спитав, що за принці,
Не чують, не бачать, пізнав що мерці.
Якісь ошадки каравани,
Пісків занесли що врагани,
А там на верблюдах седять кістняках.
Навкі їздунів, а проз теє яме.
Де вочи були і с'рід (нерозбірливо. – Б.Б.) щось дме,
То вітру чуть йойк у страшних погуклах,
Мов крик к безголовію – отсей Бедуїн
Летить к ураганам тіх дикіх пустинь.
Женусь я, незнаю тривоги,
А мчить мій летун білоногий.
Вітри, урагани з дороги.
Старший з Ахврик'анських вихр'ів ураган
Тинявся самотній піску де туман,
Назирів здалека менé і здивувався,
Крутився на містці, шумів і відзвася:
З братів же хто наших вихр'ів.
Слабого польоту і міршавих крил
Посмів у гозіях, де я ся вцарів,
Зо мной воювати і пробувать сил.
Уздрів, що я, см'ертний, йогó не злякався,
Війнув і з вермією за мною погнався,
А груд світовий весь ногою торкнув
І всю Орабію жвир'єм завернув,

Схопив мя як пта́ху надста́ршій з вірлів
 І діхом вогнявим мене причавів,
 А куряви тиснув крила́ми,
 Об зе́млю мя бив, то у го́ру шпурляв,
 Засипав жвирьря́ тягара́ми:
 Но я тій ся чва́ри його́ не бо́яв,
 Зірвавшись, воюю вже сме́ло,
 Шлункі біснуба́то врага́ шматкував,
 Зуба́ми жвиря́сте жер тіло,
 Хтів з рук моїх в небо втікті урага́н,
 Доше́м лив із піску, рвав тіло той нагал,
 І о́пластом пав м'ні під но́ги сей гевал;
 А хвіст його́ до́вгій мов скі́ській став вал.
 Зігхну́в я і го́рдо к зора́м погляда́в,
 А зо́ри усі золоті́ми вочи́ма
 Пантру́ють удало́го в степа́х Беду́на:
 Б о в бо́жому сві́ті я сам ся зіста́в.
 Ой як тут диха́ють груди́ мої спо́ро,
 Широ́ко, дале́ко, безбре́жно, просто́ро:
 Що й о́здух усе́нькій в кра́ях Ора́бії
 Не міг би вже гру́ди запов́нити тії.
 Як лю́бо згляда́ть, де безкра́йня гозі́я,
 Моє заширя́лось там ра́достно во́ко,
 Тай дося́гло так дале́ко, широ́ко,
 Що сві́т йому́ ра́йській в кра́ях став обря́м,
 А зда́лось в обі́йми я сві́т взяв широ́к,
 Сягнув я де за́хід прі́язний й восто́к,
 Бажав́б їх в тенді́тні раме́на обня́ти,
 А думка́ вже мчить по блакі́ту глибі́ні,
 Все висче́й і висч до небес верхові́ни,
 Бджола́ мов що жа́ло йме з серце́м топі́ть,
 М'ні думка́ з душе́ю у не́бо леті́ть.

Кузьма Волинець.

Як бачимо, у перекладній, так само як і в оригінальній творчості, Михайло Яцковський не відходить від народнописенних, фольклорних мотивів, підбираючи для перекладу вірші, співзвучні, очевидно, його внутрішнім настроям і переконанням. І робить це доволі вправно.

ЯК ТРЕБА ЧИТАТИ ТЕ ПИСЬМО

Вже наводилися листи Михайла Яцковського до редакції “Правди”, в яких він обгрунтовує свої правописні підходи до передачі української мови на письмі.

Цікавий факт: тут же він посилається на 102 томи “різних стародавніх і сучасних праць, написаних на цій мові”. І, з усього видно, чимало цих “томів” він опрацював, згадуючи надалі їх. А звідси – й вільне володіння правописними нормами, яких притримувалися тогочасні українські автори, прихильне чи критичне ставлення до їх новацій.

Закревський, Рудченко, Куліш, Павловський – у них та в інших він шукає прийнятне для себе або відкидає те, що вважає зайвим.

Отже, повторимо кілька його тверджень із поданих вище листів.

“П'ятий рік минає, як я не був у Галичині, – писав Яцковський у червні 1870 року, – і тому не знаю, яка за цей час вийшла найкраща грамати́ка укр. мови. Та, котру міг на той час дістати, більш відповідає пере́крученій рос. мові в газеті “Слово”, ніж чистій укр., якою розмовляють на Поділлі, над Чорним морем і в околицях над Дніпром. Більш наближеною до неї є “Грамати́ка” Павловського, але та опирається на Харківському провінціалі́змі і містить в собі багато помилок, оскільки авторові були невідомі інші діалекти укр. м.” [54].

Сам же виділяє в українській мові чотири наріччя: задніпровське, поліське, подільське і галицьке, на противагу іншим дослідникам. Але він переконаний, що “літературна мова ніколи не повинна опиратись лише на одному наріччі, а взяти з кожного оригінальні слова і форми, які не схожі на інші наріччя”. І про-

довж усього свого життя не полишало його переконання в цьому. “Завсіди було моєю гадкою, що для вишметности нашої мови потрібна нам окремішня Правопись і Укладниця (Грамматика)” [55].

Цю думку він повторює і в цитованому вже “Передньому слові” до збірки поетичних перекладів з польської 1875-1886 років: “Нема в світі такої мови, де би книжна словість опиралась тільки на одній областній говірці: але там є вибір самих еклектичних слів і вираженій, придобних для книжної словісті. Котрі до ладу привести і скласти ув одну гармонічну цілину є діло дотепного і працювотоного мовознавця (хвилолога)” [56]. Але щоб мова стала досконалою, потрібно ще й увести в неї “придобні” технічні слова. Очистити її від напливу польських і великоруських слів, замінивши їх народними. Без цього мова наша буде тільки обласною великоруською говіркою або мішаницею польських і великоруських слів.

Ах, яким же був прозірливим наш земляк Михайло Яцковських, пишучи про оту мішаницю! За більш як століття потому начебто і українська мова утвердилась, і “самовитую і путную укладницю” витворили. А скільки ж втратили самобутнього, засмітивши солов’їно-калинову не нашими, чужинецькими словами!

Надсилаючи “16 Зарева⁷⁹ 1894 року” до “Правди” переклад “дійописної оповісті” Кондрат Валенрод” А. Міцкевича (майже 90 сторінок рукопису ще чекають свого розшифрування і адаптації до сучасного українського правопису), Михайло Тризна-Яцковський подає “Укмітку як треба читати те письмо”, де він пояснює, що

Ô читається як *i*

Ê читається як *i*

Û читається як *i*

Оу читається як *ву*

сó читається як *о*

сõ читається як *ві*

Кг читається як латинське *g*

И читається як латинське *i*

Є читається як *ть*

сõ читається як *во*

ё читається як *іо*

Ѕ читається як *тиць*

Ї читається як *с*

ÿ читається як *ю*

ú читається як *ои*

Ѥ читається як *ю (іос)*

ÿ читається як *в*

А по його закінченні роз’яснює слова, котрі не вживаються у Галичині:

- 1) Кляк – знак, граничний знак / Закревський. Старі Бандуриста.
- 2) Кóхта – Кафтан / Закр. Стар. Банд.
- 3) Шлик – Литовська шапка/ там же.
- 4) Сувóй – букет / Закр. Стар. Банд.
- 5) Варовкій – урочистий / Поліське слово.
- 6) Сановитий – знатний / Енеїда Котляревського.
- 7) Задержувати гонетки з деревом і пашнею називається штахувати / Поліське слово.
- 8) Розигри турнеї – рицарські забави, а часом гульня / Закр. Стар. Банд.
- 9) Зарік – обреченне / там же.
- 10) Деревяна – ручка у списи / Закр. Стар. Банд.
- 11) Осхилками здріти – дивитися понуро.
- 12) Ярмоз – природній звичай / Карпенко. Войнаровській.

- 13) Тизкан – мундштук / Закр. Ст. Банд.
- 14) Рундук – кганок / там же.
- 15) Душевістний – духовий / там же.
- 16) Любимень – квіт незабудка / там же.
- 17) Жеретія – змія / там же.
- 18) Твань – грязь / там же.
- 19) Зачмирний – п'яний / там же.
- 20) Гевальський – варварський / там же.
- 21) Шар – ряд (Jzereg) / Поліське слово.
- 22) Тендітний – чулий / Закр. Стар. Банд.
- 23) Свічадо – дзеркало, люстро / Левченко. Словар
- 24) Карвассарія – ярмарок / Карп. Войнар.
- 25) Аёр – оздух / Квітка. Маруся.
- 26) Підневодити – ошукати / Закр. Ст. Банд.
- 27) Кончар – міч / там же.
- 28) Проциндіти – утратити / там же.
- 29) Літьонка – альтанка / Поліське слово.
- 30) Оскіритись – злітно спротивитись / Закр. Стар. Банд.
- 31) Ущўли – стовпи / там же.
- 32) Отойчи – тогді / Поліське слово.
- 33) Видина – ідеал / Пискунов. Словниця.
- 34) Шмарювати – мучити / Закр. Стар. Банд.
- 35) Дуван – здобич / там же.
- 36) Такма – вмова / Поліське слово.
- 37) Покволоом – помалу / Закр. Ст. Банд.
- 38) Спарній – високопарний / там же.
- 39) Нигіч – завсім нема / там же.
- 40) Веремія – смерч / там же.
- 41) Пія – ревность / там же.
- 42) Зма́га – спёр / Поліське слово [57].

На той час, стверджує автор, ці слова не вживалися в Галичині, а на нинішній, додаю від себе, вони забуті і в усій Україні. А дарма. Шкода також, що не у всіх словах він проставив наголос, щоб знати їх первісне звучання.

Волаючи зі своєї поліської глухомані, він хотів, щоб його почули найперш фахівці в культурних центрах:

Достоповажний Пане
Добродію

Пан Прохвесор Павел Вахнянин⁸⁰ писав до мене, що Ви поміщаєте мої Переклади з Міцкевича і самовиті поетичні Утвори у вистачаємій Вами Газеті Правді, за що я Вам дуже вдячний. Притим увідомляю Вас, що я написав Укладницю (Граматику) Русько-Української мови, основану на джерелах часто народніх. На сіх часах я маю навагу приїхати у Галичину. Будьте так добрі, дайте міні знати, чи не сподівається сього року у Галичині Педагогічного З'їзду: то я би приїхав на сю пору і представив на Суд компетентних людей мою Укладницю. Зостаюсь з шанобою для Вас.

Готов к услугам Вашим.

Кузьма Волинець.

Адрес. Його Високоблагородію Михайлу Яцковському Ровенського Повіту на Березеньску Почтову Станцію.

Будьте так добрі, дайте хутко одвіт, бо я незабаром маю їхати до Вас.

28 Травня
1895 року [58].

Він волав, а його, на жаль, здебільшого не чули. І все ж писав, пояснював, обстоював.

ХВІЛОЛОГІЧНІ УКМІТКИ
Переднє слово

Не можна інчим робом довести Русько-Українську мову до самовитости і вишметности як тільки забогативши її притаманними, узятими з народньої гуторки, а не вийнятими з чужородніх або чуженних, хочай одноплемінних мовей словами. З цих останніх тогді тільки можна брати підспору, коли вже якого слова не знайдеться у жодній нашій народній висловці. Як чотири народи Слав'янського рода були тубильниками Задніпрянських і Югозахідніх Губерній тай Галичини, а поімянно Деревляне,

Поляне, Волиняне і Хорвати: то й ниньки Русько-Українську мову розділити можна на чотири висловки- Поліську, Слободсько-Українську, Україно-Подольську і Карпацьку.

Поліською висловкою говорять у сивіркій частині Волиньської, Київської, Чернігівської, у юговій Мінської і Гроднянської Губерній, та у деяких західних повітах Царства Польського. Одміни мови повз край Села Кривиці у Ровенському і у поближніх Селах Луцького і Пинського Повіта, де кілька давніх городищ Кривичанських досіль можна побачити, є так невелика, що не можна з її скоїти окремішньої висловки. Поліська висловка має ту одзначку, що там, де в інших *o* перемінюється на *û*, а *e* на *a*, *ïa* у Поліській висловці перша з цих гласок замінюється на *u*, а друга на *ю*. Наприклад: замість сказати *мій кінь*, *віл* говорять *муй кунь*, *вул*, замість сказати *ступенів*, *каменів*, *тернів* вимовляють *ступенюв*, *каменюв*, *тернюв*, ь так як і в інших висловках вимовляють як *i*.

Ось невеличкий збірок притаманних Поліських слів. *Ô* треба вимовляти як *у*.

Далі йде полісько-польський словничок, який у М. Яцковського починається з букви

Б

...Бузувати – łajać, bluznić
 Бузувiр – bluznierca
 Биндюча – miejsce gdzie się wiąże drzewo na splaw
 Байдак (Бийдак ?) – każdy w ogóle okręt
 Бунтація – bunt, rewolucja
 Бунтовець – buntownik

В

Вiсловка – narzecza, dialekt
 Вiголюска – akcent, ударение
 Вaлёр – wartość, cena
 Немає вaліору – nic nie warto
 Вивякнути – wywąknąć, wyrapłać
 Вiрняний – plenipatent
 Вiрнянка, дiвка, що помагає пекти коровай перед весiллям
 Вiчнак – dożywotnik
 Вiчниця – dożywotniczka

Вiшниця – kołowrot
 Варовкiй – uroczysty, godzien obchodu,
 н-д варовке свято

Г

Гéвал – barbarzyniec
 Гкля – для
 Гозiя – ogrom
 Гумiя – poniżenie, męczarnia,
 н-д – пекельна гумiя
 Гaльба – pleciona petla którą wiąże drzewo na splaw
 Гкалювaти – balować uroczyście
 від Гкаля – bal
 Горóдник – залізник
 Галaш – roztrzępanie
 Галашувaти – gapić się
 Галакувaтий – próżniak, gap
 Гармéньство – rozpacz
 Гарменськiй – rozpaczony
 Губiякi – różne rodzaje grzybów oprócz rydzów i borowików
 Гидвiяк – ogrom, potwór

Д

Драгльвiна – trzęsowisko
 Дрягльi – nogi wieprzowe lub wołowe na zimno podane
 Дригaвка – rudil (?)
 Дóклад – gum (?)
 Дрибногóловий – drobiazgowy, nic nie znaczący
 Дременути – zemknąć, drapnąć
 Дерéвня – zbiór drzewa rozmaitego

З

Заривaтися – kłócić się (далі нерозбiрливо. – Б.Б.)
 Зaпóлоть – wstążeczka z włóczki czerwonej
 Знaходка – wynalazek
 Забармашiстий – barczysty
 Замашнiй – ciężко, wiążлиwie
 Заривaка – kłótkiarz
 Замiнка – zamiana

Загад – zamysł, kwestia
 Зьодовня – wyprawa
 Зърба – kłótnia, sprzeczka

К

Карвассарія – tłum, natłuk (це слово спожитковують тоді, як говорять об ярмарках)
 Кибáлка – czerpek
 Карбівнічий – ekonom, dyspozytor
 Ким – sens (толк, довести когось до киму значить довести когось у чомусь до пуття)
 Кўнштик – rysunek, obrazek
 Кнахляк – obcas
 Кòвш – міра, шість кгорців

Л

Літовіще – słuł w drzewie
 Лўстка хлїба – kawałek chleba
 Літїон або літїонка – plecїonka, budka, altanka
 Лáпщина, – як платили панам медом островне за бджоли, то карбівнічий опріч кожного ковша мав право взяти жменю або лапу меду кля (для) себе
 Лумер – numer, номер

М

Мяло – rowalny flegmatyk
 Майдáнна бочка – beczka trzymająca do wiader smoły lub dziogcia
 Мовїста – mówca
 Модигувáти – (нерозбїрливо. – Б.Б.)

Н

Нечвойда – niezgrabnik
 Начáла – naczelnik, przywódca w weselnym orszaku
 Нездобрéга – łotr
 На бáкїр – na lewo
 На штибер – на prawo – так обзивається ретьман, як хоче керувати паси з готовим уже пов'язаним деревом

О

Óгруд, огрудок – wyspa, wysepka
 Опішній – ostatni
 Огиняч – колода, кругла, що пливе після дерев'яного паса
 щоби зладити їх ходню по водї
 Одвїчити – odzwycznic
 Осéдь – dziś, teraz
 Околóскатися – uchełbać się
 Огóвтатися – ochłonać
 Озвїрчитись – zezwierzęcić się
 Óстров – пасїка у лісі
 Обихїдка – sposób życia, przyzwyczajenie

П

Пошнїпатись – pomknąć się do czegoś,
 н-д пошнїпатись у пани
 Підтриножити – stołku komuś podstawić, podintrygować
 Прошкудитись – przekroczyć
 Прошкуда – przekroczenie
 Пловніця – tratwa na której wiąжа beczki smolne
 Плисак – flis, majtek w ogóle
 Потóля – pabłakanie
 Пóлегка – ulga
 Писулка – karteczka, broszurka, artykuł
 Парнїя – miejsce gdzie gną obody
 Пригóнщина – posag
 Плáвкїй – ukośny
 Пошесть – pomór, zaraza
 Печкур – icrzyk (icrszyk ?), mała rybka
 Підтриюдити – podburzyć kogoś, подстрекнуть
 (Нерозбїрливо слово і переклад. – Б.Б.)
 Письменниця – grammatyka
 Похмурник – melancholik
 Похмурниця – melancholiczka
 Пас – płyt gdzie uwїязane belki i kleпки

Р

Розмишлокїй – zastanawiający się
 Рикир (Рикар?) – łotr, zbrodniarz

Ретьман – sternik
 Рядівка – beczka 35 litrowa
 Рихтик – treść, н-д розказала йому увесь рихтик свого сумування (Карпенко, Дмитро Войнаровській)

С

Сябр – spulnik
 Сябрувати – гendлювати або працювати у спілці
 Садибець – osadnik, kolonista
 Скарбівка – невеличка домівка на однім пасі зроблена, де пливе за деревняними пасами купецький комерсант (комиссант ?), а также складається на хижу для плисаків
 Стринш (Стронш?) – гладкі остругані тички, котрі кладуть на пасах, а на них мішки з пашнею
 Сивіркій – północny (північний)
 Свіронок – magazynik, komórka
 Стипенно, стипеннесенько – akuratnie, istnie
 Стенути – wstrząsnąć
 Сустанція – stan, możność

Т

Тишкувати – szeptać
 Трільовка – линва, котрою причіплюють дерев'яні паси до берега
 Тубильник – mieszkaniac
 Тихолаз – адвокат чи суддя, що не судить голосних справ, ходатай, те говориться в сміховисько

Ч

Чеченитись – cheścić się, “чеченився, як жид пейсами” (Карпенко)
 Чевядіти – wiednąć, niknąć
 Чуженник – cudoziemiec, obcy
 Чужениця – obca, cudoziemka

Ц

Цаль – ostatni płyt drzewa w kolei idący na spław
 Цишка – poyloska w sekrecie niby powtarzana (?)

Х

Хорापудитись – łękać się, кінь харапудиться, кінь жахається
 Хилявий – chyłki, gistki

У

Укмітка – uwaga, замітка
 Уніча (-и?) – rozkosz, zniewieściałość
 Уторопати – pojąć, wyjaśnić

Ш

Шнир, розказати до шниру – wypowiedzieć, rzecz do tła
 Шулля – (нерозбірливо. – Б.Б.)
 Шар – szereg

Ю

Юговий – południowy
 Юридень – sieni, przedsiemek
(Наголоси проставлені там, де вони є в автора. – Б.Б.)

Вишписані слова вийняв я частю з народної гуторки, а частю з написаних Поліською висловкою книжок 1) Зелений Барвінок України Чернигівця Стецька Карпенка⁸¹, де є гарна оповість Дмитро Войнаровській, дуже чистою мовою і з глибоким чутивом написана, і деякі вірші. Висловка в цій Книжці чисто Поліська. Тільки у перейначано на *и*, а *ю* на *і*. 2) Ромуальда Зінковича⁸² Збірок Поліських Пісень, де описані звичні вигри і весільні обрядки посполюду. 3) Михалка Семенюка (Завадзкого)⁸³ невелика Книжечка під титулом Сплътні, де є балада Міцкевича Пан Воевода, вишметно перетворяна на Русько-Українську мову і деякі дотепно написані критичні віршики, хочай мова там помішана, не дуже чиста. 4) Спиридона Осташевського⁸⁴ Книжка під титулом Пів Копи Казок. Там є тридцять писулок віршою, чистою мовою з великою вервою і дуже кумедно написаних, предміти взяті з народних казок. Нема чого дивуватися, що у Поліській висловці знаходяться коєде слова неужитні у простій обіхідці селака: бо у Повітах Піньському, Овруцькому, Радомиському і Мозирському єсть багацько бідніших Поміщиків, котрі і досіль цураються мови предків своїх (Дальша протяжка буде).

МИХАЙЛО ТРИЗНА-ЯЦКОВСЬКІЙ.

На матеріалі зроблено приписку іншим почерком: Поміщик з Волині, прекладає “Пана Тадеуша” в “Правді” під псевдонімом Кузьма Волинець [59].

В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Не беруся судити, наскільки правописні новації і погляди Михайла Яцковського були слухними для того часу і наскільки прийняття їх до вжитку сприяло б розвою української писемної мови. То справа професійних мовознавців вивчати, аналізувати, порівнювати. Мені ж ідеться про сам факт існування такої особистості, яка упродовж другої половини дев'ятнадцятого століття наполегливо стверджувала: українська мова як мова самодостатня, окремішня від усіх інших, в тому числі й від російської, є і буде, допоки є її носії! Попри владне її заперечення, утиски, заборони. “Никакого особенного малоросийского языка, – писав міністр внутрішніх справ Росії П. Валуєв у відомому циркулярі від 18 липня 1863 року про заборону друкування книжок українською мовою, – не было, нет и быть не может и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши; ...общерусский язык так же понятен для малороссов, как и для великороссиян, и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссиянами и в особенности поляками, так называемый, украинский язык” [60].

Достоповажни Пане

В останніх днях Жовтня 1895 року написав я до Вас карту і переслав 4 рублі, просячи, щоб мене наставили членком Товариства Шевченка, але півтора року вже минуло, а я не отримав від Вас жодного одвіту. Будьте ласкаві сповістити міні чи друкуєте у вашій Газеті Правді Переклад Кондрата Валленрода з Міцкевича і

інчі вірши мої, котрі я віддав Пану Вахнянину. Декотрі твори мої посилав я до друку у Києві, але тутешня Цезура не дозволила друкувати, бо їй не сподобалася моя Церковна Правопись. Я заскаржив Цензуру до Міністра Нутрянніх Справ і отримав одвіт, що є Указ з 1876 року⁸⁵, де сказано, що можна друкувати Книжки Українські тільки писані Руською Правописью: що дуже перешкоджає розвитку мови та просвіти Українського народу. Не маючи Конституції, ми не можемо на це нічого нарадити: тепер як ваш Монарх живе в добрих стосунках з нашим, то можете просити вашого Цесара, щоби вніс інстанцію до нашого о знівічанні того Указу, згубного для розвитку й просвіти нашого народу, і так шкідливого для нашої рідної мови.

Посилаю Вам вираження моїх добрих бажаній для Вас і поздоровлення при наступаючих Великодніх Празниках і вираження шаноби і поважання. Михайло Тризна.

Кланяйтесь жінці і дітям вашим.

16-го Марця 1897 року.

Поклоніться від мене Пану Белею⁸⁶ і Пану Вахнянину.

Певно, Ви загубили мій адрес, то пишіть – Волинской Губернії Ровенского Уезда почта Березное для передачі Михайлу Яцковському [61].

Можна подивуватися наївності поважного за віком літератора, котрий вірить, що один цесар може внести до іншого “інстанцію о знівічанні того указу, згубного для розвитку просвіти нашого народу і так шкідливого для нашої рідної мови”. Але не можна не поважати його за спробу заскаржити ту заборону самому міністру внутрішніх справ. Понад те, у згаданому вже листі від 1870 року він висуває і таку доволі сміливу не лише на той час, а й на сьогодні тезу: “Таким чином рос. мова поволі відокремилася від укр. мови і старослов’янської, НАРІЧЧЯМ ЯКИХ ВОНА БУЛА (виділення моє. – Б.Б.), і здобула собі самобутнє становище” [62]. Тобто не українська мова – наріччя російської, як стверджують велико- та малороси, а навпаки: російська – наріччя української.

До речі, про вплив української мови на російську говорить і відомий російський мовознавець Микола Трубецькой (1890–1938), який писав у статті “До української проблеми”: “Цар Петро

поставив собі за мету європеїзувати російську культуру. Зрозуміло, що для виконання цього завдання могла бути придатна тільки західноруська, українська редакція російської культури, що уже всотала в себе деякі елементи європейської культури... Навпаки, великоруська редакція російської культури, завдяки своєму підкресленому європофобству і тенденції до самодостатності, була не тільки не придатна для цілей Петра, але навіть прямо заважала здійсненню цих цілей. Тому Петро цю великоруську редакцію російської культури постарався зовсім викоринити і знищити, і єдиною редакцією російської культури, що служить відправним пунктом для дальшого розвитку, зробив українську редакцію... Та культура, яка з часів Петра живе і розвивається в Росії, є органічним і безпосереднім продовженням не московської, а київської, української культури”.

І далі про те, що російська літературна мова творилася під впливом української: "Вже при Никоні, – пише далі Трубецької, – київська редакція церковнослов'янської мови витіснила московську в богослужбових книгах. Пізніше те ж витіснення московської редакції редакцією київською спостерігається і в інших видах літератури, так що тією церковнослов'янською мовою, яка послужила основою для "слов'яно – російської" літературної мови петровської і післяпетровської епохи, є саме церковнослов'янська мова київської редакції.

Вся російська риторика після петровського періоду, як церковна, так і світська, бере свої початки саме з цієї української традиції, а не з традиції московської... Насамкінець, література драматична в допетровську епоху мала тільки в Західній Русі. В Москві своєї самостійної традиції драматичної літератури не було: при дворі ставилися, і то дуже рідко, – драматичні твори українських авторів. Таким чином, на рубежі XVII і XVIII-го століть відбулася українізація великоруської духовної культури” [63].

Пристрасно обстоює самотність української мови наш земляк і в статті "Одказ п. Андріяшеву"⁸⁷, надісланий до журналу "Правда" у травні 1876 року – за десяток днів до видання Олександром II⁸⁸ так званого Емського указу про заборону ввозу на територію Російської імперії з-за кордону українських книг, видання оригінальних книг і перекладів українською мовою і взагалі заборону публічного використання української мови.

ОДКАЗ п.АНДРІЯШЕВУ

Нахаби п.Андріяшева на нашу вишписьменность [літературу] приневолюють нас одказати щосьно на всі обстановини, виказані у писулці "Братне слово к южноруссам", вистаченій у Київським Календарі прошлого року і в опослідній його гуторці, поміщеній недавно в газеті "Слово". Первий раз Автор, завзятий великорус, замість то показується побратимом, щоб, як каже народня приказка, лестощами з нас дух вийнати. Після же, побачивши, що нічого не вдіє, байкаються на инчий бік, робить нас спільниками польської каверзи [інтриги]: тут вже нема ніякої підвалини у доказках нашого опонента. Політишнею каверзою називаємо зазвичай прошуки тоєї партії, котра хоче воскресити давніші політишні засади, що вже напрутульні ік новій тим гадкам о попереді [прогресі], людолюбстві і народнім праві. Так між поляками є старошляхецька партія, мріюща о самостайности Польщі: вона манячить о спроможности воскресити давню Польщу з такою перевагою шляхецької живосили [елементу], щоби можна було хоч трохи тим надолужити утраток сеймового "не позвалям" і крєпацького права. Останні соціяльні і політишні переміни, яко то: безщасні опослідки польської рухавки 1863 року⁸⁹, ослобонінне сільського люду⁹⁰ і в кінці загальне прямування усіх націй, щоб виробити свою народню культуру, зменшили вишмененну партію до десятої частини того, що було перш, бо навіть на збірці у Раперсвілі⁹¹ більшість польських прочан [емігрантів] проявила схильчивость свою для Австрії. Наше прямування, простуючи до розвою своєї народности і просвіти простого люду, знаходило здавень симпатію у величезних Польських і Російських письменників і політишних діячів: єї проявляли Чацький⁹², Андрій Замоєський⁹³ (1787 року), Голуховський⁹⁴, Духінський⁹⁵, Рєпнин⁹⁶, Міцкевич, Чайковський, Грєлевський⁹⁷, Чарновський⁹⁸, Генкель⁹⁹, Скарятин¹⁰⁰, Герцен¹⁰¹, Піпін¹⁰². Всі вони проявляли ту розумну гадку рівноправности і побратимства всеньких Слав'янських народів. Прямування себелюбно-патріотичної великоруської партії¹⁰³, подобнісеньке своїми засадами єгоїзму і нешаноби братніх народностей з тенденціями старошляхецької Польської каверзи: з тоєю різністю, що оба ті політишні почини [принципи] до инчої прямують мети. У давніші часи нераз вони входили з собою у спілку; доказкою того: замирєнне

Гр[...]товського і його опослідок Конституція 1699 року¹⁰⁴, Торунський трактат¹⁰⁵ між Петром I і Августом II тай Торговицька конхведерація¹⁰⁶. І ниньки при инчих політишніх обставинах хучій би з'єднався п. Андріяшев в ворогуванні проти братів Слав'ян з польською каверзою, як з нашими прямуваннями. Письмак "Братнього слова" каже: що ми, вигадавши якоби Мало-російський вопрос (Український загад), повинні іще видумати Пільтавський, навіть Васильківський, але як же тут суперечник [опонент] наш розминувся з Історією і Етнографією, Від берегів Прип'яти і Сули до берегів Чорного мора, Тиси і гирла Дунаю, від Бирюча і Грайворона до Санока і Ридзина живе 14 мільонів Українського народу, котрий, розлучений під трьома царюваннями, сохранив одну мову, одежу, звичаї, также однаковініські народні пісні, пословки (традиції) і весільні обрядки, а крайниця житла того народу тридцять миль за Дніпром, як сказано у літописі Нестера¹⁰⁷. Отже ж тиї краї у Іпатіївській літописі¹⁰⁸ з XII століття названі Українськими землями, такеж є і справдешне прізвище домующего у сіх краях народу, а люд, живущий дальше на схід сонця, котрий скоївся з мішаниці Слав'ян, Чухнів і Монголів, прийняв від Варягів назву Руссів: так як західні Слав'янські племена назвались ляхитами від Ляха, загального їх погромителя. До теперішнього часу тубільники Придніпрянського Краю не носять чекманів, бород, не лешають хліборобство з за для гендлярства і немають у себе всегромадської [общинної] притаманности землі. Для всіх вишмененних націй можна їх назвати одним Українським народом: єдноту сю виробили і політишні обстановини. Від смерті Мстислава великого¹⁰⁹ 1132 року до часу вибору Казіміра великого¹¹⁰ на Великого Князя Галицького 1340 року; Галицько-Українські землі скоювали окрімне Велико Князівство: а тогді як Московські Князі були такими вірними голдовниками Татаршини, що один із їх Михайло Тверський¹¹¹ був покаран смертю за те, що хотів орудовати у своїому Краю неначе самостайний Монарх: в той час Галицько-Українські Князі хочай платили гарач Монголам, але завсіди були у своїх Краях окрімніми Монархами, мавши дипломатишні стосунки зо всіми сусідніми державами. Під безщасним царюванням Польщі Україна була захистом Слав'янських народів від Кормиги Іслама, і ниньки Кургани, розпорошені по степових розлогах, – то монументи, котрими хоробрі предки Українців, проливавши кров за святу віру,

назнаменали своїм потомкам дільницю між Слав'янами, а народові своєму славетний спомин у всесвітній Гисторії. Чи ж те пригадавши, можна заперечити окрімшность нашої народности? Безглузда то гадка, щоби яка нація добровольно посвятила народность для племінности. Чи ж згодивби ся Голендерець називатись Німцем або Італієць Французом: а навіть у нашій Слав'янщині як Чехи загадали Коринфійцям установити між собою одну книжню мову і письменницю, одказано їм сіми словами: "держітесь при своїому, а для нас наше милійше". І нашої народности не зможуть голоси її супротивників. В Угерщині, Буковині, Галичині, що раз більш вистачують часописей: у Києві установилась наська книгарня і підспоряється книжками, друкованими у різних Галицько-Українських городах: мова Українська що раз більш приходить ік вишметности, тай просвічені нашенці перестають єї цуратися. Пан Андріяшев зажеврівся пересердем і громи доносів того Літературного Юпітера запинили нашій тихомирній Правді доступ по за крайниці Росії: але з книжками нічого вдіяти, хочай пропущані цензурою, а все вони по його словам, "деморалізують молодіж і сільський люд": з за для того годилось би з їми поступити робом Гишпанської інквізиції¹¹² або Александрійського Омара¹¹³: бо теж справдешні то Омари убийники народної просвіти, що нівічать власну культуру якого небудь народу. Кожен молодий чоловік може тільки щиро взятись до просвіти, притулитись до єї душею і серцем. Коли науки будуть йому толковані тоєю мовою, у якій він почув перві материнські пещоти, у котрій щиро люблячий батько вогнобив у його душу перші основи богобоязні і моральности, а молодий вирощак виспівав у піснях найперші чутива зугарного серця, що на провесні літ зажевріло любовою для рідного краю, наслухавшись о лицарських подіях предків у народніх думках: але як молодчику почнуть, мов попугаю, забивати глузди чуженною мовою, неначе мавпі звелять перековерзати свої звичаї і вдачу, то хочай би молодий чоловік скористував дещо з такої науки, то буде се тільки освіта майстерська, мов краецтво, шевство і таке инче. Школяр перейде Гимназію, Окадемію, спеціаний абиякий Інститут, стане Інженером, Лікарем, техником, але всім тім буде тільки виканючана рутинна, освіта для хліба, котра не до ни до вишметних знаходок, ни до якого небудь попереду у науці і зробиться з чоловіка (як сказано у "Листах з хутра"¹¹⁴) ни богові свічка, ни чортові кочережка. З за для того не має рації, п. Андріяшев, чвани-

тися просвітою у Задніпрянщині, хочай там після ослобоніння селаків (дякувати ласці Монарха Олександра II) знаходиться більш письменних. У західніх губерніях хочай уряд знівечив споруджані у чужій мові школки при дворах деяких панів, але народ з того не скористував. Перш бувало декотрий дідич приневолював абияких підданських хлопців ік науці, щоби їх собі призначувати на охвиціялистів, слуг і рамесників: оседь і таківської дрібноголової просвіти нема у західніх губерніях. Селацькі хлопці немають ніякої охоти ік науці, толкованій їм чуженною невтямливою для їх мовою. І так Мировий Посередник (комісар до сільських справ) вручить Старості (Войту) приказ набрати у Селі дванайцять хлопців тай спорудити Шкілку, тай пише зараз шумний Рапорт до висшого уряду – “школки основанні, просвещеніе распостраняется”. Тимчасом мине два чи три місяці, а Старості і на Село не показатися, бо очи йому поруть селяки ось якимим викидками: “а чи то тільки на мене ся казённа напасть вискіпалась; нехай усіх та черга не мине”. Таким робом дитина побуде місяців зо три у шкілці і, ледь навчившись слезбевувати, вертається до дома тай всього забуде. Трапляло ся, що Меценат просвіти Посредник приїхав у сільську шкілку тай завів таку розмову з хлопцями: “Э, ты большой парень, вероятно уже нехочешь учиться, а желал бы вступить в брак”. “Ой щоб мене вже хучій збраковали з тоєї шкілки, а то батькові воли поздыхають, бо нема кому пасти”, – був одказ хлопця. “Знаеш ты урок” запитав урядник другого. “Мій батько відьмарем не був і я не вмю знахарувати”, – сказав школяр. Після, обернувши ся до третього, найменшого зо всіх, начальник, кепкуючи, озвався: “А ты, мальчишка, вероятно, ничего неучишься, а только по заборах лазишь”. “Я не сільський Староста, щоб лазив по селі і забув брав за подушне”, – отвітував хлопчина.

Каже п. Андріяшев, що великоруська і Українська мови вийшли з єдного джерела – з письменних творів Київської Окадемії¹¹⁵ у XVII столітті; тому зовсім неправда. Іще і чутки не було о Київській Окадемії, а вже зустрічаємо прослідки Українського слова у Іпатіївській Літописі і “Слові о полку Ігоря”¹¹⁶: то мова Слав’ян, предковічних тубільників Дніпрянсько-Бужанських земель, котрій не могли зовсім перековерзати ні Варяжчина, ні Монгольщина, ні Польщизна. Не брали взору з творів Київської Окадемії Хмеліовський¹¹⁷, Головатий¹¹⁸ і такі инчі народні віщуні Українські. Не так то вбога мова Українська, як те

здається письменнику “Братнього слова”: перечитавши Старосвітського Бандуриста Закревського, Словарь Левицького¹¹⁹, Словницію Пискунова¹²⁰, Зелений Барвінок Карпенка, тай инчі твори новітніх письменників і хвілологів Українських, можна там знайти до 14 000 ідіомів, котрих не знає мова великоруська; а знать не дуже вона багата, коли п.Апдріяшев радить своїм письменникам черпати деякі вираженія з того видуманого жаргона (віс): а одначе єсть у йому слова, зміст, поперед, рукопаш, острог, погонич, збентежити і багацько инчих, котрі великоруська мова бере з чуженщини; а справедливо сказано в Листах з хутра, що геніяльні наші автори Шевченко і Квітка¹²¹ не запомагались творами ніяких Окадемії і брали взори з народніх дум і пісней. Чиж мав [би] ті такі багаті і повні джерела народ Український, не прямуючи ік самостайности, не міг би завести своїй рідній культурі так як Угри, Чехи, Кріати і такі инчі. Хіба п.Андріяшев разом з прихильниками старошляхецької партії думають, що хохляцька голова Українця сотворена під гострішим вуглом, як башки инчих Слав’янських народів отцеж як вколупались у систему Дарвіна¹²². З того виходить, що політишньою моготою народу не йде завсіди вишметность його мови, державшись противної гадки, п. Андріяшев якби жив за часів Самозванців¹²³, певне би сказав, що Польська мова повинна бути єдиною для цілої Слав’янщини, а живши у XIV-му Столітті, коли учонії люде старались знайти загальну мову для цілого роду людзького, певне би сказав, що таківською повинна бути мова Монголів, наймоготійшого тогді народу в світі.

Прихильники зупинної [ретроградної] партії у Росії бажали макогоном одної урядової просвіти збити ув одну патолоч Литваків, Українців, Німців, молдавців і таких инчих; а з тоєї патолочі вицедити перевертнів, котрі би балакали сяк так по-великоруськи і ходили у Православну церкву, ні у віщо не віривши. Чиж такі перевертні посвятились би так для царюючої над їми держави в абияких злигодніх політишніх знагодах як Еміратці, котрих народность шанувала Франція 1870 року; або наші Галичане для Австрії під час опослідней Прусько-Італійської війни.

Автор “Братнього слова” зовсім не по-братерськи глузує з нашої бувальщини, рівнявши з галабурдником Палієм¹²⁴ нашого патріота мученика Виговського, котрий посвятився за Україну і так само бажав їй добра, як Хмельницький і Дорошенко, з тоєю різностію, що всі тії три велетні прямували инчим робом до одної

мети. Пам'ять тих лицарів так дорога Українцям, як Великорусам спомин Минина¹²⁵, Пожарського¹²⁶ і Кутузова¹²⁷, і здається, що справдешні патріоти всіх націй шанувати повинні патріотичні чутива других народів; глузують з тоєї святині народньої тільки перевертні і космополити, котрих заповіт "там мині дідовщина, де мині добре". Пан Андріяшев, не мігши звоювати нас своєю гуторкою, обскаржує письменників Українських як бунтовців, котрі мають небезпечні для Росії прямання, тому зовсім неправда. Зваживши, що народ наш не просвітиться без розвою народної культури, ми би радили, щоби всі повітові і Губернські Управи просили висшій уряд о споруджанні народніх шкіл, де би науки толковані були ув Українській мові; а як те нам буде заперечано, з покірністю прийняти волю Монаршу; а щоб дождати ся аж до того часу, поки висша власть сама згадає, що прийшла вже пора запитатися народ об його бажаннях і потребах, через сеймових посланців; тогді будемо допевняти ся автономії, котру, здається, вислужив уже народ Український кровією, проллятою за Росією, і вірністю для монаршого трону. Може, і втойчас прихильники зупинної великоруської партії (котра робом Монголів хтіла би все під себе загарбати) обскаржать нас як бунтовців. Може, кров полеться, як у Харкові 1872 року: або поодні з Українців за безвинну любов для своїй дідовщини засіють кістями своїми степи Сибірські, мов у Півтавщині і Чернигівщині 1848 і 1862 року? Але є добро, котрого ніхто гарматами не розіб'є, в острогах незлумить, шпигами не виколе... то наш всенародній геній.

Мов Христос, поставляний перед Пилатом, скаже він хижим супостатам України, прихильникам гевальства [варварства] і зупину у Росії "царюванне моє не з сього світа".

Василько з Батурина

8 Мая 1876 року [64].

ІВАН ФРАНКО ПРО МИХАЙЛА ЯЦКОВСЬКОГО

Прагнувши відшукати бодай ще якусь згадку про Михайла Яцковського, заглянув у "Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.)" О.І.Дея¹²⁸ і натрапив на запис: "**Волинець, Кузьма** = Тризна-Яцковський, Михайло.

"Правда", 1874. Дж.: від. рук. ЛНБ, арх. "Правди", тека 21 (надсилав також до "Правди" рукописи за підписом **Василько з Батурина**) [65,104-105].

Та надія почерпнути щось нове з отієї "теки 21" була даремною. Зав. Відділу рукописів ЛНБ пані Мирослава Дядюк повідомила, що архів "Правди" є складовою частиною родинного архіву Барвінських (ЛНБ. ВР. Ф. 11), і крім тих матеріалів, які вже були надані раніше, інших, що стосувалися б М.Яцковського, не виявлено.

Про свого маловідомого земляка цілком випадково прочитав і в Михайла Москаленка¹²⁹, який у "Нарисах з історії українського перекладу" [66], називаючи відомих діячів тогочасної української культури, що займалися перекладом (Марко Кропивницький¹³⁰, Василь Мова – Лиманський¹³¹, Іван Рудченко, Іван Манжура¹³², Павлин Свенціцький¹³³), пише: "У журналі "Правда" 1874 р. Кузьма Волинець (справжн. – Михайло Тризна-Яцковський) надрукував у своєму перекладі першу книгу "Пана Тадеуша" А. Міцкевича; мова цього перекладу, хоч і "наситена оригінальними зворотами" (І. Франко), містила надто велику кількість провін-

ціалізмів, вузькорегіональних слів тощо”. На жаль, коли в інших випадках автор дає посилання на джерело, звідки взятий той чи інший вислів, то тут такі посилання відсутні. Але що це не переказ відомого нам листа М. Яцковського, наводять на думку взяті в лапки оті три слова, яких у цитованому вище листі немає. Отже, М. Москаленко користувався Франковим оригіналом? Проте він уже в засвітах... А наші пошуки газети “Краї” (за це був узятий і згадуваний уже Андрій Кондратюк) навіть у Бібліотеці ім.В.Вернадського позитивного результату не дали.

Безрезультатною була спроба сконтактувати з відомим галицьким академіком, що написав багатотомні дослідження про тогочасних західноукраїнських літераторів, і в якого, ще кандидата наук, я писав курсову роботу, коли у свій час навчався в Києві журналістики. У своєму листі до нього я просив поради, де можна відшукати згадану газету, однак відповіді не отримав. Зате у власній бібліотеці якимось натрапив на придбану років сорок тому (скільки таких книг зберігає вона, котрі десятиліттями припадають пороком без потреби, аж поки в якийсь час стають, а може, так і не стають в пригоді!) працю О. Мороза “Іван Франко. Семінарії” [67,316]. А в ній – перелік прижиттєво опублікованого І. Франком. В тому числі і в Санкт-Петербурзькій газеті “Краї”. З усього, що було в тому списку під 1885 роком, щонайбільше під потрібну мені проблему підходила його стаття “Адам Міцкевич в українській літературі”. Здавалося б, немає нічого простішого: бери Франків 50-томник і шукай її під відповідним роком.

Аж виявилось, що в нашій провінції не так то й просто це зробити: в жодній бібліотеці не знайшлося 50-томника! У свій час і я його передплатив. Але отримав лише половину зібрання, як дізнався згодом, на іншу половину оголошувалася окрема передплата...

Мало не зазнав невдачі і в обласній науковій бібліотеці, де в читальному залі почув: “Якраз цього тому немає, у когось на руках...” Стало до болю прикро. Не тому, що доведеться приїжджати ще і ще, аж допоки хтось поверне отой бажаний том, у якому, можливо, й немає того, що я шукаю. Прикро, що так багато говориться про навернення – повернення до наших першовитоків, а навіть творів класика у науковій бібліотеці не віднайти.

Очевидно, той внутрішній розпач віддзеркалився на моєму обличчі аж так, що бібліотекарка запропонувала: “Якщо ви трохи почекаєте, то я піду у книгосховище і, може, щось відшукаю вам...”

Через якийсь час принесла 18-ий том із попереднього, 20-того видання, де й була опублікована згадана вище праця. І в ній знайшов таки те, що шукав.

Ось що писав Іван Франко про нашого земляка:

“Доказом того, що живий інтерес до поезії Міцкевича поміж українцями не охолов і пізніше, в 70-х і 80-х роках, є спроба перекладу найбільшого епічного твору Міцкевича “Пана Тадеуша”.

У львівському журналі “Правда” в 1874 р. вміщений був переклад першої книги цієї поеми, зроблений Кузьмою Волинцем. Переклад цей, багатий на незвичайні звороти, написаний мовою, надмірно насиченою провінціалізмами, незважаючи на свої неабиякі достоїнства, не сподобався і не дістав продовження. “Пан Тадеуш”, “Гражина” і “Конрад Валенрод” ще чекають українського перекладу” [68,117].

Які висновки з цього відгуку видатного письменника можна зробити, на мій погляд?

Найперш той, що переклад “Пана Тадеуша”, здійснений Михайлом Яцковським, – це, з усього видно, перша спроба перекласти поему українською мовою. Другий: переклад мав “свої неабиякі достоїнства”. І кому він не сподобався? Франкові? Але ж він не пише “мені не сподобався”... Швидше за все, не сподобався видавцям журналу, інтелігенції, що гуртувалася довкола видання, а тому й “не дістав продовження”. Та чи може те бути критерієм оцінки рівня майстерності перекладу? Згадаймо, що й сам Франко у свій час “не сподобався” деяким представникам галицької інтелігенції і не був допущений до викладання в університеті, який носить зараз його ім’я.

Бажання побачити цей переклад на власні очі вкотре привело мене у Львівську Національну бібліотеку ім. В. Стефаника, на цей раз у Відділ україніки, де зберігається один із комплектів журналу “Правда”. І от у рочнику VII за 1874 рік, редагованому Олександром Огоновським¹³⁴, зацікавлює мене щонайперше вступна стаття “Від редакції” (тут і надалі зберігаю правопис оригіналу): “Щоб Правду більше піднести що до цікавості єї змісту, удалась редакція до знаменитих наших писателів, як Галицьких и Буковинських так закордонских, з просьбою о підмоганє єї своїми творами. На сей раз [на] наш зазив надіслано (або приобіцяно) нам много цінних матеріалів як до части белетристичної и наукової, так і політичної, з котрих деякі тут наводимо.

А) Поезія. Пан ґадій, переклад з Міцкевича (Pan Tadeusz) 1. и 2. Книжка, Кузьми Волинця..." [69,2].

Тут варто зазначити, що журнал "Правда. Письмо літературно-політичне" у різні роки виходив з різною періодичністю. На час публікації в ньому перекладу Кузьми Волинця він видавався двічі на місяць обсягом два аркуші, а потім за підсумками року зшивався в один том. Отож публікація "Пана Тадеуша" відкриває "Число 1. дня 6.(18) Лютого 1874 року". До імені перекладача зроблено примітку:

"Переклад сей 1-ої и 2-гої книжки спорудив ш. автор після Варшавського видання Мерцбаха, дозволеного російскою цензурою, єщс у 1870 р.. Ще перед тим виготовив був переклад Конрада Валенрода. – Може бути, пише в листі до редакції Правди, що не зміг я докладно віддати сили виражіння у творі так знаменитого майстра; я хотів доказати, пізнавши докладно всі чотири висловки мови наших батьків, що ся мова так богата, що при щирій праці коло неї незабаром буде могла стати на рівні з іншими язиками славянськими.... Коли сей переклад мій сподобається, то я виготовлю и дальші книжки" [70,4].

Наскільки вдалим був цей переклад і за що зробив зауваження його авторові Іван Франко, пропоную сучасному читачеві переконатися самому. Повторюся, що орфографія і пунктуація тодішньої публікації збережена.

ПАН ґАДІЙ

Переложив Кузьма Волинець*).

Книжка І. Господарство.

Повертка панича. – Перша зустріч в кімнатці а друга при вечери. – Важна натячка Судьді о ввічливості. – Підкоморього політичні помітки о різних модах. – Почин суперечки о Куцого и Сокола. – Жалістні споминки Військового. – Опішній¹⁾ Возьний литовського трибунальського суду. – Погляд на тогодню політичну статус²⁾ Литви тай Європи.

Мила мов здоровя отчизна Литва,

А ниньки дорожша ще опісля втрати:

М'ні мріє величність єї хороства...

Крізь сльози ймусь пісню сумнійшу співати!

Маріє святая! твориш в Ченстохові

И у Острій-Брамі ти чуда без ліку,
А Новгородські башти теж замкові
Від ворога крилась єще з передвіку;
А як пред чудесну твою образину,
Щоб страшну недугу з мене изняла,
Тендітняя ненька мя хирну дитину
З молитвой й надією в серці несла:
Мене ж відволодала поміч небесна,
Що хутко вже силу знайшов я и сам
До пішої мандрівки, о мати чудесна!
З покірної молитвой в свячений твій храм.
А ниньки на Тебе, Пречиста, вповаю,
Що склизне недоля, мов сірий туман;
В Литовщину вернеш, до ріднього краю,

¹⁾ Опішній, поліське слово, значить: послідній, останній.

²⁾ Стата, чигиринське слово, – стан.

Нас всіх безталанних, невтішних прочан.
Теперечки ж вістку об нас посилає
Над синешній Німан, в зелені луги-
Колишеться з вітром там темрявий гай,
В полях ширячаться далекі стяги.
А жито хвилясте все лоском хилиться
И в случную пору уже половіє,
Попри срібній гречці ріпак залищиться
Тай рясна пшениця повз-край золотіє.
Розсілися груші денедє по взбочи,
А так червоніє там дялиці квіт,
Мов в гарної кралі румянець дівочий
Гарцює на личку на провесні літ.
За полем в байраці течя дзоркотіла:
Невдаль з старовіку стоїть на кургані
Шляхоцька домівка из дерева ціла,
Лиш в призьби й в основу вмуровані камні;
Зелені тополі їй захист дають
Від північних вітрів, при білости ж стін
Так гарний малюнок виказують тут,
Що любо дивитись, тільки оком кинь.

Господа не пишна, издби огрядні
 Тай клуня простора невподаль при домі,
 А в поруч повз неї три стоги пашні,
 Котрій вже невмістно було у хоромі.
 И видно від разу, що хліба доволі
 Та округа родить: бо в літній порі
 Там густі копи шарами у полі
 Лищать, як по небі вечірнім зорі.
 Попри жовтій стерни землі чорнота,
 В загінчики скірпана дрібно ріля;
 А вириб так щілкий, плугів многота –
 Чому ж під засів так оруть за раня?
 Се ч'я притаманность? Я б враз доумівся,
 Де добре хозяйство, притьмом теє знать,
 Що пан з своїм скарбом там дуже розжився,
 А всюди царює достаток и лад.
 По чом при порядку стоїть на встежай
 Одзяпана³⁾ вішниця у наших вельможних?

³⁾ О д з я п а н а – (недбало) отворений.

До дому свого бач щирый хозяй
 Запрохує в гості усіх подорожних.
 Из шляху почувся вже грукот ізди,
 Двокінна хвндюрка⁴⁾ під ганок заходить;
 Стрибнувши швиденько из неї виходить
 Покинувши коні панич молодий.
 В дворі було пусто, зачиняно двер
 На защіпку щілко, де ганку поріг, –
 Турнули ик вішниці коні тепер
 И там зупинились, щоб смикать моріг.
 Не бігши на підвірок жемкий панок,
 Щоб в челяди опиту ся допитати,
 У кімнату входить відперши замок
 И якби тутешній став все розглядати.
 Мов з розстаня з давнім знакомим витався,
 Тендітно на стіни старі він зглянув –
 Бач в місті далекім був в школу вписався,
 Аж скінчив, літ много у дома не був.

Тиж шпилярні стіни, спряти тиїж самі,
 З котрими він змалку игратися звик,
 Не мрілись так гарно йому пред очами,
 Бо, звісно, вже світом нудивсь чоловік.
 О небо орлячіи очи піднявши,
 Підмоги просивши до славних подій,
 В чамарці, за шаблю обіруч схватавши,
 Там в образі здрівся Костюшко Тадій.
 А в кунтуші поруч похнюпивши вид,
 Стрімцем все до серця звертавши ягтан⁵⁾,
 Бо згибшої Польщі не міг пережить,
 Читав жизнь Катона в портреті Рейтан.
 А тамже Ясіньский, хоробрый вояк,
 Хоч молод, зугарен, завсігди пак смутний;
 Невподалі рицар Литовский Корсак,
 Товариш, приятель його невідступний.
 А навіть зигарок, котрій як в давнішних
 Роках бив годинку й на шафі стояв,
 Панич за шнурок поторкнув, щоб в колишніх
 Літ спомин мазурку Домбровского грав.

⁴⁾ Х в и н д ю р к а – потаскуха, карьолька.

⁵⁾ Я г т а н – кинджал (jatagan).

По домі шмигляє панич, бо вже тамки
 Вступити, де десять літ жив тому, хоче.
 Зглянувши на стіни здалося не втямки
 Йому, що привілля було тут жіноче.
 Хтоб був там? бач дядько старий, нежонатий,
 Тітка в Петербурзі давно вже сидить,
 Издба щоби ключниці – те й не гадати,
 Бо и фортепьян там при стіні стоїть.
 А дальше и книжка в ноти, музыканьська,
 Все жужмом – по розтичня звідкіль така?
 Тай білая сукня стирчить там паняньська
 На кріслі, десь свіжо изнята з кілка.
 При вікнах у глечиках пахли квітки,
 Хвиленьщики, рожі, астри, горицвіт,
 Старунок се білої, дівоцької ручки:

Згадавши те, й безлад той мило глядїть.
 Панич зирк крізь вікна – новіи бач дива,
 Бо гарні там ниньки побачив квітки:
 В городі, де перше росла лиш кропива,
 Мистецьки⁶⁾ теж зроблян плоток в каблучки.
 Повз рожі високої малиї мов дітки
 Там стрілочки гарні росли близь плота,
 При зелени трав золотіли нагідки
 Тай Аглицька рясна пахуча мята.
 Де ж квітничка ділась?
 Де білий пісок,
 Побачити можна натоптаний слід
 При фірточці шталтних и босих ніжок,
 Знать швидкий и шпаркий єи був ухїд!
 Вона из нечевя мов пташка фільнула,
 Бо мало натоптаний слід зоставляла,
 Бігла то й землею ледь-ледь що торкнула,
 Ніхто не згадає, куди вмандрувала.
 Задумавшись в вікно панич поглядав
 Любуючись пахощами від квітків,
 И біля фіялки кущів пантрував
 Він поворот дрібних незвісних слідків.
 Тут назирцем очи його позирнуть
 К типу – молодеє дівча там стояло:

⁶⁾ М и с т е ц ь к и – штучно, искусно.

Лебедяча шия єи видна по грудь,
 Лиш білеє платя стан гнучкий вкривало.
 Литовочка тільки ся так одягає
 З рана, пред мушинскими скрившись очами,
 И хоч вона свідка тепер не згадає,
 Все в поміч одежи закрилась руками.
 З єи кучерами буй-вітрик не грає,
 Но ясне волосє в папірних стручках
 На білому чолі так гарно сияє,
 Мов би то корона в святих образках.
 Личенька не видко, бо к полю звернула,
 З низу когось ждавши всміхнулась, знать рада,

Плеснувши в долоні як пташка злинула
 З плоту, де зелена тягнулась левада,
 Тай мчала корчами. Опісля ж приткнувши
 К вікну деревину, так любо швирнула
 В издбу, мов би місяць з за хмари лиснувший.
 Не бачить молодця, за сукню хапнула,
 Вигойкує пісню, то в зеркало сміло
 Зирк, аж одежина из рук єи впала.
 На хлопця виду так як жар зажеврїло,
 Панянка ж из ляку враз блідная стала.
 Як пажмуток ранню зустрівши зірницю
 Панич соромливий похнюпивсь, склонився,
 Бажав опрощєня просити дівцию,
 Відзватись хтів, знишкнув, з путя мов избився.
 Почав відступатись, бо дівча крикнуло,
 Аж тьохнуло серце молодця сильній;
 То знов подививсь, а воно лиш майнуло,
 Слїду допитатись не можна об ній.
 Як з давньої вийшов издби він своєї,
 З умом все водився, ні в сих став ні в тих:
 Що ж знагодить доля з зустрічи тієї,
 Чи радощну втіху, чи сором, чи сміх?
 Така поведенція, як хто пришвирне
 З гостей, на підвірку увагу звертали,
 А коні у стайню завівши давали
 Овес ім и сіно вдовіль істовне.
 Вже заморський звичай нялись переймати
 Денеде, щоб челядь из кіньми в корчмах
 Тинялась, а гостя лиш в дому прохати:
 Ладно тут, не так як по инчих дворах.
 Не з рации лежнївства або химери
 До гостя ще жоден не вискочив двірский,
 За домом всі ждали, біля бач вечері
 Як поравсь, єще не одягся пан Війский.
 Приятель се дідича й дальній був свій,
 Приізжих завсігди навик забавляти,
 Из півдірку гостя уздрівши хутчій;
 Біг передягнутись, бо був у халаті
 З полотна; а ниньки одежу, що в свята

Носилась завсігди, на себе прибрав,
 В сей день на вечерю гостей так багато
 З всього він сусідства сюди запрохав.
 Лишень подорожнього Війский уздрів,
 То вхресть свої руки к йому протягнув,
 О любій бувальщині гуторку звів,
 То замовкши к сердцю молодця горнув:
 Розмова в вздыханнях, казках и вскличках!
 Став Війский о сім дні впісля говорити,
 Один мов другому в коротких словах
 Час розстаня довгий хтів би сповістити.
 “Ой добре”, стар каже, “ґадію” (имя
 Мав те що Костюшко панич, бач родився
 В саме найбучнійше воєнне время),
 “Я рад, що ти ниньки сюди пригодився.
 За обміжку будуть нас з графом судити,
 На суд сей збереться чимало гостей;
 Твій дядько гадає тебе одружити,
 Багацько там гарних побачиш панней.
 Прибув Підкоморій з жінкою, дітками,
 А всеньке жіноцтво, старці тай дітва
 Тогді як молодці пійшли з рушницями,
 Шмигнули у поле глядіти жнива,
 Є там Підкоморього ціла сімя,
 Стрільців виглядають, я так ся надію,
 Що єсть там панянки, жінки тай Судья.
 В гай пійдем, цілу там вздримо компанію”.
 З собою балакати стали немало
 Пан Війский з ґадієм в гушавину йдучи.
 При заході проміні сонце пускало
 Менш сильні як в південь, хоч дужче й лискучі:
 И більше красніло, як з досвітком раннім
 Днесь земю прощавши гадало вертати:
 Мов з видом би повним, гладющим, румяним
 Ишов кремязний кметь из праці до хати.
 Йде мрака з низу, перечорний бір став,
 Що дерев очима нельга розглядіти,
 Як терем заклятий вдалі миготав,
 Над верхом котрого пожар став горіти:

Бо искряво тамки над лісом звишки
 Засіяло сонце, в гилях миготало,
 Мов свічка крізь віконниць шкалубинки,
 Аж в дальному неба краю вже запало.
 Серпи, що продзенькували серед поля,
 Граблі пак, що ними сіна громадились,
 Залишані: пана Судьді така воля,
 Роботи хазяйські щоб з днем всі кінчились.
 Як довго робить час, небесний Цар знає,
 И тра горепашникам з поля вертати,
 Як сонце, робітник його западає :
 Так дідич, Судья наш, навикнув казати.
 Окомону чесному панскіі стали
 Слова вже законом : як сонце склизас,
 Підводи снопами вантажить кидали –
 Рад віл, в легкоті що віз в клуню вертає.
 Тут з ліса верталась уся компанія,
 За бакаляром школярі у постріб⁷⁾,
 Веде Підкоморку за руку Судьядія,
 Після підкоморский ишов весь засіб.
 При старших панни, молодці же у боці,
 Як к речи приходить, о пять ступенів,
 В людей розважнійших щоб бути на оці.
 Ладу хоч ніхто там не постановив,
 Но кождий з приізжих легко навикав;
 Домашні к порядку були теж привичні:
 Прещільно завсігди Судья варовав
 У домі бач всі звичаї предковічні.
 Унятлива гостеприімність тутешня.

⁷⁾ В п о с т р и б – вискоком, прижком.

Пан завжди придумав и дав тому раду,
 Щоб шана заслушна була и справдешня
 Для роду тай віку, освіти й уряду.
 Тим всі ся управи й краї підмагають,
 Як старшим є шана, а навіть в засобі
 Живуть тихомирно, гаразд з того мають.
 Тим робом усенькі домашні особи,

Рід дідича, гості котрі приїзджали,
 И челядин кожен, що з тим вже изжився,
 Та й ті, що в сусідах в дворі пробували,
 Приймали той звичай, що вже вкоренився.
 Судья ся коротко з ґадієм витав,
 Чоломкнув лише раз його у головку
 И руку свою цілувать йому дав,
 Та й з ним не балакав, з гістьми мав
 розмовку.

Судья від братанича ждав вже тепер,
 Що той йому помочи в старість сподія;
 Те видко – бо контушем сльози обтер, –
 Як щиро, сердечно любив він ґадія.
 Бо знав той, яка для старших шаноба
 Була приналежна. Тимчасом чимала
 Громада людей та й численна худоба
 З господарем разом из поля вертала.
 Тирольських помалу телиць череда
 Йде з брязкалом з паші хазяїну в слід,
 Як він ся до дому вертав из труда.
 Чуть бекотно овець, отари пил мчить,
 З покошених днесь сіножатеї вертає
 Там кінськеє стадо вперед з жеребцем;
 А стадник, щоб жагу вгавать ім, зливає
 Водицю в корита тягши журавцем.
 Судья, хоч в день много зажив неспокою,
 Старавсь до колодязя враз поспішати.
 Худобу найліпш би вздрів при водопою,
 Повинність хтів дідича пильно сповняти:
 Щоб лад був зовсіля, побит се найлуччий,
 Що всюди господар свій згляд второчає,
 Та й приказка каже, що коні товстючі,
 Як панськеє око на них наглядає.
 Из Візьним Протазиєм Війський сварився
 И дуже щось жваво з собою верзли:
 Без Війского Візьний бач розпорядився
 З вечерой, щоб винести з дому столи
 Тайком там, де звалини замку в узліссі.
 Се на що? Пан Війський розвередовався.

Що ж зробиш, час каже початись утісі;
 Судью перепрохував, той здивувався:
 Сказавши, пора вже поставить бенкет,
 Просить опрощеня за вещь таку марну,
 Столи крить у скатерти й много сервет,
 Гостей звербовавши в таку пустагарню.
 У купі ишовши дорогою в полю
 Пан Візьний човити те вже Війскому смів,
 Чом так перейначив хазяйську волю:
 “Не можна, бач, ставити в домі столів,
 Світлиці обширної не ма там такої,
 Щоб змістити достоповажних гостей
 Так много; у замку просторі покої.
 Хочай недостача там вікон, дверей,
 Крива трохи стіна: но стеля ще сильна,
 Те літом не вадить, близенько темник⁸⁾ –
 Вернись де хоч; челядь тут буде довільна.
 “Отсе перебендяв прехихий⁹⁾ язик
 Сутяги. Очима заблимав прихирно,
 Оскиривсь¹⁰⁾, хирхільний¹¹⁾ був сміх на устах:
 А можна подумать и надитись вірно,
 Що Візьний в умі якийсь криє замах.
 (Дальше буде)

⁸⁾ т е м н и к – пивниця, погреб.

⁹⁾ п р е х и х и й – несмішливий.

¹⁰⁾ о с к и р я т и с я – сміятися.

¹¹⁾ х и р х і л ь н и й – лукавий.

То чому ж усе-таки, попри запевнення редакції про оприлюднення двох книжок “Пана Гадеуша”, надруковано тільки першу і отого “Дальше буде” не було? Про це дізнаємося з Ч.2 “Правди” від “дня 16. (28) Лютого 1874 р.”, у якому вміщена така редакційна примітка:

“Не поміщаємо в сім нрі дальшого перекладу “Пана ґадія”, бо поміщенне одної частини его у I-ім нрі не сподобалося де котрим из наших ш. передплатників. Тим менше ж нагадуємось пійти тут за волею хоч би й не дуже многих, що й ми самі не гадали більше як дві частини сего перекладу помістити. Ми гадали

его більше яко пробу першого перекладу Міцкевича на язык руский и в доказ, як майстерскі твори чужих літератур дадутся навіть и провінціалізмами нашої мови вірно оддати – так багатий матеріал языковий нашого народа! Безперечно сей переклад – хотя не дорівнює первотворові у згляді поетичнім – має свою стійкість у згляді языковім” [71,77].

Отже, подали “...яко пробу першого перекладу Міцкевича на язык руский”. Це уже не сьогоднішній здогад, зроблений вище, хай і на конкретних фактах, а визнання сучасників. І погодимось з ними, що він “хотя не дорівнює первотворові у згляді поетичнім – має свою стійкість у згляді языковім”.

Доречним, гадаю, буде зачитувати ще одне місце із згаданої вище праці Івана Франка, де автор хоч і не торкається безпосередньо Яцковського, але опосередковано засвідчує його перекладацькі здібності:

“З-поміж усіх поетів, які робили спробу перекладати поезії Міцкевича українською мовою, пальма першості безперечно належить Навроцькому¹³⁵. Треба було мати неабияку сміливість, щоб зважитись на переклад таких творів, як “Ода до молодості” або “Фарис” [72,116].

Як пам’ятаємо, зважився на це і Михайло Яцковський, чий переклад “Фариса” відтворено вище.

А оскільки І. Франко подає початкові рядки “Фариса” в інтерпретації О. Навроцького, то маємо гарну нагоду порівняти ці переклади.

У Навроцького:

Як човен веселий, покинувши землю.
По воднім хрусталу далеко несеться,
І веслами море, мов милу обнявши,
На хвилі широкій колишеться, б’ється,
Шию лебедину угору піднявши;
Отак і араб той конем на просторі,
В широкій пустині на волі несеться,
І тануть копита в піщаному морі,
Далеко і глухо той гул оддається,
Як сталь та гаряча у бездні клекоче...
По морю рухому кінь далі літає,
Широкими грудьми пісок розбиває,
Немов на край світа умчатися хоче.

У Яцковського:

Як весел човнок, що з землі втік знаглом
І шией лебеднею вшир'я водянїї
Вже поре, й як любим обняв їх веслом,
Шугляє у безкрай, де вітьор буйн віє:
Так з скелі Ораб стриб, гарцьнувши з конем
Й пороти став жвирчу сухую пустиню;
Пирнув як Дельхвин, щоб скрилят даменем
Пливти у тім морі, пешуг рвать глибину.
Як воком зирнеш, вже Ораб щораз вижч
Помкнувся, у верх понад жвир'я валами;
Ледь спозиром вкмітиш, як він що раз вижч
Піднявся, над пилу степного клюбами:
Як пажмур бурхлив, вороний мчить мій кінь,
Біл знак на чолі мов зірниця сіяє;
Чорн волос із гриви йде з вітром в повінь,
З під білих копит блискавиці шпурляє...

Тут, як і в перекладі “Пана Тадеуша”, незвичні звороти, чимало провінціалізмів, і, знову ж таки за Франком, неабияка сміливість, щоб зважитись на такі переклади. Думаю, що якби “Хварис” М. Яцковського був опублікований, то і про його достоїнства критик мав би підстави говорити.

На завершення історії мого пошуку оригіналу відгуку Івана Франка про Михайла Яцковського хочу зазначити таке. Сьогодні, коли він уже знайдений, доскіпливий читач може сказати: “От, знайшов сокирку за лавкою! Та відразу треба було звернутися до зібрання творів.” І я з ним погоджуся. Але як же часто ми блукаємо довкола трьох сосон, аж поки не знайдемо дороги, котра нам потрібна. Найгеніальніші відкриття здаються нам такими простими, але яким же непростим буває шлях до них! І яка втіха, коли відкриваєш для себе хай і те, що, можливо, комусь уже давно відоме.

Навчений гірким досвідом, узявся ґрунтовніше знайомитися з 50-томником Івана Франка, зокрема з вказівником згадуваних ним імен, уміщеним у довідковому томі до зібрання творів. І таки натрапив на ще одну згадку про М.Яцковського. У статті “Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в.”

Франко пише: “Для історика українського національного відродження сей факт панування польщини до 1860 р. має велике значення. Він пояснить йому, чому перші проблиски нової української національної самосвідомості повстали не на Поділлі ані в Київщині, тільки за Дніпром, у Полтаві та Харкові, пояснить гарячу, елементарну, бо серцем перечуту опозицію до польщини Шевченка і кокетування з нею лівобережних українців, таких, як Куліша й Кониського¹³⁶, пояснить політичну безбарвність українців-подолян та ще й поповичів Руданського¹³⁷ або Свидницького¹³⁸, пояснить таку появу, як Тимко Падурра¹³⁹, або пізніші Осовський¹⁴⁰, Осташевський та перекладник “Пана Тадея” Кузьма Волинець ... Усі ті появи мусить мати на увазі історик нашого національного відродження. І для того історія “польської суспільності” на Україні в першій половині XIX в. має для нього першорядну вагу” [73,191-192].

Як на мене, то Іван Франко зарахував нашого земляка у доволі таки поважне товариство.

І на завершення теми “Франко – Яцковський” маю пояснити ще одну немаловажну деталь. Коли цей нарис про життєвий і творчий шлях Михайла Яцковського був майже завершений і я передав його Степанові Шевчуку для зауважень і порад, а, можливо, й написання переднього слова, у якийсь день він зателефонував мені і, боячись розчарувати, повідомив, що котрийсь із його колег зустрічав доволі негативний відгук класика про нашого земляка. А ще С.Шевчук перепитав, чи не був Яцковський священиком, бо нібито у тому відгуку йдеться про священика Михайла Яцковського. Згадка про священництво нагадала мені лист, копію якого отримав у свій час із Відділу рукописів бібліотеки ім. В.Стефаніка серед інших листів Яцковського [74].

Після певних зіставлень і зауваг я дійшов тоді висновку, що лист цей не належить перу “нашого” Яцковського і не робив ніяких посилок на нього. Але розмова з С. Шевчуком змусила повернутися до нього і порівняти його з одним із цитованих уже листів, написаних справді М.Яцковським [75].

Отож перший лист писаний 7 березня 1895 року у Львові. Другий – 28 травня того ж року і надісланий з наших країв. Чи могла одна людина за такий короткий проміжок часу так змінити почерк? Гадаю, що ні. Чи могла одна й та ж людина один лист писати одним правописом (з використанням літер Ъ, Ь), а інший –

іншим? Також ні. Нарешті, бути водночас капеланом на Львівщині, (бо лист підписаний “капелан М.Яцковський”) і поміщиком на Поліссі – теж мало ймовірно.

Зрештою, крапку над і, як мовиться, поставив сам Іван Франко, який у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” говорить:

“Важним причинком до златинщення і евентуального ополчення галицьких русинів мали бути два духовні інтернати, засновані католицькими духовними органами на галицько-руській землі, власне: інтернат змартвихвстанців, польського патріотичного і ярко католицького ордена у Львові, та інтернат єзуїтів¹⁴¹ у Хирові. Майже рівночасно з тим другим інтернатом, а властиво трохи вчасніше від нього, єзуїти завели в поближкїм Добромилі свій новіціат для василіан, у якім мала виховуватися нова генерація так званих реформованих василіан у строго католицькїм дусі... На чолі добромильського новіціату для василіан станув єзуїт кс. Яцковський” [76,421].

А укладачі коментарів до цієї праці уточнюють: “Яцковський Михайло – клерикальний діяч у Галичині” [77,637].

Отож єдине, що поєднувало цих людей – це однакові імена і прізвища. Ідейно ж вони перебували на протилежних полюсах.

БУВ, ТВОРИВ, ДІЯВ

Завершуючи цей нарис про свого донедавна забутого земляка – літератора, хочу поміркувати і над псевдонімами, які вживав Яцковський.

Як бачимо вище (я спеціально залишив авторські підписи там, де вони стоять в оригіналах), в одному випадку він підписувався Михалко з-над Случа, в іншому – Кузьма Волинець, ще в іншому – Василько з Батурина... Чи було це спробою уникнути можливих переслідувань за ідейно-тематичну спрямованість пропонуваного друку “утворів”? Можливо. Але що кожен псевдонім має чітке смислове навантаження під тим чи іншим твором – то це безперечно. Перекладні речі здебільшого підписані Кузьма Волинець, оригінальні, особливо ті, що торкаються національних почуттів, – Василько з Батурина, цей же підпис стоїть і під інвективним “Одказом п. Андріяшеву”.

Сприймається як псевдонім і підпис під деякими листами: Михайло Тризна-Яцковський. Адже у цитованих вище записах метричних книг йдеться лише про Яцковських, а не Тризна-Яцковських. Михайло Яцковський фігурує і в цитованому уже гімназійному документі. Те ж саме – і в судових справах щодо земельних питань. Однак у ряді тих же справ натрапляємо й на інше написання прізвища: “Літа тисяча вісімсот сімдесят другого березня на другий день поміщик Михайло Гоноратович син Тризна-Яцковський, власник нерухомого майна Слободи Подрало..., що дісталось мені від матері поміщиці Марії Яковлевої Тризна-Яцковської...” Під цією ж купчею підпис: “Поміщик Михайло Гоноратов син Тризна-Яцковський” [78,7]. Таке ж прізвище знахо-

димо і в іншому офіційному документі – листі Схоронної казни Міністерства фінансів від лютого 1872 року: “На задоволення прохання поміщика Михайла Тризни-Яцковського...” [79,6]. Отож де тут справжнє прізвище, а де псевдонім – не беруся стверджувати.

Та й, власне, не в тому річ, був він просто Яцковський чи ще й Тризна. Важливо, що був, творив, діяв.

Маємо ще раз визнати, що він не піднявся урівень з давно вже хрестоматійними діячами української культури, сучасником котрих був. І написане ним ні за обсягом, ні за художністю не може дорівнятися до написаного тими, хто став окрасою української літератури, хто заклав підвалини сучасної літературної мови. Але маємо пам'ятати і пошанувати людину, яка зі своєї поліської глибинки в міру знань і можливостей долучилася до цієї невмирущої справи. І сьогодні, коли українська мова в багатьох випадках, як і в тодішні валуєвсько-андріяшівські часи, так само зневажена, ставати на її оборону, як це робив етнічний поляк з українською душею Михайло Яцковський. Про те і мій вірш, опублікований кілька років тому, яким і хочу завершити цей нарис:

*Завдячуючи письменнику-краєзнавцю
Григорієві Дем'янчуку, відкрив для себе
цікаву постать
односельця Михайла Тризни-Яцковського,
він же Михалко з-над Случа,
котрий у другій половині XIX століття
зі своєї поліської глибинки
обстоював українськість
перед київським малоросійством.*

Та невже ж нам по колу, по колу, по колу, по колу,
Наче коням в манежі, і далі похмуро брести,
Коли совість народу і мову його веселкову
Прицвяховують знов на свої бузинові хрести?

Коли стольний мовчить, або скиглить собі потихеньку,
І випрошує ласки з чужинських облесливих рук,
А нові малороси готові продати хоч неньку
Без докорів сумління і жодних сторонніх спонук.

Коли вже в Україні так мало зосталось України,
А з високих трибун лише патока слізна тече...
Уставайте, Михалки, з духовної сеї руїни,
Підставляйте своє провінційне синівське плече.

З-над Случа подавайте свій голос і Стиру, й Горині,
З-над Черемоша й Стрипи, Боржави, Прута і Стрия,
Не дримайте на Ворсклі, Острі, на Орелі й Тямині,
На Самарі й Ингулі хай істина всіх осія,

Що ми є українці з правіку й донині, й навіки!
Доки мова жива – невмирущі на рідній землі.
Полум'яних сердець своїх злиймо і річечки й ріки
У великий народ – не в якісь малороси малі.

І нехай шаленіють собі від безсилої злості.
Нам робити своє – через терни в майбутнє іти.
Східняки й западенці, бандерівці і запорожці,
Воскрешаймо Україну, підносьмо її над світи!

ДЖЕРЕЛА

1. Боровець О. З народних переказів. Історія мого села / Олена Боровець // Надслучанський вісник. – 1997. – 12 березня. – С. 3.
2. Дем'янчук Г. Відповідь українця з-над Случа малоросу в Київ / Григорій Дем'янчук // Надслучанський вісник. – 1999. – 24 березня. – С.3.
3. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року / Олександр Цинкаловський / – В-К.: 1986, – С.496.
4. Там само. – С.562.
5. Там само. – С. 264.
6. Державний архів Рівненської області / далі – ДАРО / . – Фонд (Ф) 394, опис (Оп.) 2, справа (Спр.) 61, аркуш (Арк.) 5.
7. Поліщук Я. Рівне-мандрівка крізь віки: / Ярослав Поліщук / – Р.: -Волинські обереги, 2009. – С.110.
8. Кожушко Н. З історії Рівненської чоловічої гімназії (училища) http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=200&Itemid=25
9. ДАРО. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.1. – Арк. 206.
10. Там само. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.74.
11. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1864-1914: / Даніель Бовуа / – К.: – Критика, 1998 – С. 130.
12. ДАРО. – Ф. 15. – Оп.2. – Спр. 1. ?
13. Там само. – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр.31. – Арк.61-62.
14. Там само. – Ф.384. – Оп.5. – Спр.327. – Арк.7.
15. Там само.- Ф.384 – Оп.5. – Спр.327.- Арк.3.
16. Там само. – Ф.384. – Оп.5. – Спр.327. – Арк.27.
17. Там само. – Арк.28.
18. Там само. – Ф. 384. – Оп.6. – Спр.13. – Арк.23.
19. Там само. – Арк.22.
20. Там само. – Ф.384. – Оп.5 – Спр.327. – Арк.7.
21. Там само. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.25.
22. Там само. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.32. – Арк. 214-215.
23. Там само. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.30.
24. Там само. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.32. – Арк. 68-69.
25. Stecki T. J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. Wyd. Drugie. – Kraków, 1898. – S.309.
26. ДАРО. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.71.
27. Там само. – Ф.487. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.19.
28. Там само. – Ф.487. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.23.
29. Там само. – Ф.487. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.4.
30. Там само. – Ф.487. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.7.

31. Там само. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.44. – Арк.26.,
32. Там само. – Ф.384. – О.5. – Спр.327. – Арк.22.
33. Поліщук Я. Рівне-мандрівка крізь віки: / Ярослав Поліщук / – Р.: -Волинські обереги, 2009. – С.110-111.
34. Дем'янчук Г. Відповідь українця з-над Случа малоросу в Київ/ Григорій Дем'янчук // Надслучанський вісник. – 1999. – 24 березня. – С.3.
35. Rocznik Wolynski. – Т. V-VI – Równie, 1937. – S.153-158.
36. ДАРО. – Ф.394. – Оп.2. – Спр.61. – Арк.47.
37. Rocznik Wolynski. – Т. V-VI – Równie, 1937. – S.153-158.
38. Там само.
39. Поліщук Я. Рівне-мандрівка крізь віки: / Ярослав Поліщук / – Р.: -Волинські обереги, 2009. – С.112.
40. ДАРО. – Ф.15. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.44.
41. Радзикевич В. Письменство // У кн. Історія української культури, Під заг. редакцією д-ра Івана Крип'якевича. Нью-Йорк, 1990 (репринтне відтворення видання Івана Тиктора. – Львів, 1937). 4-е видання стереотипне. – К.: Либідь, 2002. – 656 с.
42. Відділ рукописів Львівської Національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України / далі – ВР ЛНБ ім. В. Стефаника/. – Ф.11 (Барвінських). – 4745
43. Там само. – 4516.
44. Там само. – 4515.
45. Там само. – 4745.
46. Там само. – 4515.
47. Там само. – 4506.
48. Там само. – 4519.
49. Там само. – 4519.
50. Там само. – 4515.
51. Там само. – 4519.
52. Там само. – 4515.
53. Там само. – 4519
54. Там само. – 4745.
55. Там само. – 4745.
56. Там само. – 4519.
57. Там само. – 4518.
58. Там само. – 4745
59. Там само. – 4517.
60. Цит. за: <http://carabaas.livejournal.com/tag/история>
61. ВР ЛНБ ім. В. Стефаника 11(Барв.). – 4745.
62. Там само.
63. Трубецькой Н. К украинской проблеме/ Н. С. Трубецькой// Евразийский временник.– Париж: Евраз. кн. изд-во. – 1927. – Кн. 5. – С. 165 – 184 Цит. за <http://fdi.org.ua/?p=288>.

64. Там само. – 4507.
65. Дей О. Словник українських псевдонімів: /Олексій Дей/ – К. : Наукова думка, 1969. – С.104-105.
66. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / Михайло Москаленко // Всесвіт. – 2006. -3–4.
67. Мороз О. Іван Франко. Семінарій: / Олексій Мороз / – К.: Радянська школа, 1966. – С. 316.
68. Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі. Зібрання творів у 20 томах. Т. 18. / Іван Франко/ – К.: Держ. вид. худ. л-ри., 1955. – С.117.
- 69/ Ж-л “Правда”, Рочник VII – ий, 1874. – С. 2.
70. Там само. – С.4.
71. Там само. – С.77.
72. Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі. Зібрання творів у 20 томах. Т. 18. / Іван Франко / – К.: Держ. вид. худ. л-ри., 1955. – С. 116.
73. Франко І. Нові причини до історії польської суспільності на Україні в XIX в. Зібрання творів у 50 томах. Т. 47 / Іван Франко / – 1986. – С.191-192.
74. ВР ЛНБ ім. В. Стефаника 11(Барв.). – 2893.
75. Там само. – 4745.
76. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890р. Зібрання творів у 50 томах. Т – 41 / Іван Франко / – 1984. – С. 421.
77. Там само. – С. 637.
78. ДАРО. – Ф. 384. – Оп.5. – Спр. 327. – Арк.7.
79. Там само. – Арк.6.

КОМЕНТАРІ

1. ДЕМ'ЯНЧУК ГРИГОРІЙ СЕМЕНОВИЧ (1936–2001), журналіст, краєзнавець, науковець, працював у жанрах літературної критики та художньо-документальної прози.

2. ЯЦЬКОВИЧІ – село в північно-східній частині Рівненщини (Березнівський район). Засноване на місці колишнього поселення Рудня – Поташня на землях поміщика Михайла Яцковського, що дісталися йому у спадок від матері і тітки...

3. ФРАНКО ІВАН ЯКОВИЧ (1856–1916) – видатний український поет, письменник, громадсько-політичний діяч, національний ідеолог.

4. ВАЛУЄВЩИНА. Від ВАЛУЄВ ПЕТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1815–1890) – російський державний діяч, міністр внутрішніх справ (1861–1868), який заперечував будь-яку самостійність української мови. 20.7.1863 видав таємне розпорядження про заборону друкування книг українською мовою

5. КУПРІН ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ (1870–1938) – відомий російський письменник, чимало творів якого написано на поліському матеріалі.

6. ВЕЛИКА ВОЛИНЬ – історично-географічний край, охоплює сучасні Волинську і Рівненську області, західну частину Житомирської та північну частину Тернопільської і Хмельницької областей площею близько 70 000 км. кв. У більш широкому розумінні до В. Волині відносять і південну частину Берестейської області Білорусі і східну частину Люблінського воєводства Польщі.

7. ОГІЄНКО ІВАН ІВАНОВИЧ, церковне ім'я ІЛАРІОН (1882–1972) – відомий український церковний і громадський діяч, митрополит (з 1943), історик церкви, педагог.

8. “НАДСЛУЧАНСЬКИЙ ВІСНИК” – газета, м. Березне на Рівненщині. Видається з 16 квітня 1945 року. Чимало місця відводить краєзнавчій тематиці.

9. ДЕСЯТИНА – старовинна міра земельної площі в Київській Русі, а пізніше в Україні, в Росії і в Білорусії. Розмір десятини не був сталим. Спершу десятиною вважався квадрат землі, сторона якого дорівнювала 50 сажнів, тобто 0.1 версти (звідси й назва). Межевою інструкцією царського уряду 1753 р. встановлювався розмір десятини у 2.400 кв. сажнів (1.0925 га). Крім цієї, т.зв. казенної десятини, застосовувались: господарська коса десятина (3.200 кв. сажнів), господарська кругла десятина (3.600 кв. сажнів), сотенна десятина (10.000 кв. сажнів) і бахчова десятина (800 кв. сажнів).

10. РУДНЯ-ПОТАШНЯ – неіснуюче тепер село. Назва походить від РУДНЯ – у XVI–XVIII ст. залізо виплавляли здебільшого на руднях. Це був комплекс виробничих будівель, оснащених ливарним устатку-

ванням – домницею, ковальськими міхами, горнами, механічними молотами. Рудні будувалися, як правило, на невеликих річках, де були поклади болотяної руди.

ПОТАШНЯ від ПОТАШ – калієва сіль вугільної кислоти (карбонат калію), біла порошкоподібна речовина з властивостями лугу; застосовувався при відбілюванні і фарбуванні тканин, у миловарні, виробництві скла тощо. Поташ виготовляли в XVII столітті наступним чином: у дерев'яних коритах обробляли гарячою водою попіл із дерева і отриманим розчином поливали в цегельній печі дрова, що горіли, так, щоб не погасити вогонь. При цьому розчин випаровувався, а на дні печі густим шаром кристалізувався поташ. Потім його виламували ломом і закупорювали в бочки. Процес спалювання дров і їх поливу вимагав особливих прийомів, від уміння робітників – поливачів залежали вихід поташу і його якість. Тому селянських дітей віддавали на довге навчання майстерності до поливачів ще підлітками. Для отримання поташу спалювали деревину тільки певних порід – сосну, клен, березу, в яких вміст карбонату калію найбільший. Із одного кубометра такої деревини отримували біля півкілограма поташу, а тому ліси вирізувалися на великих площах..

11. ПОЛЯКИ, МАЗУРИ. Поляки становили значний відсоток на теренах сучасної України ще за часів раннього середньовіччя. Ярослав Мудрий, після походів на Польщу 1030–1031 рр., захопив полонених і розселив їх у долині річки Рось, де вони займалися сільським господарством, а пізніше асимілювалися. У Галицько-Волинській державі чимало поляків служили при князівських дворах.

Перша хвиля польської колонізації була пов'язана із загарбанням у XIV ст. Галицько-Волинського князівства. Полонізації цього регіону сприяло створення у 1275 р. римо-католицької єпархії з архієпископом у Галичі (з 1412 р. у Львові) та єпископствами у Перемишлі, Холмі й Володимир-Волинському (з 1428 р. у Луцьку) і щедre обдарування латинського духовенства та чернечих чиновників земельними наділами

З середини XVI ст. посилюється переселення селян і міської бідноти із східних районів Жешувського, Келецького, Краківського і особливо Люблінського воєводств на західноукраїнські землі, що було спричинене наявністю “свобод”, та ослабленням Речі Посполитої після приєднання України до Росії і поразкою у війні з Туреччиною (Бучацький мир 1672 р.).

У XVII–XVIII ст. після Люблінської унії збільшилася кількість переселенців з центральних районів Польщі, Мазовії і частково Мазурського Поозер'я. Звідси й пішла назва – мазури.

Наприкінці XVIII ст. в усій Правобережній Україні налічувалось близько 350 тис. поляків. У цей період вони становили більшість серед правлячої поміщицької верхівки, католицького духовенства, службовців і меншою мірою – серед “чиншевої шляхти”, міщан і селян. Поляки брали

участь і у військово-землеробській колонізації Півдня України, заснували ряд селищ у складі поселенців козацького полку.

Відчутного удару зазнало польське населення України після поразки повстання 1830–1831 рр. Царський уряд конфіскував маєтки польських поміщиків – учасників повстанського руху. Було вжито ряд репресивних заходів до польської освіти та культури. Таким чином у 30–40-х рр. XIX ст. поляки на правобережжі з панівної нації перетворилися на соціально пригнічений етнос, який у подальшому помітно зменшився кількісно. Водночас чимало поляків, що втратили маєтки, поселилися у Києві, Одесі, Харкові, Миколаєві та ін. За переписом 1897 року їх кількість складала 30% населення правобережної України (без західних земель).

Після Другої світової війни чисельність польського населення України скоротилася внаслідок здійснення репатріаційних договорів між ПНР і СРСР. З Радянського Союзу було репатрійовано близько 1526 тис. поляків, у тому числі з УРСР – 810,4 тис. чоловік (91,6% всього польського населення) [4].

За даними перепису 2001 року в Україні налічується 144130 поляків (219,2 тис. у 1989 р.).

12. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ БОГДАН ЗИНОВІЙ МИХАЙЛОВИЧ (бл. 1595–1657) – визначний український політичний і державний діяч, полководець, гетьман України (1648–57). Засновник Української гетьманської держави.

13. БАРВІНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ГРИГОРОВИЧ (1850–1883) – український громадський діяч, письменник, літературний критик і публіцист.

14. СТЕЦЬКИЙ ТАДЕУШ ЄЖИ (1838–1888) – волинський краєзнавець, письменник, етнограф.

15. ЦИНКАЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (1898–1983) – археолог, збирав і опрацьовував археологічні матеріали з Волині й Полісся.

16. В 1722 році Петром I був запроваджений ТАБЕЛЬ ПРО РАНГИ (рос. – табель о рангах) – для встановлення відповідності між різними чинами військової, статської та придворної служб, визначення їхньої ієрархії та правил надання дворянства державним службовцям. Діяв у 1722–1917. Усі чини імперської служби було послідовно розміщено на 14 рівнях (рангах), причому службовцям присвоювалося особисте або спадкове дворянство відповідно до рангу їхнього чину. Кожному чинові відповідала певна службова посада. КОЛЕЗЬКИЙ РЕЄСТРАТОР – чин найнижчого, 14 рангу

17. ПОЛІЩУК ЯРОСЛАВ ОЛЕКСІЙОВИЧ (1960) – сучасний український літературознавець, культуролог, краєзнавець.

18. БОВУА ДАНІЕЛЬ (1938) – сучасний французький дослідник, що вивчає історію україно-польсько-російських стосунків.

19. ЧИНШ, ЧИНШОВИКИ – (старослов. киньсь; польс. – czynsz; від нім. Zins – податок; першодж. лат. census – податковий перепис майна) – регулярний податок натурою чи грошима, який платила державі або власнику землі категорія вільного населення (селяни, городяни), позбавлена власності, за право безстрокового спадкового користування землею. На українських землях селяни сплачували чинш з XIV ст. Як правило, його розмір визначався звичаєвим правом або постановами уряду (Чиншове право). Несплата чиншу вела до передачі землі іншій особі.

20. КОЛЕЗЬКИЙ АСЕСОР – цивільний чин... Асесор (лат. assessor – засідатель) – засідатель, помічник, лавник, певна службова посада. В Росії колезький асесор – звання 8-го класу, яке до 1845 надавалося лише дворянам. У Польщі асесори входили до складу земського, вічового, асесорського та ін. судів.

21. “ДРУГІ САВЕТИ” – “першими саветами” називали в нашому краї радянську владу, що встановилася з 1939 року, другими – в повоєнний час.

22. КОНДРАТЮК АНДРІЙ ІВАНОВИЧ (1938) – відомий сучасний український письменник, що народився на хуторі Отраже Березнівського району на Рівненщині

23. РЕВІЗІЇ, РЕВІЗЬКІ ДУШІ (від. лат. revisio – перегляд) – у Російській імперії у XVIII–XIX ст. перепис населення (селян, міщан, купців), яке було зобов’язане платити подушний податок і відбувати рекрутську повинність. У ході ревізій складались поіменні списки – ревізські казки, куди записувалися особи чоловічої статі – ревізські душі. За кількістю ревізських душ визначався подушний податок.

24. ІНВЕНТАРСЬКІ ДУШІ – на Правобережній Україні ще з XVI ст. поміщики складали описи своїх маєтків, які називалися інвентарями (лат. inventarium – опис). До них заносилися відомості про кількість землі, її розподіл на поміщицьку і селянську, число селянських дворів, їх інвентар, у них на свій розсуд визначався розмір панщини та інших повинностей. В 1847 році царський уряд запровадив відповідні правила щодо інвентарів, за якими вся земля, що перебувала на час їх запровадження у користуванні селян, мала залишатися у них, за неї, в залежності від розмірів ділянок, селяни мусили виконувати на поміщика повинності: тяглові – по три дні тяглових з упряжкою і по одному жіночому на тиждень, напівтяглові (мали ½ наділу) – по два дні піші і по одному жіночому. Городники за користування садибою й городньою землею платили оброк або відробляли панщину 24 дні на рік. Всі селяни, крім того, відбували на користь поміщика додаткові повинності: 8 днів будівельних на рік, 12 літніх згінних днів, два рази в місяць іти в нічний караул до поміщика і т.д.

25. ВОЛОКА, УВОЛОКА – головна поземельна міра в давній Литві і Польщі. В актовій підкоморій книзі за 1552–1555 рр., що містить

в собі обмір королівських маєтностей, зроблений за повелінням короля Сигізмунда Августа старостою Бобринським і Пінським, підкоморієм Станіславом Хвальчевським, так визначається волока: “кожна волока має містити в собі 30 моргів, а 1 морг – 30 прентів, кожен прент – 7 і ½ ліктя. А це так треба розуміти 30 прентів у довжину і 10 в ширину складають один морг”. Подальше визначення поземельних мір знаходимо в браславському підкоморному протоколі за 1727-1755 рр., що його вів підкоморій браславський Антоній Дусятський-Рудомина: в шнурі 10 прентів, тобто 75 ліктів, а тому три шнури в довжину і 1 в ширину становлять 1 морг, а 30 шнурів у довжину і три в ширину складають одну волоку; в пренті 10 прентиків, прентик дорівнює $\frac{3}{4}$ ліктя; в прентику 10 лавок, а в лавці 10 скриналів. Волоки були чотирьох видів, у відповідності з основною одиницею міри і величиною ліктя: волока литовська, волока польська, стара і нова, і волока хелминська; але поділ їх на морги, шнури, пренти і лікті у всіх однаковий. Литовська волока дорівнює 19,56423 російської десятини; польська стара волока дорівнює 16,43477 російської десятини; польська нова волока дорівнює 17,37440 російської десятини; хелминська волока дорівнює 16,3130 російської десятини.

26. ДВОРЯНСТВО – особливий почесний правовий стан особи, який встановлює її пріоритет над іншими, що не мають подібного стану у певній суверенній монархії, та затверджує формальну належність до благородних підданих відповідного суверенного правлячого монарха. Також загальна назва всіх осіб з подібним статусом.

У Росії введене із запровадженням Петром I табеля про ранги в 1722 році. В період розквіту дворянство поділялося на: древне – потомки древніх князівських і боярських родів; титуловане – князі, графи, барони; потомственне – дворянство, що передавалося законним спадкоємцям; стовпове; особисте – отримане за особисті заслуги (в тому числі при досягненні 14 класу на цивільній службі), але таке, що не передавалося за спадковістю. В різний час дворянство мало привілеї: право володіння населеними маєтками, свобода від обов’язкової військової служби; свобода від земських повинностей, право вступу на державну службу і на отримання освіти в привілейованих навчальних закладах.

27. “ОХРЕЩЕНА ДИТИНА ДВОРЯНИН АЛЬФРЕД ГОНОРАТ...”. Як пам’ятаємо, М. Яцковський мав чин колезького реєстратора, що відповідало 14 класу табеля про ранги і не давало права на спадкування дворянства, однак, як бачимо з даного запису, це відбувалося. Отже – він мав спадкове дворянство. Підтверджує це і цитований вище запис із церковної книги про смерть його батька: “...упокоївся поміщик Дворянин Гонорат Яцковський...”

28. МАЛОРОСІЙСТВО – комплекс провінціалізму серед частини українського громадянства України, зумовлений її довгим перебуванням у складі Російської імперії. Малоросійство знаходить свій вияв у

байдужому, а то й негативному ставленні до українських національно-державницьких традицій та прагнень, а часто і активній підтримці російської культури і великодержавної політики. За визначенням М. Драгоманова носії малоросійства – це зросійщені українці, національний характер яких сформувався під чужим тиском і впливом. Як наслідок цього – засвоєння, переважно, гірших якостей чужої національності і втрата кращих своїх. В. Липинський визначив малоросійство як “хворобу бездержавності”.

29. “ОДНОДВІРЦІ” – окрема група державних селян, проміжна між селянством і дрібномаєтним дворянством, що сформувалася в Росії та в Україні у XVIII ст. з нащадків дрібного служивого люду.

30. “ОСНОВА” – перший український громадсько-політичний і літературний журнал, що виходив у 1861–1862 рр. у Петербурзі і об’єднав навколо себе як широко відомих авторів, так і молодь на ґрунті інтересу до історії України, до її самобутнього національного розвитку.

31. КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1817–1885) – український і російський історик, етнограф, письменник, критик.

32. ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ (1814–1861) – видатний український поет і прозаїк, художник, символ самобутності українського народу.

33. МАРКЕВИЧ МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ (1804–1860) – український історик, поет і етнограф.

34. КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКЕ БРАТСТВО – таємна політична організація у Києві (1845–1847), яка ставила завдання ліквідувати кріпосне право, скасувати дворянські привілеї, побудувати державу слов’янських народів на засадах федерації. Усіх учасників братства було жорстоко покарано

35. АНТОНОВИЧ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ (1834–1908) – український історик, археолог, громадський діяч.

36. САДИК-ПАША ЧАЙКОВСЬКИЙ, Міхал Чайковський (1804–1886) – польський та український політичний діяч, автор популярних романтичних повістей з часів козаччини. Брав участь у польському повстанні 1830–1831 рр., згодом був у еміграції в Парижі і Константинополі, де в 1850 р. перейшов на турецьку службу і прийняв іслам, в 1873 р. повернувся в Україну і прийняв православ’я.

37. “ПОРОЗУМІННЯ ЯНА КАРОЛЯ ХОДКЕВИЧА З ПЕТРОМ КОНАШЕВИЧЕМ-САГАЙДАЧНИМ” – йдеться про спільний похід Ходкевича і Сагайдачного на Москву в 1681 році.

САГАЙДАЧНИЙ ПЕТРО (КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ ПЕТРО) (бл. 1570–1622) – гетьман українського реєстрового козацтва, відомий політичний діяч першої чверті XVII століття.

38. “ПАКТИ З ІВАНОМ ВИГОВСЬКИМ” – у вересні 1658 року після довгих переговорів між Україною і Польщею було укладено т.з.

Гадяцький трактат. Довідавшись про підписання Виговським договору з Польщею, Московія направила проти нього 150-тисячне військо, проте в липні 1659 року Виговський, об'єднавшись з поляками і татарами, у Конопотській битві розгромив московські війська.

ВИГОВСЬКИЙ ІВАН ОСТАПОВИЧ (р.н.невід – 1664) – видатний український державний, політичний і військовий діяч, гетьман України (1657–59).

39. **ОБРОК** – щорічний поміщицький збір грошей і продуктів з кріпосних селян. Продуктовий оброк відмінений у 1861 році, грошовий зберігся до 1883 року. Слово “оброк” вживалося також в значенні податку, коли заміняли ним декілька різноманітних державних повинностей населення даної території.

40. **ХЛОПОМАНСТВО** – народницько-культурна течія серед спольщеної української шляхти у Правобережній Україні в 1850–60-х роках, яка поривала зі шляхетством й хотіла працювати для українського народу. Серед засновників руху – В.Антонович, Т.Рильський, Б.Познанський, К.Михальчук, П.Житецький, П.Чубинський.

41. **МАЛЕВИЧ КАЗИМИР СЕВЕРИНОВИЧ** (1878–1935) – видатний український і російський художник.

42. “ПРАВДА” – український літературно-науковий і політичний часопис, виходив у Львові в другій половині XIX ст.

43. **ЛИСТ** датований червнем 1870 року, отож слова “...попередня моя праця – переклад “Кондрата Валенрода” повинна бути надрукованою у періодичному російсько-українському виданні під назвою “Правда”, що виходить під редакцією Пана”, звернуті, очевидно, до А. Вахнянина, який і був у 1870 році редактором журналу.

44. **МІЦКЕВИЧ АДАМ БЕРНАРД** (1798–1855) – польський поет-романтик, діяч національно-визвольного руху.

45. **ЗАКРЕВСЬКИЙ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ** (1805–1871) – український історик, етнограф, художник.

46. **КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ІВАН ПЕТРОВИЧ** (1769–1838) – видатний український письменник і культурно-громадський діяч, відіграв провідну роль у становленні нової української літератури й у розвитку української мови.

47. **РУДЧЕНКО ІВАН ЯКОВИЧ**, псевдонім **ІВ. БЛИК** (1845–1905) – український літературний критик, етнограф, брат і співавтор Панаса Мирного.

48. **КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ** (1819–1897), – відомий український письменник, історик, етнограф, літературний критик та перекладач.

49. “СЛОВО” – суспільно-політична і літературна газета русофільського (москвофільського) спрямування, виходила у Львові в 1861 р.

50. “ГРАМАТИКА” **ПАВЛОВСЬКОГО** – “Грамматика малоросійського нар'бчя” (1818) О. П. Павловського вважається першою граматикую народнорозмовної української мови. **ПАВЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ**

ПАВЛОВИЧ (1773 – після 1822) – укр. мовознавець. Погляди Павловського щодо суспільної ролі української мови суперечливі: вагаючись у самому визначенні її між “наріччям” і “мовою”, він схилився до думки, що це “наріччя, яке становить майже справжню мову”, вважав її приреченою на зникнення, але обстоював необхідність вивчення. Своєю працею Павловський, однак, започаткував граматичне дослідження української народної мови і спричинився до усталення фонетичних, граматичних і лексичних норм української літературної мови.

51. **ШАШКЕВИЧ ВОЛОДИМИР МАРКІЯНОВИЧ** (1839–1885) – український письменник, перекладач, публіцист, громадсько-політичний діяч народовецького напрямку в Галичині, син Маркіяна Шашкевича.

52. **КРАШЕВСЬКИЙ ЮЗЕФ ІГНАЦІЙ** (1812–1887) – польський письменник, публіцист, видавець, історик, філософ, польський та український громадський і політичний діяч.

53. **НЕКРАСОВ МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ** (1821–1878) – видатний російський поет.

54. “...В МАГДЕБУРЗІ ТУРМА” – у 1883 році Крашевського було заарештовано в Берліні за звинуваченням у державній зраді на користь Франції і засуджено на 3,5 року в'язниці у Магдебурзі. В зв'язку з хворобою легень у 1885 році Крашевського випустили на лікування.

55. “У ЧАКЛУНСЬКІЙ КЛЯТОРНІ ЯН ГУСКА СТРАЖДАВ” – тут, очевидно, М. Яцковський поєднав дві постаті періоду чеської Реформації. **ГУС ЯН** (1371–1415) – національний герой чеського народу, ідеолог Реформації, засуджений церковним собором у Констанці і спалений як еретик. **ГУСКА МАРТИН** (р.н. нев. – 1421) – один із керівників і ідеологів еретичних рухів у Чехії, теж спалений.

56. “...ЧУВСЬ ПЛАЧ КРАЙ УЛЯНИ МОГИЛИ” – йдеться про героїню повісті Ю.-І. Крашевського з польського життя “Уляна” (1843).

57. “ДЕ ХРАМ СТАНІСЛАВА, ТАМ ПРАХ ТВОЙ СПОЧИВ...” – у Кракові на пагорбі, що називається Скалка, в невеликому костелі Болеслав Сміливий в XI столітті обезголював єпископа Станіслава, якого через століття зарахували до лику святих. У XIX ст. в підземеллях цього костелу влаштували національний пантеон, де похований і Ю.І. Крашевський. Скалка стала місцем культу св. Станіслава, однак його іменем названий не цей храм, а кафедральний собор, що знаходиться на Вавелі – в резиденції польських королів. Отож згаданий вище вислів, очевидно, треба розуміти не як “у храмі Станіслава” похований письменник, а “у Кракові, де храм Станіслава...”.

58. **ДОРОШЕНКО ПЕТРО ДОРОФІЙОВИЧ** (1627–1698) – визначний український державний, політичний та військовий діяч, гетьман Правобережної України (1665–1676).

59. **МАЗЕПА ІВАН СТЕПАНОВИЧ** (1639–1709) – гетьман Лівобережної України (1687–1708); з метою розірвати яремні взаємини України

з царським урядом пішов на угоду з польським королем Станіславом Ліщинським та шведським королем Карлом XII.

60. "...В ПОЛЯХ ГОЛОВЧИНА" – 3 липня 1708 року під Головчином (нині село в Могильовській області, Білорусь) Карл XII здобув перемогу над російськими військами.

61. БАТУРИН – у 1669–1708 рр. резиденція гетьманів Лівобережної України Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Івана Мазепи.

62. НІС І ЖУРАВКА – полковник Прилуцький Ніс за таємним зговором здав росіянам Батурин і той був винищений Меншиковим доценту, а сотник Новгородський Журавка – Новгород-Сіверський, населення якого при заступництві графа Шереметьєва Петро I помилював.

63. ГАЛАГАН ІГНАТІЙ ІВАНОВИЧ (р.н. нев. – 1748) – представник лівобережної козацької старшини, великий землевласник, брав участь у руйнуванні Запорозької Січі.

64. "...В БЕНДЕРСЬКИХ СТИНАХ" – втікаючи після поразки від переслідування російської кінноти, Мазепа і Карл XII знайшли притулок у Молдавії, що належала Османській імперії, тут, біля міста Бендери, 21 вересня 1709 р. Іван Мазепа помер.

65. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЮРІЙ БОГДАНОВИЧ (1641?–1685) – гетьман України в 1657, 1659–1663 роках і Правобережжя (1677–81, 1685), другий син Богдана Хмельницького. Перебував під впливом старшинських угруповань. Скинутий з гетьманства, постригся в ченці. У 1677 і 1685 роках поставлений гетьманом Війська Запорозького турками, але незабаром ними ж і страчений.

66. ТУКАЛЬСЬКИЙ-НЕЛЮБОВИЧ ЙОСИФ (р.н. нев. – 1675–6) – православний митрополит Київський, Галицький та всієї Руси в 1663–1675 роках, відстоював незалежність української церкви від зазіхань московського патріархату та виступав за канонічне підпорядкування Константинопольському патріарху.

67. ХОТИНСЬКА БИТВА 1621 року, в якій перемогли козацько-польські війська, змусивши турецького султана Османа II припинити війну і відмовитись від планів завоювання Європи.

68. РУСИНИ – один з історичних етнонімів українців поряд з такими, як руські, руси, русинці, руснаки, русаки, роси, малороси, південнороси, карпатороси, угроруси та ін. Різновидність цих та ін. назв, на думку М. Грушевського, "не має особливого значення..., вона цікава тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які прийшлося пережити сьому народові".

69. НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т.ШЕВЧЕНКА (НТШ) – науково-культурна громадська організація, що довгі роки виконувала функції всеукраїнської академії наук, заснована у Львові в грудні 1873 року.

70. "У РОЗЛОГАХ ПІЛТАВИ, ЖВАНЦЯ СЛОБОДИЩ" – Полтавська битва 1709 року російських військ зі шведами, яких підтримав І. Мазепа; облога Богданом Хмельницьким польських військ під Жванцем (тепер село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області); під Слободищами російське військо під проводом воєводи Шереметьєва, союзником якого був Юрій Хмельницький з козаками, в листопаді 1660 року капітулювало перед поляками.

71. "ПІД...ВІДНЕМ ТА Й ПАРКАНАМИ" – йдеться про розгром у 1683 році під Віднем османського війська об'єднаними польсько-австрійсько-німецькими військами, в складі яких були і козаки; битва під Парканами (1683) закріпила результати перемоги над турками під Віднем і поклати край планам турецької експансії в Центральну Європу.

72. "В РОЗЛОГАХ ... ЛУБНІВ..." – у 1596 році в урочищі Соломиця під Лубнами відбулася остання битва селян та козаків під проводом Северина Наливайка з поляками.

73. "...В УЗРІЧЬЯХ УРАЛА НЕНАЧ ЄРЕМІЯ" – очевидно, йдеться про Єрмака Тимофійовича (? – 1585) – отамана волзьких козаків, який у 1581–1585 рр. завойовував для Московщини Західний Сибір.

74. "...СИМ ОРХВЕЄМ ЯК ТІНЬ ЄВРИДИКИ" – автор має на увазі міф про те, як дружина фракійського співця Орфея Евридики померла, вжалена змією. Орфей зійшов у Пекло і своїм співом ублажав владу Аїди і його дружину Персефону повернути йому Евридику. Ті погодилися, але поставили йому умову не оглядатися поки будуть повертатися з того світу. Проте наприкінці дороги Орфей не витримав і оглянувся, щоб побачити, чи йде за ним Евридика. Майже поруч побачив він кохану дружину, простягнув до неї руки, але безтілесна тінь зникла в темряві. Так він сам став винуватцем другої смерті Евридики.

75. "РУСАЛКА" – літературно-науковий тижневик народовецької студентської громади у Львові. Виходив щосуботи з 1.1 до 2.4.1866 за редакцією В.Шашкевича.

"РУСАЛКА" – газета, що видавалася для жінок у 1868–70 у Львові. У двотижневнику публікувалися художні твори, ліричні поезії, подавалася світська хроніка, корисні поради з ведення господарства.

76. "KRAJ" – щоденна політична, літературна ілюстрована газета, головний орган польської поміркованої партії, що прагнула до збереження і розвитку польської національності, узгоджених з російською державністю. Видавалася з 1882 року в Санкт-Петербурзі Пильцем Еразмом Івановичем (1851–1929). З газетою співробітничав І.Я.Франко.

77. ГРЕЧ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (1787–1867) – російський філолог, письменник, журналіст, автор ряду романів, мовознавчих та літературознавчих праць.

78. СИРОКОМЛЯ ВЛАДИСЛАВ (1823–1862) – псевдонім польського поета Людвіга-Владислава Кондратовича.

79. 16 ЗАРЕВА... – народна назва місяця ВЕРЕСНЯ. Був цей місяць також ревуном, сівнем, бабським літом та покрійником.

80. “ПАН ПРОХВЕСОР ПАВЕЛ ВАХНЯНИН...” – так у М. Яцковського. Над іменем в оригіналі стоїть приписка іншою рукою “Наталь?”. Йдеться про: ВАХНЯНИН АНАТОЛЬ (Наталь) (1841–1908) – відомий український громадсько-політичний діяч, композитор, педагог і журналіст.

81. КАРПЕНКО СТЕПАН (СТЕЦЬКО) ДАНИЛОВИЧ (1815 – не раніше 1886) – український літератор, актор, співак-композитор. Разом з молодшим братом Григорієм видав у Києві в 1815 році збірник “Барвінок України”.

82. РОМУАЛЬД ЗЕНКЕВИЧ (р.н. уточнити не вдалося – 1868) – вчителював у Пінському краї, один із перших білоруських етнографів-любителів.

83. МИХАЛКО СЕМЕНЮК (ЗАВАДСЬКИЙ) – якихось даних про згадуваного автора, на жаль, мені розшукати не вдалося.

84. ОСТАШЕВСЬКИЙ СПИРИДОН (1797–1875) видав у 1850 р. “Півкопи казок для веселого мира”, а в 1869 – “Півсотні казок для веселих людей” – перекази народних легенд у травестійному стилі.

85. УКАЗ 1876 РОКУ – розпорядження російського уряду, спрямоване на придушення української культури, підписане імператором Олександром II 18(30).5.1876 у м. Емсі (Німеччина). Звідси – Емський указ.

86. БЕЛЕЙ ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (1856–1921) – український журналіст, перекладач і критик, довголітній редактор газети “Діло”.

87. АНДРІЯШЕВ ОЛЕКСІЙ ХОМИЧ (1826–1907) – директор 1-ої гімназії у Києві, письменник, громадський діяч, видавав “Киевский народный календарь” і газету “Друг народа”, відомий як педагог-обруситель.

88. ОЛЕКСАНДР II (1818–1881) – російський імператор (1855–81), син Миколи I.

89. “ПОЛЬСЬКА РУХАВКА 1863 РОКУ...” – національно-визвольне повстання поляків проти Російської імперії, охопило терени Королівства Польського, Литви і частково Білорусії та Правобережної України.

90. “ОСЛОБОНІННЯ СІЛЬСЬКОГО ЛЮДУ” – селянська реформа 1861 року, яка скасувала кріпосне право.

91. “ЗБІРКА У РАПЕРСВІЛІ” – після поразки повстання 1830–1831 рр. швейцарське місто Раперсвіль стало значним політичним центром польської еміграції, тут був створений національний музей у зарубіжжі, при музеї проводилися різноманітні заходи, зокрема відзначалися ювілейні дати національно-визвольного руху на землях колишньої Речі Посполитої.

92. ЧАЦЬКИЙ ТАДЕУШ (1765–1813) – польський освітній і економічний діяч, історик, родом з Волині, засновник Крем’янецького ліцею (1805).

93. ЗАМОЙСЬКИЙ АНДРІЙ – даних про особу розшукати не вдалося.

94. ГОЛУХОВСЬКИЙ ЮЗЕФ (1797–1858) – польський філософ і агроном, один із передвісників романтизму в польській філософії.

95. ДУХІНСЬКИЙ ФРАНЦІШЕК ГЕНРІК (1816–1893) – походив з правобережної польсько-української шляхти й дотримувався виразної українофільської орієнтації, опублікував величезну кількість праць польською і французькою мовою. З 1972 року – директор Польського національного музею в Раперсвілі.

96. РЕПНИН – в історії Росії було декілька Репниних, котрогось з яких міг мати на увазі М. Яцковський. Зокрема, князь, генерал-фельдмаршал РЕПНИН МИКИТА ІВАНОВИЧ (1668–1726) – військовий діяч, сподвижник Петра I, РЕПНИН ВАСИЛЬ МИКИТОВИЧ (1695–1748) – генерал-фельдмаршал, РЕПНИН МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ (1734–1801) – генерал-фельдмаршал, один з найвідоміших діячів Катерининської епохи, бойовий генерал і вдалих дипломат.

97. ГРАЛЕВСЬКИЙ МАТЕУШ ВОЙЦЕХОВИЧ (1826–1891) – політичний діяч, письменник-публіцист, етнограф.

98. ЧАРНОВСЬКИЙ – тут те ж, що й з Репниними : було декілька Чарновських, про яких міг говорити М. Яцковський, – ЧАРНОВСЬКИЙ АДАМ – батько польської археології й етнографії та ЧАРНОВСЬКИЙ ТАДЕУШ (в інших джерелах J.) польський історик, автор праці: [Чарновський Ю.] Czarnowski J. Ukraina i Zaporozze, czyli historia kozaków od pojawienia się ich w dziejach do czasu ostatecznego przyłączenia do Rosji, według najlepszych źródeł napisana. – Warszawa : 1854, t. 1 = 323 s. ”Україна та Запоріжжя, або історія козаків від перших згадок до часу остаточного приєднання до Росії, написана за найкращими джерелами”. Переробка “Історії Малоросії” М.А.Маркевича.

99. ГЕНКЕЛЬ ВІЛЬГЕЛЬМ (ВАСИЛЬ ЄГОРОВИЧ) (1825–1910) – перекладач і видавець. Видав біля 30 томів перекладів на німецьку Тургенєва, Достоевського, Костомарова, Гаршина, Толстого, Потапенка, Полонського і ін. Уміщував також статті про російську літературу в німецьких газетах.

100. СКАРЯТИН ВОЛОДИМИР ДМИТРОВИЧ – публіцист, літературною діяльністю став займатися в 1862 році в “Санкт-Петербурзьких Відомостях”.

101. ГЕРЦЕН ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ (1812–1870) – російський письменник, публіцист, філософ, революціонер.

102. ПИПІН ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (1833–1904) – російський літературознавець, фольклорист, академік Петербургської АН і член НТШ, апологет самобутності т.з. Південної Русі.

103. СЕБЕЛЮБНО-ПАТРІОТИЧНА ВЕЛИКОРУСЬКА ПАРТІЯ – йдеться про світоглядно-ідеологічну і суспільно-політичну течію в Росії 1840–1870 рр. під назвою слов’янофільство, метою якого було самодержавне підпорядкування слов’янських народів Москві, запровадження там

російської мови і літератури, православної віри, московських звичаїв. Із текстів М. Яцковського пересвідчуємося, що він теж був за єдність “Слав’янщини”, але не під Московщиною, а на чолі з Україною і Польщею, без нівелювання національних особливостей народів (“У собі окромишні – з собою нерозлучні” – писав він у одному з віршів).

104. КОНСТИТУЦІЯ 1699 р. – соймова конституція 1699 р. (“Унія грецької віри”) забороняла православним міщанам займати магістратські уряди, мотивуючи це бажанням “заохотити дизунітів грецької релігії до єднання в святій вірі” (тобто унії).

105. ТОРУНЬСЬКИЙ ТРАКТАТ МІЖ ПЕТРОМ І І АВГУСТОМ ІІ – під час т.з. Північної війни (1700–1721 рр.) 28–29 вересня 1709 року в місті Торуні Петро І уклав спільний оборонний трактат з королями пруським, польським і данським, згідно з яким зобов’язувався, що якщо шведи розпочнуть військові дії чи вступають у Польщу, то Петро І “по праву війни будет гнать неприятеля повсюду, где только его найдет”.

106. ТОРГОВИЦЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ – 14 травня 1792 року в містечку Торговиця (тепер село Торговиця Новоархангельського району Кіровоградської області) одночасно зі вторгненням російських військ на територію Правобережної України, що входила до складу Речі Посполитої, польськими магнатами було проголошено про створення конфедерації проти королівської влади. Торговицька конфедерація увійшла в історію Польщі як символ національної зради, результатом її став другий поділ Польщі (1793) Росією і Прусією.

107. НЕСТОР (бл. 1055 – бл. 1113) – видатний український письменник і літописець.

108. ІПАТІВСЬКИЙ ЛІТОПИС (Іпатський літопис, Літопис руський за Іпатським списком), літописне зведення першої чверті XV ст., отримало назву за місцем знаходження її найдавнішого списку у Іпатіївському монастирі (Кострома).

109. МСТИСЛАВ І (ВЕЛИКИЙ) (1076–1132), князь київський, син Володимира Мономаха та Гіти – дочки англійського короля Гаральда І, останній князь, що утримував єдність Київської держави.

110. КАЗИМІР ІІІ ВЕЛИКИЙ (1310–1370) – польський король (1333–1370), проводив політику зміцнення королівської влади і централізації країни.

111. ТВЕРСЬКИЙ МИХАЙЛО ЯРОСЛАВОВИЧ (1271–1318) – князь тверський і володимирський, вів безперервну боротьбу з Новгородом і з московським князем Юрієм Даниловичем, за наказом хана Узбека був убитий в Золотій Орді.

112. ГИШПАНСЬКА ІНКВІЗИЦІЯ (лат. “Inquisitio Haereticae Pravitatis Sanctum Officium”) – судово-слідча організація, створена Католицькою Церквою в XIII столітті для розслідування ересей.

113. ОЛЕКСАНДРІЙСЬКИЙ ОМАР – у 641 році арабські завойовники після здобуття Олександрії тільки декілька книг порахували цікавими із знаменитої Олександрійської бібліотеки. На питання, що робити з іншими, халіф Омар Ібн Аль-Хаттаб відповів: “Якщо зміст цих книг відповідає Корану, то ми можемо обійтися без них, оскільки книги Аллаха більш чим достатньо. Якщо ж їх зміст суперечить книзі Аллаха, то немає необхідності їх зберігати. Дійте, виходячи з цього, і знищьте їх”.

114. “ЛИСТИ З ХУТОРА” – автор Пантелеймон Куліш.

115. КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ (Київська Академія) – вищий навчальний заклад і визначний культурно-освітній центр в Україні в XVII–XVIII ст., відіграла важливу роль у боротьбі проти національно-культурного гніту українського народу.

116. “СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ” – видатна пам’ятка літератури Київської Русі, присвячена невдалому походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців у 1185.

117. ХМЕЛЬОВСЬКИЙ БЕНЕДИКТ, Йоахім (1700–1763) набожний письменник, автор енциклопедії, священик.

118. ГОЛОВАТИЙ АНТІН АНДРІЙОВИЧ (1744–1798) – був старшиною і писарем нової Запорізької Січі, капітаном російської армії, військовим суддею і отаманом Чорноморського козацького війська, автором пісень, у яких оспівувалися настрої козаків після зруйнування Запорозької Січі.

119. СЛОВАРЬ ЛЕВИЦЬКОГО – швидше за все йдеться про “Приручний словарь славено-польский ілі собраніє реченій славенских в книгах, на язык польський толкованих” (Й.Левицький, 1830; укладений на основі “Лексикона...” Памва Беринди).

120. СЛОВНИЦЯ ПІСКУНОВА – у 1873 році вийшла “Словниця української (або югово-руської) мови” Ф.М.Піскунова, у реєстрі якої було близько 8000 слів, серед яких чимало штучних та вигаданих.

121. КВІТКА-ОСНОВ’ЯНЕНКО ГРИГОРІЙ ФЕДОРОВИЧ, справжн. прізвище – Квітка, літ. псевд. Грицько Основ’яненко (1778–1843) – перший прозаїк нової української літератури, відомий громадсько-культурний діяч.

122. ДАРВІН ЧАРЛЬЗ РОБЕРТ (1809–1882) – англійський вчений, що створив сучасну теорію еволюції і запропонував разом з Альфредом Расселом Уоллесом принципи природного добору.

123. САМОЗВАНЦІ – політичні авантюристи-самозванці, що видавали себе за спадкоємців царського трону.

124. ПАЛІЙ СЕМЕН ПИЛИПОВИЧ, справжн. прізвище – Гурко (1640-і рр. – 1710) – ватажок українського правобережного козацтва, брав участь у Полтавській битві 1709 року на боці російських військ.

125. МИНИН КУЗЬМА, Кузьма Минич Захар’єв Сухорукий (кінець XVI ст. – 1616) – нижньгородський громадянин, один із організаторів і керівників Земського ополчення 1611–1612 рр.

126. ПОЖАРСЬКИЙ ДМИТРО МИХАЙЛОВИЧ (1578–1642) – російський державний і військовий діяч, князь, боярин, в 1612 році під його керівництвом ополчення визволило Москву під поляків.

127. ГОЛЕНИЩЕВ-КУТУЗОВ МИХАЙЛО ІЛІРІОНОВИЧ (1745–1813) – ушавлений російський полководець, генерал-фельдмаршал, герой Вітчизняної війни 1812 року.

128. ДЕЙ ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ (1921–1986) – автор праць з історії української літератури, журналістики, фольклористики, книгознавства.

129. МОСКАЛЕНКО МИХАЙЛО НИКОНОВИЧ (1948–2006) – український перекладач, історик і теоретик перекладу.

130. КРОПИВНИЦЬКИЙ МАРКО ЛУКИЧ (1840–1910) – український письменник, драматург, театральний актор.

131. МОВА – ЛИМАНСЬКИЙ ВАСИЛЬ СЕМЕНОВИЧ (1842–1891) – український письменник, педагог.

132. МАНЖУРА ІВАН ІВАНОВИЧ (1851–1893) – український поет, фольклорист, етнограф.

133. СВІНЦИЦЬКИЙ ПАВЛИН (1841–1876) – український та польський письменник, літературознавець і громадський діяч.

134. ОГОНОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ (1848–1891) – український вчений правник і громадський діяч. В 1872–76 – редактор журналу “Правда”.

135. НАВРОЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1823–1892) – український громадський діяч, поет, перекладач.

136. КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ (1836–1900) – український перекладач, письменник, лексикограф, педагог, громадський діяч. Автор слів неофіційного гімну України “Боже, Великий, Єдиний, Нам Україну храни”.

137. РУДАНСЬКИЙ СТЕПАН ВАСИЛЬОВИЧ (1833–1834) – відомий український поет, автор знаменитих співомовок і не менш знаменитого пісенного шедевр “Повій, вітре, на Україну”.

138. СВИДНИЦЬКИЙ АНАТОЛІЙ ПАТРИКІЙОВИЧ (1834–1871) – письменник, громадський діяч і фольклорист.

139. ПАДУРРА ТОМАШ, Хома, Тимко (1801–1871) – українсько-польський поет. Писав українські тексти латинкою. Автор і виконавець дум-пісень на козацьку тематику, деякі з них стали народними, наприклад, “За Сибіром сонце сходить”.

140. ОСОВСЬКИЙ ГОТФРІД (1834–1897) – польський геолог і археолог, серед праць відома розвідка “Про деякі пам’ятки кам’яного віку в Овруцькому і Дубнівському повітах”.

141. СЗУЇТИ – члени найбільш впливового католицького чернечого ордену, заснованого в 1534 р. іспанцем Ігнатієм Лойолою у Парижі. Головною метою ордену стало поширення впливу католицької церкви і зміцнення влади Папи Римського. Організаційні принципи

ордену будувались на основі суворої дисципліни, безумовного підпорядкування лише генералові ордену (“чорному папі”), або Папі Римському. Члени ордену мали право ходити у цивільному одязі, відмовлятися від клятв і здійснювати будь-які дії, які йшли на користь католицькій церкві, що дало підставу приписати їм девіз “Мета виправдовує засоби”.

ДОДАТОК

ІЗ КНИГИ :

ІВАН ОГІЄНКО (МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

1. ДОІСТОРИЧНЕ “РУСЬКЕ” ПИСЬМО

Український правопис, як правопис слов'янський, веде свій початок від глибокої давнини. Давні слов'янські племена, що від них походить український народ, знали письмо від найдавнішого часу. Кияни, стоячи в центрі східнослов'янського державного життя, вміли писати вже певне десь у віці IX по Христі, коли не давніше, див. вище розділ IV. І в IX віці це східнослов'янське письмо мусило бути вже добре розвиненим, коли того віку появилася навіть переклад Євангелії та Псалтиря з мови грецької на мову “руську”; маю на увазі той факт, що коли в році 860 чи 861 прибув до Херсонесу Св. Костянтин-Філософ, то він (як свідчить про це “Життя Костянтина”, пам'ятка X віку) “обрѣтъ же тою евангеліе и Псалтырь, роуськими письмены писано, и чловѣка обрѣтъ, глаголюща тою бесѣдою, и бесѣдовавъ съ нимъ, и силу рѣчи приимъ, свои бесѣдѣ прикладая рдзличная письмена гласная и съгласная, и, къ Богоу молитвоу творя, въскорѣ нача чести и съказати. И мнози ся емоу дивляхоу, бога хваляще”, цебто Костянтин “знайшов тут (у Херсоні) Євангелію та Псалтиря, написані руськими письменами (мовою), знайшов і чоловіка, що говорив тією ж мовою, і розмовляв з ним; а навчившись (від нього) наголосу (вимови), прикладав (рівняв) до своєї мови (для ліпшого вивчення київської вимови) різні звуки голосні та приголосні; помолвившись Богові, скоро почав читати й говорити (по-київському). І многі дивувалися йому й хвалили Бога”.* Що це було за руське письмо, наука остаточно ще не встановила, але певним є те, що письмо таке було.

2. ДАВНІЙ БОЛГАРСЬКИЙ ПРАВОПИС

Коли пізніше, влітку 988 року, наступило офіційне вже хрещення киян, то в той час прийнято потрібні богослужбові книжки з Болгарії, прийнято й болгарський правопис, що його упорядкували Костянтин (†869) і Мефодій (†885) та їхні учні. Запозичений з Болгарії правопис міцно запанував у нас і держався, – звичайно, зі змінами – аж до нового часу. А це сталося тому, що від самого початку нашої церкви заведено в нас свою власну церковну вимову, так що кирило-мефодіївські букви в

нас в Україні відразу більш-менш пристосовано до місцевих умов та потреб, наприклад, Ѣ читано за і, е за е, и за и, г за г і т. д.; допомагав і наголос – його ставлено по-українському.**

* Докладніше про це див. у моїй праці “Костянтин і Мефодій: їх життя та діяльність”. Варшава, 1927 р., с. 126-127. Див. іще в моїй монографії “Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян”. 1938 р., с. 68-79.

** Докладніше про це див. мою працю “Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці”. Варшава, “Елпіс”, 1926 р., кн. 1: “Українська церковна вимова”. Холм, 1942 р.

Стара церковна азбука хоч і не зовсім відповідала місцевим потребам, проте давала можливість, міняючи відповідно вимову, пристосовувати її до українських умов. Як тепер різні народи читають по-різному написане, наприклад, латинською мовою, так у давнину по-різному читали свій богослужбовий текст народи слов'янські. Від тієї найдавнішої доби донесли ми, з малими змінами, цілу нашу теперішню азбуку, а між її буквами й значки ї, є.

3. ЄВФИМІЇВ ПРАВОПИС XIV ВІКУ

Мова, як організм живий, невпинно росла й змінювалася, тоді як правопис лишався незмінним. А це досить скоро витворило разячу між ними незгідність, особливо через те, що кожна слов'янська Церква відповідно дбала про більше наближення церковної мови до розуміння народу. Частина давніх звуків з часом зовсім відмінилася, а між тим їхні букви ще лишалися на письмі, наприклад, юс великий, юс малий, ѣ, ѡ, и, s (зіло). Потрібно було робити правописну реформу, бо цього вимагало живе життя, і таку реформу й зробив перший митрополит Тирновський Євфимій у Болгарії, в половині XIV віку. І хоч реформа Євфимія була пристосована до своїх місцевих болгарських умов, проте вона викликала до себе велику повагу й поза Болгарією, й її прийнято в усіх народів, що вживали тоді кирилівського письма. Під кінець XIV віку цей Євфимієв правопис прийшов і в Україну, де його залюбки прийнято, і він міцно закорінився в нас аж до початку XVII сторіччя, а почасти – аж до віку XIX-го. Але цей новий Євфимієв правопис був для нас більш невідповідний, як правопис Костянтинів: тоді як останній до певної міри дбав про всеслов'янські потреби, правопис Євфимія був місцевий, болгарський. Штучно пристосований до українського письменства, новий правопис заглушував нам свої рідні ознаки. Наприклад, цей правопис наказав писати ѣ замість ѡ в кінці слова,*

* З того часу давня форма й вимова для грецького слова аминь перетворилася хибно в нову: аминь, з м'яким н в кінці слова.

вживав таких форм, як твоа, всеа, святаа і т. ін., вживав юс великий замість ъ, я, о й т. п., ставив значки наголосу (зазначки) на початку й кінці слова. От через що, скажемо, в Пересопницькій Євангелії 1556 року під її штучним Євфиміївським правописом часом так трудно видобути українську форму, наприклад, хоча б у таких написах: створіль, вышоль, пришоль, за нимь, іакь, жень, животь, докональ, оуздровиль, смѢти, великаа, нѢкатораа й т. ін. Через правопис Євфимія ми змінили давню форму ѣ, цебто ѣ й і на нову ы, цебто ь й і.

Євфиміїв правопис викликав в Україні велику правописну замішанину*.

* Див. мою працю “Слово про Ігорів похід”, 1949 р., с. 59-63.

Брак доброго сталого правопису особливо відчувся в Україні з половини XVI віку, коли тут повстають білі організовані школи. А під кінець цього віку, коли в Україні працюють вже й друкарні, чужий нам правопис Євфимія потроху губить у нас неживі свої риси й помалу витворюється новий правопис, вже більш пристосований до живої української мови; так наприклад, у львівським “Адельфотесі” 1591 року знаходимо вже нову букву, необхідну для української мови, – букву г, – вона панувала в тодішньому новогрецькому письмі. В книжках рукописних ще з XV в. часто знаходимо кг (наше г), також узятє з письма грецького.

4. ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКІ ОЗНАКИ В ПРАВОПИСУ XV-XVII ВІКІВ

Перші українські більш організовані канцелярії повстали в нас за часу Литовсько-Руської держави ще з XIV віку; канцелярійною мовою того часу стала мова північноукраїнська зі своїми характерними ознаками: е замість Ё, я, що збігалися з ознаками й білоруськими. З мови канцелярійної ці ознаки перейшли й до правопису книжкового й міцно трималися тут аж по кінець віку XVII, а по часті й до кінця XVIII віку. Див. про це докладніше вище, в розділі V.

5. ПРАВОПИС М. СМОТРИЦЬКОГО 1619 РОКУ

Упорядником нового правопису в Україні став того часу славний учений Мелетій Смотрицький (1578–1633), родом з містечка Смотрича на Поділлі. Року 1619-го вийшла в світ відома його праця “Граматики Славенския правильное Сінтагма”, і ця Граматика на цілих 150 літ стала головним джерелом граматичного знання для всього слов’янського світу. Правопис Смотрицького запанував в усіх народів, що вживали кирилівського письма; взагалі, з цього часу Київ стає законодавцем, щодо правопису, для всіх слов’янських народів. Звичайно, правопис Смотрицького так само не все був відповідний потребам живої мови, а

тому він не звільнив української мови від її старої одежі – давнього правопису; з новин бачимо у Смотрицького не багато, хіба букву г, яку він остаточно закріпив і узаконив для нашого письменства. Взагалі ж Смотрицький тільки впорядкував той правописний хаос, що закорінився був до нього. Цей правопис Смотрицького тримався в Україні аж до XIX віку, а в Росії до 1755 року, до граматика М. Ломоносова.

6. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГРАЖДАНКИ 1708 РОКУ

За XVII–XVIII віки жива українська мова вже великим струмком вривається до мови літературної; мусів пристосовуватися до того й правопис, мусів, але пристосовувався мало. Цього часу вже не бояться писати народною мовою, не бояться й відступати від традиційних норм церковного правопису; потроху появляються й такі написи, де зазначалася жива українська вимова. Правопис стояв на добрій дорозі й була певна надія на скоре пристосування його до живої мови, але трапилося небувале революційне потрясення його: в березні 1708 року з наказу царя Петра, замінено стародавню кирилицю на нову гражданку, а кирилиці дозволено вживати тільки для церковних видань. Це був дуже дошкульний удар для розвитку українського правопису, бо він силою спинив близький вже до закінчення процес пристосування правопису до живої української мови. Гражданка з російського наказу механічно заступила нашу притаманну вікову кирилицю; вона вже не знала потрібних для української мови букв, як г, не знала й тих надрядкових значків, яких вживала кирилиця, й які служили в Україні для наближення літературної мови до мови живої. Гражданка мала на оці потреби тільки мови російської, на інші ж мови зовсім не оглядалася. В тім була її негативна риса для українського письменства – його силою поєднано з російським письмом. Нове письмо прийняте було в Україні спокійно (при Петрі його заводили українці!); стара кирилиця позосталася тільки в книгах церковних та до 1842 р. Галичині. Жива українська мова знаходила собі ще деякий притулок у виданнях києво-печерської друкарні, де культивувався тоді й український правопис. Але підозріле око Петра I скоро добралось й сюди: 5 жовтня 1720 року він видав відомого грізного наказу для українських друкарень: “А вновъ книгъ никакихъ, кромѢ церковныхъ прежнихъ изданій, не печатать”.*

* Проф. І. Огієнко. Історія українською друкарства, т. 1, с. 280. Львів, 1925 р.

Звичайно, це була смерть для старого церковного українського правопису. Його вбито якраз тоді, коли він почав перероджуватися на потрібний для українського письменства новий правопис. А через це нормальний розвиток нашого правопису перервався більш як на століття.

До Київської академії скоро заведено й новий предмет – російську мову, і студенти мусили навчатися нового правопису вже “по правиламъ господина Ломоносова”...

7. ПРАВОПИС ЗА І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Року 1798-го появилася “Енеїда” Котляревського. Українська жива мова нарешті остаточно стала мовою літературною. На порядок дня ставала справа й нового правопису, але батько нової української літератури, І. Котляревський, не став і батьком нового правопису. Котляревський писав тим самим правописом, яким писали в Україні в кінці XVII–XVIII віці, – він продовжував тільки старі традиції наші, але вже захмарені гражданкою Петра І. Проте “Енеїда” спричинилася до того, що питання про окремих український правопис таки вплигло на поверх і голосно вимагало вирішення.

Історія українського правопису за XIX вік дуже цікава й повчальна – розвиток нашого правопису йшов у парі з розвитком літературної мови, а цей розвиток був такий ненормальний.

Писали тоді правописом етимологічним, зовсім невідповідним до нової літературної української мови, – і вже тоді повстало питання про необхідність завести так званий фонетичний правопис. Процес творення нового українського правопису розпочався з самого початку XIX віку й тягнеться аж до нашого часу, – не покінчився він і тепер; провідна ознака цієї історії – боротьба засад фонетичних з засадами історично-етимологічними. Кожний правопис у високій мірі традиційний, правопис кожного народу розвивається дуже поволі й дуже поволі міняє свої споконвічні етимологічно-історичні риси на риси фонетичні, міняє їх тільки по впертій та довгій боротьбі.

8. ПРАВОПИС О. ПАВЛОВСЬКОГО 1818 РОКУ

Батьком нового правопису став Олександр Павловський, автор першої в XIX ст. української граматики, що вийшла в 1818 році.*

* Проф. І. Огієнко. Граматика української мови Ол. Павловського 1818 р., ювілейне видання. Київ, 1918 р.

Павловський перший звернув увагу на багатство української мови, на звук і, і він перший пробив велику дірку в старім етимологічним правопису на користь правопису фонетичного: він перший почав передавати той звук, що походить з давніх о, е, ѣ, через і, наприклад, піпъ, стіль, сімья; тобі, собі, тінъ, літо, сіно. До Павловського ці звуки часом передавали через букву и, і тільки він перший запримітив недоладність такого писання, бож і бренишь зовсім неоднаково в таких словах, скажемо, у Котляревського: просити, системъ й сина; тому-то

Павловський і запровадив до українського письменства букву і. Котляревський писав вѣнь, а Павловський він.

Новина Павловського прищиплювалася на перших порах дуже слабенько, бо міцна була традиція попередніх віків і загал продовжував писати й замість і. Але новину цю підтримали харківці, особливо Квітка-Основ'яненко та Гулак-Артемівський, що взагалі стояли за фонетичний правопис. Пізніш, за 50-х років XIX століття, це нове і міцно підтримав П. Куліш, і з того часу воно остаточно прищипилося в українським письмі.

9. ПРАВОПИС М. МАКСИМОВИЧА 1827 РОКУ

На жаль, на дорозі до скорого запанування фонетичного правопису став тоді великий знавець мови М. Максимович (1804-1873). Не хотів він поривати зі старим етимологічним правописом, а разом з тим він бажав наблизити його хоч трохи до живої вимови, а компромісом того й явилася його система, якої він тримався все своє життя; а власне, – він над давніми е та о, що перейшли на і, ставив дашка чи “французьку кровельку”, як говорив сам Максимович: втекали, жалобно; те саме, але непослідовно, завів він і для “м'якого” і, наприклад, идить, синій. Ці “дашки” (кутик вістряв догори) над е, о, и власне не придумав сам Максимович – подібне було вже і в XVIII в. в рукописах до Максимовича, – часом бувало, що над и та о ставлено по дві крапці, коли їх треба було вимовляти як наше і.

Цікаві ті причини, що змусили сховати українське і під “французьку кровельку”; ось як він сам розповідає про це: “Еще при первомъ изданіи Пѣсень (1827 р.) предпринялъ я ввести это и (мякасенъке), но факторъ университетской типографіи (Никифор Басалаевъ) отказалъ мнѣ въ желанномъ значкѣ, за неимѣніемъ онаго въ типографіи, и предложилъ мнѣ заменить его французскою кровелькою, – такъ называлъ онъ сігconflexe. Дѣлать было нечего; мнѣ же надобны были и другія гласныя буквы съ тѣмъ же значкомъ, а во французскомъ шрифтъ, были онѣ готовыя съ кровелькою; и я, разсудивъ, что и въ другихъ типографіяхъ встрѣтятся те же затрудненія, а французскій шрифтъ есть вездѣ, решился на сдѣланное мнѣ предложеніе. Съ тѣхъ поръ наше прадѣдовское острое и живетъ у меня, припѣваючи, подъ французской кровелькою, которую я переименовалъ во имя нашего словенско паерка, имѣющаго почти такой же видъ”.*

* Собрание сочинений, т. III, Київ, 1880 р., с. 316. З “Кіевлянина” за 1840 р. кн. II.

Отже, Максимовичеві дашки появилися тільки з випадку, а не з наукових вимог.

За невеликими винятками, етимологічна система Максимовича не знайшла собі прихильників у Великій Україні; зате вона буйно розцвіла в

Галичині (трохи подібна система була тут, власне, й до того) і продержалася тут аж до 1893 року, цебто до часу запровадження в Галичині фонетичного правопису.

10. ПРАВОПИС “РУСАЛКИ ДНІСТРОВОЇ” 1837 РОКУ

В історії розвитку українського правопису незабутню прислугу зробила “Русалка Днѣстровая” – збірник 1837 р., випущений у Будапешті; редакторами “Русалки” була “Руська трійця” – отці Шашкевич, Головацький і Вагилевич.

Правопис цього збірника рішуче порвав з старовиною і автори його першими вжили вповні того правопису, який де в чому панує в українській письменності й тепер; в цім велика заслуга тих трьох патріотів галичан. Так, вони остаточно викинули непотрібний нам ъ, що вже з найдавнішого часу втратив у нас своє звукове значення (правда, перед ними вже в Граматиці М. Лучкая 1830 р. викинено ъ); вигнали вони й ы, мало потрібне в нас, а замість нього взяли и (почасти, але не послідовно, це з найдавнішого часу було й до них); давні е та о, як і Павловський, передавали через і: віз, сокіл, стіл; вони перші давнє церковне є запровадили й до гражданки, і вживали його послідовно: моє, маєш, волосє; тут вперше вжито йо, ъо, як і в нашім теперішнім правопису: роїом, зьобали, всьо, кухльом. Нерішуче спинилися новатори тільки перед буквою Ъ: вони не тільки не зайняли її, але навіть, за прикладом Павловського, стали вживати Ъ замість теперішнього і, ї, напр.: тЪло, Ъде, золотЪ; це сталося тільки тому, що Ъ в Україні з найдавнішого часу постійно вимовлявся як і чи ї, а тому замінити Ъ на і, особливо в Галичині, де давня вимова Ъ ніколи не спинялася, конечної потреби не було.

Правопис збірника “Русалка Днестровая” спочатку мало зацепився в себе на батьківщині, в Галичині, але приніс добрі наслідки в Україні Великій – тут почали вже рішучіше викидати ъ, ы та заводити букву є; першим ступив на цей шлях Боровиковський, що з 1852 р. писав уже без ъ та ы, і вживав послідовно є, йо.

11. КУЛІШІВКА 1856 РОКУ

Популяризатором цього нового правопису був у нас славний письменник П. Куліш (1819–1897). На початку вживав він правопису етимологічного, і взагалі не писав однаково, часто міняючи свій правопис. Але починаючи з року 1856-го, коли видав він відомі “Записки о Южной Руси” (пор. ще також його “Граматку” 1857 р.), Куліш остаточно стає прихильником правопису фонетичного й популяризує його в своїх численних виданнях.

Куліша сильно шанували в Галичині, і його правопис знаходив відгук і тут, а це викликало лють серед москвофілів. Так наприклад, їхній

“Боян” (1867 р., ч. 10 і 13) закидає Кулішеві “політичний сепаратизм”, його правопис – це “знамя руської розні”, а “польськія деньги дѣйствительно кокетничаютъ съ кулишивкой” і т. ін.

Але треба завважити, що в порівнянні з тим, що було до Куліша, він, власне, не вніс до правопису нічого нового, – він тільки зібрав і широко спопуляризував усе те найкраще з правопису, що було вже до нього. Ось через це, коли в нас так часто наш сучасний правопис – вислід спільної праці письменників усього ХІХ віку – називають кулішівкою, то це не відповідає історичній правді.

12. ПРАВОПИС КИЇВСЬКИЙ 1873 РОКУ

В історії розвитку правопису треба згадати ще працю редакторів ученого видання “Записки Юго-Западнаго отдела Географическаго Общества”, якого I том вийшов був 1873 року. В числі співробітників цього журналу були такі славні вчені, як наприклад, В. Антонович, М. Драгоманів, П. Житецький, М. Лисенко, К. Михальчук, П. Чубинський і ін.; ось у цьому журналі знаходимо вже, власне кажучи, цілком сучасний фонетичний правопис, фонетичніший, як правопис Куліша. Між іншим, у цім виданні вперше бачимо вживання ї в нашому значенні, наприклад, мої, їсти. Від цього часу вживання ї стає послідовним. Вплив правопису цих “Записок” на правопис український безперечний і вплив цей був дуже корисний.

13. ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1876 РОКУ

Але правопис український не знав спокійного нормального розвитку. Гурток видатних українських учених, що на чолі з проф. П. Чубинським об’єднався коло відділу “Географическаго Общества”, провадив велику культурну працю для вивчення життя нашого народу – і праця ця дуже налякала тодішній уряд. Відомий українофоб М. Юзефович, родом українець, розпочав завзяту боротьбу проти цієї роботи й таки досяг того, що на розвиток української культури накладено тоді важку перешкоду, – появився недоброї пам’яті “всемилодивейший” наказ 18 травня 1876 року. Наказ цей на довгі роки зовсім прибив розвиток українського правопису. Ось з нього та частина, що стосується правопису: “Государь Императоръ 18 минуваго мая Всемиловивѣйше повелѣтъ соизволилъ: ...2. Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ про изведеній и переводовъ на томъ же (малороссійскомъ) нарѣчїи воспретить, за исключеніемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ; б) произведеній изящной словесности. Но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія...” [* Докладніше див. про це вище.]

Це був дуже болочий удар по українському правопису. Нормальний і послідовний розвиток його припинено силою. Широке громадянство з того часу звикло потроху до російського правопису навіть в українських книжках, а це принесло сумні наслідки. В українських виданнях з урядового примусу запанувала т. зв. “єрижка” чи правопис “єрижний” (від назви букв ь – єр, йор, та ы – єри), цебто частинне повернули наш правопис до його початкового стану в XVIII віці.

14. ДРАГОМАНІВКА 1877 РОКУ

Але були в нас спроби й корінної зміни українського правопису. Один з більших недатків нашого правопису – це те, що ми вживаємо окремих поодиноких значків для так званих йотованих голосних, що складаються з двох звуків, – замість писати ја, је, јі, ју пишемо я, є, ї, ю, а це з наукового боку (і з педагогічного) приносить нам чимало непорозумінь; кожен педагог з досвіду знає, що дитина все пише спершу йама, і тільки пізніш її треба навчити писати яма. Ось через це наш український учений М. Драгоманів у своїх женецьких виданнях 1877 року писав уже по-новому, пильнуючи кожний звук віддати окремою буквою, а саме: 1) за прикладом болгар та сербів, Драгоманів завів букву ј і писав: јама, моју, даје, стојшть јавыр над водоју й т.ін.; 2) "зм'якшення" приголосьної зазначав через ь: земля, льуде, прьамо, дльа, синье, кујуться, зажуривься; 3) замість й писав ј: кајдани; 4) замість паєрика вживав теж ј: објава, мјасо, і 5) замість щ вживав, як то в нас і в давнину було, шч: шчо, шче.

Такого правопису вживав і М. Тулов у 1879 р. і писав: јак, јушка, вјане, јіх, сокироју й т. п. Драгоманів спершу вживав “кулішівки”, але з 1877 року починає вживати в своїй “Громаді” нового правопису. На якийсь час “драгоманівка” поширилась була в Галичині, але ненадовго. Скажемо, “драгоманівкою” одного часу писав Ів. Франко, ідеологічний учень Драгоманова. Ось зразок Франкового листа до Волод. Левицького: “Дорогіј Друзе! Не прогнівайсьа на мене, шчо сими дньами не буду міг до тебе загостити. Обставини так складајутьсьа, шчо на пару день мушу јіхати до Наг. Відтам зашльу Тобі приобіцьану роботу дльа календарья, а може незадовго ј сам причимчикују. А поки шчо пријми поклін і сердечне поздоровленьє! Львів д. 20 Маја 1884”.

15. ПРАВОПИСНА БОРОТЬБА В ГАЛИЧИНІ

І з того часу дальший розвиток правопису переноситься до західноукраїнського народу, до Галичини. Тут австрійський уряд розвитку української культури не переслідував, а тому правопис міг собі розвиватися нормально. Міг, але не розвивався, бо й тут для його спокійного розвитку не було доброго ґрунту. Я згадував уже, яке велике значення мав фонетичний правопис “Русалки Дністрової” 1837 р. на

розвиток українського правопису. Правопис цей міцно прищепився в Великій Україні, але й удома, в Галичині, він викликав до себе прихильність. Власне з того часу розпочинається в Галичині боротьба прихильників двох правописів, етимологічного та фонетичного, чи т. зв. “йорофілів” та “йороборців”, боротьба, що часами набирала великої гострости. Боротьба ця поділила людей на два ворожі табори, і дуже довго табір прихильників етимологічного правопису чи “йорофілів” (в Галичині на букву ь кажуть йор) був дуже сильний; доходило навіть до того, що священики в церквах виголошували палкі казання проти фонетичного правопису. Рамки етимологічного правопису розуміли тоді дуже широко, бо хотіли вживати мовних форм, яких тут уживано ще в XVII–XVIII віках; наприклад, довго сварились навіть за вживання в замість старого л в дієсловах минулого часу, і тому написати ходив замість ходиль було тоді вже революцією. Ще в 1848 р. на освітньому з’їзді у Львові прийшло до великої баталії між прихильниками та ворогами етимологічного правопису, але перемогли таки “йорофіли”, перемогли, правда, одним лише голосом. І на дверях проводиря “йороборців”, Р. Моха, приліпили картку з таким насмішливим віршем:

Мохъ ь прогналь,
ВѢде приняль,
Люде не хтѢль,
Чорта бы зѢль...

Треба зазначити, що прихильників етимологічного правопису в Галичині дуже підтримав авторитет проф. Максимовича, що обстоював і вживав його, а також авторитет П. Куліша, що також уживав, скажемо, букви г.

Та все-таки, хоч і мляво, справа йшла вперед. З 1842 р. в Галичині вже міцно заводять гражданку для світських книжок (до цього часу тут панувала кирилиця), а з часом прихильників фонетики стає все більше і більше. Боротьба за фонетику була особливо гостра в 70-80 роках минулого століття.

16. ЖЕЛЕХІВКА 1886 РОКУ

Року 1886 вийшов відомий “Малорусско-німецький словар” Євгена Желехівського, який сильно вплинув на усталення фонетичного правопису в Галичині. Властиво, в цім Словнику знаходимо вже вповні складений той фонетичний правопис, що його шкільна влада в 1893 р. запровадила була по школах Галичини. Новиною цього правопису, названого “желехівкою”, було послідовне вживання і не тільки на початку складу замість йі, але й по приголосьній на місті давніх Ъ та е, наприклад: сніг, тіло, сіно, діло – діл, ніс–несу, але ніс – носа, діл – долу

й т. п. Желехівка міцно запанувала серед прихильників фонетичного правопису як у Галичині, так і на Буковині. Властиво, не була “желехівка” якоюсь новиною, бо в головних рисах ми знаходимо її перед тим у писаннях, скажемо, Ом. Огоновського.

17. ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФОНЕТИЧНОГО ПРАВОПISУ В ГАЛИЧИНІ 1893 РОКУ

Трохи пізніш, за 90-х років минулого століття, фонетика таки перемогла етимологію. В урядовім запровадженні фонетичного правопису в Галичині дуже багато попрацювали проф. Ст. Смаль-Стоцький та д-р Ф. Гартнер, що року 1893-го випустили у Львові свою відому працю “Руска граматика”; книжку цю шкільна влада допустила до шкіл як підручника. Властиво, в правопису Ст. Смаль-Стоцького, в порівнянні з правописом Ом. Огоновського та Євг. Желехівського, нового було зовсім мало, а може навіть були кроки й убик; але важне було те, що цей правопис здобув собі урядове затвердження. З цього часу фонетичний правопис узяв гору в Галичині. Ця перемога фонетики над етимологією в Галичині та Буковині, по семилітній впертій боротьбі, сталася головню тому, що за неї стояли й урядові чинники, бо їх Смаль-Стоцький та Гартнер переконали в великій користі правописної реформи; наради ж українських учених у Чернівцях та Львові все висловлювалися рішуче проти зміни правопису. Справа доходила навіть до того, що російський уряд дипломатичною дорогою протестував проти зміни етимологічного письма на фонетичне.*

* Про цю семилітню боротьбу за зміну правопису яскраво оповідає сам проф. С. Смаль-Стоцький в “Записках Наукового Товариства”, т. 136, с. 239-248, Львів, 1925 р.

18. ГРІНЧЕНКІВКА, КИЇВСЬКИЙ ПРАВОПIS 1908 РОКУ

Під час першої революції в Росії, з 17 жовтня 1905 року, впали нарешті правописні заборони в Великій Україні, накладені ще законом 1876 р. Відразу повсталася українська преса й відразу ж запанував фонетичний правопис, що був виробився тут ще до 1876 року. Запанував той правопис, яким писав тоді й якого обстоював знаний наш письменник Борис Грінченко, чому цей правопис часом звать “грінченківкою”.

Року 1908-1909 вийшов відомий “Словарь української мови”, що його редагував Б. Грінченко, – правопис цього Словника був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього XIX століття й усього українського народу, і запанував в Україні, і держиться в нас аж до сьогодні.

Того часу переніс усю свою культурно-освітню працю проф. М. Грушевський зі Львова до Києва, і всім своїм науковим авторитетом ударив по

київському правопису, запроваджуючи тут правопис галицький, з і по м’яких приголосних, окремим писанням ся й т. ін. Але до цього правопису ніхто не пристав, і він сам собою завмер.*

* Ю. Сірий в своїх Спогадах про українські видавництва 1949 р., на с. 6 вияснює, ніби це робилося тому, що більшість цих видань мала збут у Галичині.

19. ПРАВОПISНА СИСТЕМА ПРОФ. ІВ. ОПЕНКА 1918–1919 РОКІВ

Але в Україні Великій аж до 1917 року не було рідної школи, а тому не було власне й тієї найголовнішої причини, що найбільш змушує до певної кодифікації правопису для щоденних реальних потреб. І отож власне з часу заведення української школи в 1917 р. розпочинається унормування українського правопису вже в поважних розмірах.

Перший міністр освіти за часів Центральної Ради Іван Стешенко доручив був року 1917-го проф. Київського університету Іванові Огієнкові скласти короткі правила українського правопису й написати відповідну граматичку для середніх шкіл. Незабаром по тому Стешенко був забитий (31 липня 1918 р.) і справа правопису перейшла до наступного міністра освіти Миколи Василенка. Він також справу правопису передав до рук проф. І. Огієнкові. Весною 1919 року скликана була Правописна комісія з найвидатніших українських учених і педагогів, і цій Комісії проф. І. Огієнко подав на розгляд свої раніше складені “Правила українського правопису”. Це вже була перша наукова система нашого правопису. Комісія складалася щось із 30 членів, між ними були: проф. А.Є. Кримський, проф. Є.К. Тимченко, проф. Н.К. Грунський, Ол. Курилова, Гр. Голоскевич і багато інших. Головував у Комісії проф. І. Огієнко. Комісія багато раз збиралася й ґрунтовно обговорювала кожне правописне правило й працю закінчила. По довгих нарадах та палких дискусіях цю першу правописну систему Комісія, з деякими змінами, ухвалила. На жаль, політичні події пішли так, що вироблений правопис оголошений для вжитку не був. А між тим справа була дуже пекуча, бо українські школи голосно вимагали правописних норм та їх усталення. В січні 1919 року міністр освіти проф. І. Огієнко склав стислу Правописну комісію для остаточного зредагування системи вироблених Правил правопису. До Комісії ввійшли два найвизначніші вчені філологи українські, а саме: 1. Неодмінний Секретар Української Академії наук, ординарний професор Українського державного університету в Києві Агафангел Кримський та 2. Директор постійної Комісії Української Академії наук по складанню історичного словника української мови професор Євген Тимченко; крім них до Комісії ввійшов тоді й проф. Іван Огієнко, тодішній ректор Кам’янець-Подільського державного українського університету. Комісія збиралася тричі й надзвичайно пильно переглянула вироблений право-

писний кодекс, що лишився від попередньої Комісії 1918 року. Нарешті кодекс ухвалено друкувати, а коректу його правила проф. Є. Тимченко та акад. А. Кримський. Вкінці, 17 січня 1919 р., міністр народної освіти проф. Іван Огієнко ухвалив складений правописний кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні, і він вийшов у світ під назвою "Головніші правила українського правопису". В різних містах української землі, як східних, так і західних, ці "Правила" часто передруковувалися в десятках тисяч примірників. Оце й є основа будучого академічного правопису. Ці Правописні правила затвердили головню той правопис, що панував в Україні ще з 1905 року. Подавали вони правопис своїх і чужих слів, а головна їх ознака – це вже була наукова система основ українського правопису, перша закінчена система в історії нашого правопису.

20. АКАДЕМІЧНИЙ ПРАВОПИС 1920-1921 РОКІВ

Пізніше, 20 лютого 1920 року, Всеукраїнська Академія наук знову переглянула ці "Правила" й ухвалила їх до загального вжитку з деякими малими доповненнями. Так повстав перший авторитетний правописний кодекс в Україні, т. зв. академічний правопис, повстав шляхом, якому з наукового боку не можна нічого закинути. Народний комісаріят освіти затвердив його в 1921 році для вжитку в Україні. Звичайно, до цього кодексу мусило пристосуватися й письменство в Галичині, бо щоденна преса тут відразу перейшла власне на правопис Великої України, а тому й тут в 1922 році Наукове Товариство ім. Шевченка випустило нові "Правописні правила, прийняті Науковим Товариством імені Шевченка в Львові", в яких воно зробило великий крок до об'єднання двох наших правописів, східно- та західноукраїнського.

21. АКАДЕМІЧНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 1928 РОКУ

Перша система українського правопису 1918-1921 років робилася наспіх, бо життя вимагало її. Тому була вона коротка й не до кінця розроблена. Настав далі спокійніший час, і тому Академія наук та народний комісаріят освіти незабаром узялися знову за цю працю. Скласти правописа доручили професорам-мовознавцям: А. Кримському, В. Ганцову й О. Синявському. Підготівна праця довго тягнулася, в ній брали участь усі наші мовознавці* й видатніші літературознавці (наприклад, С. Єфремов) та педагоги.

* Для цього й була написана праця: Проф. Іван Огієнко. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Варшава, 1927 р., 216 с.

І Академія багато попрацювала, укладаючи тепер уже закінчену систему нового українського правопису. Правопис своїх слів уклала вона старанно й всебічно, над чим працювали всі видатні наші мовознавці.

Щодо правопису чужоземних слів, то Академія постановила опертися головню на українську вікову традицію та на панівну в Україні вимову. І коли б власне така засада була проведена в правопис, уся правописна справа в Україні пішла б була спокійною дорогою, корисною для всього українського народу. Але так не сталося.

Перед комісаріятю освіти невідповідальні особи почали твердити, що правопис – справа не самої Академії наук, але всього громадянства, і що для нового перегляду його треба скликати ще широкую Правописну комісію з участю й Львівського Наукового товариства. Народний комісар освіти Микола Скрипник прихилився до цієї думки, й у травні 1927 р. до Харкова скликали конференцію з понад 50 осіб, і вона основне переробила вже складений академічний правопис. На цій конференції були: проф. П. Бузук, проф. Л. Булахівський, О. Вишня, В. Ганцов, М. Гладкий, Г. Голоскевич, проф. Грунський, В. Дем'янчук, проф. М. Йогансен, акад. А. Кримський, К. Німчинов, проф. Плевако, проф. О. Синявський, проф. М. Сулима, Проф. Є. Тимченко, В. Ярошенко й ін. Представниками Наукового товариства ім. Шевченка із Львова прибули: голова його акад. К. Студинський і члени – проф. Іл. Свенціцький і проф. В. Сімович.

У цій Харківській Правописній комісії найбільше сперечань було за вимову чужоземних слів, особливо за західноукраїнську, що різко розходиться з вимовою східноукраїнською. Комісія, проти постанови Академії наук, пішла на уступки й багато західноукраїнського з вимови чужих слів таки прийняла. Правила чужоземних слів тут ще раз переробили в напрямі на "галицьку" вимову.

Народний комісар освіти цей правопис, як компромісовий, таки затвердив 6 вересня 1928 р., Українська Академія наук також прийняла його 31 березня 1929 р., Наукове товариство ім. Шевченка у Львові 29 травня того ж року приєдналася до цієї ухвали.

Але ця Харківська Правописна конференція 1927 р. переступила своє завдання: їй доручено було покласти в основу своєї праці академічний правопис, а конференція в багатьох правилах, а головню в правопису чужих слів, відступила від нього; наприклад, конференція прийняла – як компроміс для Галичини – тяжкі й поплутані правила писання г і г та л і ль, тоді як Академія наук постановила була писати тільки г і л.

Як і треба було чекати, проти нового правопису зараз таки пішли протести – може, й нацьковані, а головне – виступило українське організоване вчительство, заявляючи, що таких поплутаних правил писання чужоземних слів вони в школи при найбільшій своїй охоті не зможуть запровадити.*

* Наприклад, було постановлено писати г, л головню в словах грецького, а г, ль – у словах латинського походження, але велика

більшість громадянства, коли не казати сильніш, цих мов не знає. Як же тоді їй виплутатися було з такого правопису? Як навчати дітей у школі?

І це була прикра правда. Учителство посилало численні делегації до комісара освіти М. Скрипника й просило перегляду правил писання іншомовних слів. Справа набрала непотрібного розголосу. Стали цій Комісії пригадувати, що деякі її члени вимагали завести латинку замість теперішньої гражданки. Справа незабаром набрала політичного характеру й комісар М. Скрипник мусив покинути комісаріят освіти. І правопис знову вернувся до Академії наук.

Школа чекати не могла і О. Ізюмов в імені вчителства ще року 1931-го випустив свого правописного словника, опертого на східноукраїнській традиційній вимові й першій системі Академії наук, і таким чином в Україні фактично повстало два правописи: урядовий і вчительський, що різнилися писанням чужих слів. І Академія наук змушена була латати харківську постанову, і аж 1933 року в нових своїх правилах викинула харківські постанови про г та ль і вернулась до попередньої своєї постанови – у чужих словах писати головно г і л.

22. НОВИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ПРАВОПИС 1945 РОКУ

Таким чином, правопис був розхитаний, і весь час назривала конечна потреба нового його перегляду. І ось тому на початку 1942 року советський уряд в Україні доручив Академії наук поновити свою роботу над упорядкуванням українського правопису. Цього часу Академія була вже евакуйована до Уфи й вона доручила своєму членові, відомому українському вченому-мовознавцеві Л.А. Булаховському всю правописну працю. Академік Булаховський склав відповідну наукову Правописну комісію і притягнув до праці ще й Інститут мови й літератури, що працює при Академії, й на основі всіх попередніх праць Академії склав правописні правила. Того ж 1942 року 2 жовтня Академія наук схвалила складений правопис і передала його на затвердження советському урядові. Уряд не поспішав і доручив перегляд складеного правопису ще й новій Комісії, в яку ввійшли академіки: Л.А. Булаховський, П.Г. Тичина й М.Т. Рильський та письменник Ю. І. Яновський, головував у Комісії заступник Голови народних комісарів М. П. Бажан. І вкінці народній комісар освіти П.Г. Тичина прийняв новий правопис і вніс його на затвердження й Раді народних комісарів, яка остаточно затвердила його 8 травня 1945 року. Так на евакуації повстав новий правопис.

Року 1946-го нарешті й вийшов друком цей “Український правопис” у накладі мільйона примірників, 180 с.

Академія наук, укладаючи нового правописа, постановила “без важних підстав не відходити від того, що вже усталилось, отже, в основному не примушувати культурну масу країни перевчатися”. Це була

важлива й корисна постанова, і справді, новий правопис мало чим різниться від правопису попереднього й нікому перевчатися не доводиться.

Важлива була й друга засада праці Академії: “Зберегти народні засади правопису, – його близькість до вимови широких мас”, а також “орієнтуватись в усьому важливому, що становить специфіку мови, саме на цю специфіку (фонетика, морфологія), як вона відбилась і відбивається в мові найкращих письменників”.

Це головні засади нового правопису, й вони відбилися найбільше на правопису чужомовних слів, – правила наказують писати так, як традиційно й писалося в Україні: без г в чужих словах, без частого м’якшення л і т. ін.

У правописних правилах 1929 року правила писання г–г та л–ль займали цілі сторінки, а зрозуміти легко не могла й людина з освітою. Тепер же ці правила займають усього кілька рядків: “Л у словах іншомовного походження передається непом’якшеним або пом’якшеним л, – залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові” (с. 101), отже: новела, клас, план, але автомобіль, пілюля, Золя й т. ін. Іще простіше правило про г (с. 101): “g і h звичайно передаються буквою г”, напр.: ґрунт, герцог, Гете, Гюго і т. ін. Академія постановила: “передаються”, цебто пишуться, але промовчала про вимову їх, а тому можна написане вимовляти, хто вміє: Гете, Гюго й т. ін.

Отже, писання чужоземних слів пішло тепер в Україні “за вимовою широких мас”, цебто за своєю багатовіковою традицією, та не в усьому. Але ця вимова сильно розходиться з вимовою Галичини, бо тут за останній вік защепилася т. зв. латинська вимова, перейнята головно від Польщі. Поки Галичина звикне до нової східноукраїнської вимови, буде, певно, те, що бачимо скрізь у світі: інша вимова написаного.

Але на новому правописові 1945 року відбилася вже нова національна політика в советах, про яку розказано вище в розділі XVI. Сам упорядчик говорить про це здалека; він пильнував “у тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо) забезпечити єдність з правописом братніх народів Радянського Союзу, особливо – російського, орієнтуючись на останній проект Державної Комісії” (с. 4).

Про недостачі нового правопису 1945 р. не тут говорити, але про одну з них треба сказати, – це вигнання букви г з нашого правопису, як то було й за царату. Це вигнання рішуче йде проти нашої багатовікової традиції, а також і проти “вимови широких мас” (пор. гегати, галаган, гедзь, герготати, гуля й т.ін.) та “мови найкращих письменників”. Це поспішна “евакуаційна” ухвала, яких у новому правопису є чимало.

23. ПРАВОПИС НА ЕМІГРАЦІЇ

За межами Батьківщини в роках 1919–1920 та 1941–1945 опинилися сотні тисяч українців, серед них чимало й видатних українських учених. Потворилося багато своїх наукових установ, різних типів шкіл, видавництв, розвинулася українська преса. І всі вони стали головно на академічному правописі 1928 року. Відстає ще Канада та Америка, але помалу й тут усі переходять на академічний правопис. До певної міри вже защепилося в нас гасло: “Для одного народу – один правопис!”

Розвиток українського правопису за ХІХ–ХХ віки, як я тут показав його, йшов поволі й не переживав якоїсь великої й ґрунтовної зміни. Кожен з учених працівників додавав до нього щось і своє, а тому про нього можна сказати сміло, що він – то збірний плід усього ХІХ–ХХ віків, і в жодному разі то не “кулішівка” чи “желехівка”, бо якраз ці вчені ніякої особливої новини до нашого правопису й не запровадили: він розвивався поволі працею всіх!

Кожен правопис складається головним чином на основі двох засад: історично-etimологічної та фонетичної – цебто, з одного боку пишуть так, як писали в старовину, а з другого – пильнують цей правопис по можливості пристосувати й наблизити до живої вимови. Незабутня “руська трійця” в “Русалці Дністровій” 1837 року рішуче заявила: “Пиши, як чуєш, а читай, як видиш”, і до осягнення цього гасла весь час прямує український правопис. Прямує, але ще не дійшов до нього. В більшій своїй частині український правопис дійсно фонетичний, але й елементів історично-etimологічних в нім немало. Так, зазначу хоча б написи -ться в дієсловах, хоча жива мова знає тільки -ця, -ця чи -ся; пишемо земля, хоч вимовляємо зимля; пишемо з жінкою, з школи, з собою, а вимовляємо: ж жінкою, ш школи, с собою й т. ін. Треба, правда, додати, що на світі немає правопису, який був би цілком фонетичний; не забудьмо й того, що кожний фонетичний правопис, коли його довго не міняти, стає поволі правописом історично-etimологічним, бо ніякий правопис не в силі догнати змін живої мови. Крім цього, при великому дробленні нашої мови на окремі говірки цілком фонетичний правопис і неможливий; фонетики можна вживати тільки такої, яка буде зрозумілою для більшості українських говорів.

Історія нашого правопису, як і історія розвою літературної мови, ясно показує нам, що вони для недержавного народу завжди були й є укладом двох сил у країні: наукових і політичних. Було так за давніших часів, ще виразніше стало за часів наших.

ЛІТЕРАТУРА

Хто хоче докладно довідатися про історію правопису, нехай читає: Проф. І. Огієнко. Історія українського правопису // див. “Нариси з історії української мови”. 1927 р., с. 1-22; Проф. О. Синявський. Коротка історія українського правопису // “Культура укр. Слова”. 1931 р., с. 93-112; А. Є. Кримський. Про правописну конференцію // “Зап. ВУАН”. 1927 р., т. ХІІ, с. 357-364; Його ж. Нарис історії українського правопису // “Зап. ВУАН”. 1929 р., т. ХХV, с. 175-186.

ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

БОРОВЕЦЬ Борис Тимофійович

МИХАЙЛО ЯЦКОВСЬКИЙ
У ДОКУМЕНТАХ, ВІРШАХ І ЛИСТАХ*Під загальною редакцією
кандидата філологічних наук С.І.Шевчука*Коректор
*Любов Дейнека*Верстка
Віталій Власюк

Підписано до друку 24.09.2010 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура “Times”. Друк офсет. Ум. друк. арк. 8,83.
Наклад 200 пр. Зам. 53.

Письменницька робітня «Оповідач».
33028 м. Рівне, вул. С.Петлюри, 1; тел./факс: (0362) 22-67-79;
e-mail: ronspu@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців РВ № 48 від 27.05.2009 р.

Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.
e-mail: oberegi@mail15.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.